



T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

XIV-XVI. Yüzyıllarda

ŞİRVANŞAHLAR DEVLETİ

(Derbendîler Hânedânı)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elnur ISMAYILOV

BURSA 2016



T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

XIV-XVI. Yüzyıllarda

ŞİRVANŞAHLAR DEVLETİ

(Derbendîler Hânedânı)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elnur ISMAYILOV

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. İlhami ORUÇOĞLU

BURSA 2016

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda, 701422026 numaralı **Elnur İsmayılov**'un hazırladığı “**XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti (Derbendiler Hânedanı)**” konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 12/07/ 2016 günü 09:00 – 11:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasını..... **başarılı!**..... (başarılı/başarısız) olduğuna **..oy birliği**..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. İlhami Oruçoğlu
Uludağ Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Sevket Yıldız
Uludağ Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Fatih Aman
Sinop Üniversitesi

12/07/ 2016

ÖZGÜNLÜK RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/07/2016

Tezin Başlığı/Konusu: XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti (Derbendiler Hânedânı)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin,...../...../20..... tarihinde şahsım tarafındanadlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %...'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2 - Alıntılar hariç/ dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim. Bu uygulama esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Elnur İsmayilov

Öğrenci No : 701422026

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Programı : İslam Tarihi Anabilim Dalı

Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ORIGINALITY REPORT

ULUDAG UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCE INSTITUTE
TO THE DEPARTMENT OF HISTORY OF ISLAM AND ISLAMIC ARTS

Date: 12/07/2016

Thesis Title / Topic: Shirvanshahs in XIV-XVI. Centuries (House of Derbent)

According to the originality report obtained by myself by using the plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on/...../..... for the total ofpages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %.

Filtering options applied:

- 1- Bibliography excluded
- 2- Quotes excluded
- 3- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Uludag University Social Science Institute Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature



Name Surname : Elnur ISMAYILOV
Student No : 701422026
Department : History of Islam and Islamic Arts
Program : History of Islam
Status : Master

YEMİN METNİ

Yüksek Lisan tezi olarak sunduğum “XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti (Derbendiler Hânedânı)” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza



Adı Soyadı : Elnur İsmayılov

Öğrenci No : 701422026

Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Programı : İslam Tarihi Anabilim Dalı

Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı ve soyadı : Elnur İSMAYILOV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 134
Mezuniyet Tarihi : . .2016
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. İlhami ORUÇOĞLU

VI. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın kuzey toprakları Sâsânîler tarafından işgal edilmiştir. Sâsânîler, Azerbaycan'ın bir parçası olan Şirvan toprağında, “Şirvanşah” unvanlı hâkimlerin yönettiği yeni bir devlet kurdular. Şirvan, Halife Ömer bin Hattab'ın, zamanında fethedilmiştir. Bundan sonra Şirvanşahlar devleti, Halifeye bağlı bağımsız bir devlet olmuştur. Azerbaycan valisi Yezid bin Mezyed'le birlikte Arap Rabia kabilesinin Şeybaniler kolundan Mezyediler sülalesi hâkim konuma geldi. XI. yüzyıldan sonra Mezyedi Şirvan şahları, Arap kimliklerinden vazgeçip “*Kisra*” adını alarak Sâsânî soyundan geldikleri iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle XI. yüzyıldan itibaren Şirvanşahlar hanedanı Kesranîler olarak anılmaya başlamıştır. XIV. yüzyıldan sonra ise Şirvanşahlar devletini “*Derbendi*” adıyla aynı sülalenin başka bir kolu idare etmeğe başladı. 1500'de Şah I. İsmail'in Şirvanşahlar devletini yenmesiyle Savefilere bağımlı hale geldi. 1539'da Şirvanşahlar devleti sona erdi.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Şirvanşahlar, Derbendîler, Arran, Kafkasya

ABSTRACT

Name and Surname : Elnur İSMAYILOV
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : History of Islam
Degree : Master
Page Number : XII + 134
Degree Date : . . 2016
Supervisor : Yrd. Doç. Dr. İlhami ORUÇOĞLU

Shirvanshahs in XIV-XVI. Centuries (House of Derbent)

At the beginning of VI. century, northern territory of Azerbaijan was occupied by Sasanian Empire. Sasanians formed a new government presided over by a governor titled as “Shirvanshah” in Shirvan region of Azerbaijan. After having been conquered by Muslims in the time of Caliph Omar b. al-Hattab, Shirvansahs state became an independent state connected to the Caliph. In the time of governor Yazid bin Mazyad, Mazyad family, which is from Shaybani branch of Arab Rabia tribe, came to the dominant position. In XI. century, Shirvanshahs of Mazyad family, to forgo their Arab identity, emerged allegedly descended from the Sasanians, by taking the name “kasranids”. In XIV. century, Shirvanshah state started to rule by another branch of the same family called “Darbandids”. In 1500, after Shah Ismail defeated Shirvanshahs, became dependent to Safavid State. Shirvanshah dynasty came to an end in 1539.

Key words: Azerbaijan, Shirvanshahs, Darbandids, Arran, Caucasus

ÖNSÖZ

Doğu ile batı arasındaki, geçit konumu itibari ile eski ve yenedünya coğrafyasında, Kafkasya'nın, aynı zamanda Azerbaycan topraklarının tarihten günümüze kadar özel bir önemi olmuştur. İlk dönemlerden itibaren Kafkasya ve Azerbaycan toprakları, gerek yer altı ve yerüstü kaynakları gerekse jeopolitik konum açısından sürekli dönemin hâkim devletlerinin ilgi odağı olmuş idi.

Azerbaycan'ın kuzey toprakları, aynı zamanda Şirvan bölgesi ilk çağda Sâsânî, Bizans ve Hazar orduları arasında sürekli el değiştirilerek işgale ve saldırılara maruz kalmıştır. Arap İslam ordularının tarih sahnesine çıkmasıyla, 643'den itibaren Arap, Bizans ve Hazar güçlerinin, kendi aralarında yaptıkları mücadele ve savaşlar, Azerbaycan ve onun bir parçası olan Şirvan topraklarında gerçekleşmiştir.

İlk dönemlerde sözü konusu topraklar, Sâsânî ve Bizans devletlerinin hâkimiyeti altında güney ve kuzey bölgesi olmak üzere ikiye bölünerek idare edilmiştir. 643'te Arap İslam orduları, Derbend şehrini ve kalesini fethetmekle, Azerbaycan'ın kuzey topraklarını içine alan Şirvan bölgesinde genel hâkimiyeti ellerine aldılar. Hz. Ömer döneminden Emevîlere (705) kadar Şirvan bölgesindeki hâkimiyet Azerbaycan'ın güney bölgesine kıyasla yarı bağımsız olarak idare olundu.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Arap asıllı Mezyedilerin, IX. yüzyılda, Azerbaycan'ın Şirvan adlı bölgesinde kurdukları, bağımsız Şirvanşahlar devletinin, son dönemi, XIV-XVI. yüzyıllarda var olmuş Derbendiler hanedanının siyasi tarihi ele alınmıştır. Bu hanedanın hükümdarlarının idare ettikleri devletin bağımsızlığını nasıl muhafaza ettiği ve dönemin kudretli devletleri olan Altın Orda, Timurlu, Kara Koyunlu, Akkoyunlu ve Safevi hükümdarlarının saldırıları karşısında verdikleri var olma mücadelesi tespit edilmeye çalışıldı.

Azerbaycan tarihinin Hulafâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler dönemleri ile ilgili birkaç yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları yapılmıştır. Fakat orta çağda Azerbaycan topraklarında kurulmuş devletler, aynı zamanda VI ve XVI. yüzyıllar

arasında varlığını sürdürmüş Şirvanşahlar devleti ile ilgili bilgiler az ve yapılan araştırmalar yetersizdir. Çalışmada ilk önce Şirvan bölgesinin coğrafi konumu, özellikleri ve Şirvanşahlar devletinin Kafkasya coğrafyasında bir Müslüman Türk devleti olarak ehemmiyeti ve rolü vurgulanmıştır.

Araştırma, giriş bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırma metodu ve konunun kaynakları geniş bir şekilde izah edilmiştir. Birinci Bölüm’de Şirvan bölgesinin isim ve yerinin tespiti, coğrafi ve iklim özellikleri, komşuları ve önemli şehirleri ile ilgili bilgiler ele alınmıştır.

İkinci Bölüm’de ise 1382’de iktidara gelmiş 1539’da Safeviler tarafından varlığına son verilmiş Şirvanşahlar devletinin Derbendiler hanedanının siyasi tarihleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Sonuç bölümünde ise araştırma hakkında genel bir değerlendirme yapılarak, varılan kanaat ve netice sunulmuştur. Konularla alakalı resim ve haritalar ise tezin son bölümüne konulmuştur.

Bu çalışmamda bana yol gösteren, bilgi ve üslup açısından yardım eden hocam Yrd. Doç. Dr İlhami Oruçoğlu’na teşekkürü kendime bir borç biliyorum.

Bursa 2016

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZGÜNLÜK RAPORU	iii
ORIGINALITY REPORT	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİRVAN BÖLGESİNİN COĞRAFİ DURUMU

A. Şirvan Bölgesi	14
B. Coğrafi Bölge Adı Olarak Şirvan.....	17
C. Şirvanşahlar İsmi'nin Kökeni.....	19
D. Şirvan'ın Coğrafi Konumu.....	22
E. Şehirleri ve Komşuları.....	24
1. Şehirleri	24
a) Şamahı	25
b) Bakû	28
c) Derbend (Bâbu'l Ebvâb)	32
d) Şâbiran/Şabran	39
e) Şirvan.....	41
f) Yezidiyye	42
g) Kabala	42
2. Komşuları	45
a) Hazarlar.....	45
b) Berde.....	50
c) Beylegan	53

İKİNCİ BÖLÜM

XIV-XVI. YÜZYILLARDA ŞİRVANŞAHLAR DEVLETİ

(DERBENDİLER HÂNE DANI).....	57
A. Şirvanşahlar Devletinin Kuruluşu.....	58
B. Derbendî Şirvanşahlar Hâne Danı ve İktidara Gelişleri.....	62

1. Şirvanşah I. İbrahim bin Sultan Muhammed.....	62
a) Hâkimiyeti ve Timur'la ittifakı.....	63
b) Toktamış'a karşı mücadelesi	66
c) Gürcistan ve Rum seferleri	67
d) Timurlulara karşı mücadele ve Azerbaycan'ın birleştirilmesi girişimi	69
e) Karakoyunlularla ilişkiler	71
f) Şeyh İbrahim'in esareti.....	74
2. Şirvanşah I. Halilullah bin Şeyh İbrahim	76
a) Timur'un oğlu Şahruh'la ilişkiler	76
b) Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmet (1413-1421) ve Moskova knezliği ile ilişkiler	78
c) Eleşkirt savaşı ve Karakoyunlu İskender'le mücadeleler	79
d) Şeyh Cüneyt'le mücadele	83
e) I. Halilullah'ın vefatı.....	85
3. Şirvanşah I. Ferruh Yasar bin Halilullah.....	85
a) Fatih Sultan Mehmet ve Moskova Knezi III. İvan'la ilişkiler	86
b) Timurlu Ebu Said'le mücadele	87
c) Şeyh Haydar'la mücadele	88
d) Akkoyunlu tahtı için mücadele	93
e) Şah İsmail ile mücadele ve Cabanı savaşı	94
4. Şirvanşah Behram Bey bin Ferruh Yasar	97
5. Şirvanşah Sultan Muhammed Gazi Bey bin Ferruh Yasar.....	98
6. Şirvanşah Sultan Mahmud Bey bin Muhammed Gazi Bey.....	101
7. Şirvanşah II. İbrahim (Şeyhşah) bin Ferruh Yasar	102
a) Şah İsmail ile mücadele	102
b) Tebriz ziyareti ve Safevî hânedanı ile akrabalıklar	104
c) Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler.....	105
d) Şeyhşahın vefatı	107
8. Şirvanşah II. Halilullah bin II. İbrahim (Şeyhşah)	107
a) Sefeviler ve Osmanlı Devleti ile ilişkiler.....	108
b) Şirvanşah II. Halilullah'ın vefatı	109
9. Şirvanşah II. Ferruh Yasar bin II. İbrahim (Şeyhşah)	109
10. Şirvanşah Şahruh bin II. Ferruh Yasar.....	110
a) Şirvan'da isyan ve I. Şah Tahmasb'ın Şirvan'a Seferi	111
b) Şahruh'un ölümü ve Şirvanşahlar Devletinin çöküşü.....	113
SONUÇ.....	116
KAYNAKLAR	118
EKLER.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	134

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AME	: Azerbaycan Milli Ensiklopediyası
ASE	: Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
E. Ü. SBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistütüsü
ed.	: Editör
İ.Ü. SBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistütüsü
İA	: İslam Ansiklopedisi
M. S.	: Milattan Sonra
M. Ü. SBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistütüsü
M.Ö.	: Milattan Önce
S. Ü. SBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistütüsü
s.	: Sayfa

GİRİŞ

A. Konunun Sınırları ve Yöntemi

Tarihten günümüze Azerbaycan toprakları büyük medeniyetlerin kesişme ve çatışma noktasında yer almış önemli bir coğrafyadır. Çeşitli milletler bu topraklarda veya bu topraklara komşu olarak yaşamıştır. Söz konusu topraklar, zaman zaman bu halkaların birbirileryle hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.

Bu bölgede on asır gibi uzun bir süre varlığını sürdüren Şirvanşahlar Devleti bu çalışmanın konusudur. On asırlık bir dönem, yüksek lisans çalışması için çok büyük bir süre olacağı için de konuyu XIV-XVI. asırlarda hüküm sürmüş Derbendîler Hânedânlığı ile sınırlandırdık.

Hicretin ilk üç asrında Şirvan bölgesinin tarihini ele alan bir yüksek lisans tezi daha önce yapılmıştır.¹ Ayrıca Şirvanşahlar Sarayı'nı sanat tarihi açısından inceleyen bir yüksek lisans tezi mevcuttur.² Biz de Azerbaycan ve Kafkasya tarihi için önemli bir devlet olan Şirvanşahların son dönemini çalışmayı uygun bulduk.

Arap, Fars, Türk, Rus, Gürcü ve Ermeni kökenli halklar bir şekilde Azerbaycan'ın tarihinde önemli rol almışlardır. Bazen bu toprakları işgal etmek için yerli insanlarla savaşmış, bazen dayanışma içinde olmuş, bazen de komşu olması nedeniyle Azerbaycan'da meydana gelen tarihi olaylarla yakından ilgilenmişlerdir. Bu açıdan söz konusu çalışma alanına dair pek çok kaynak bulunmaktadır. Çalışmamız “dokümantasyon tekniği” ile yapılmıştır. Söz konusu bölge ve dönemle alakalı eserlerden elde ettiğimiz bilgiler belirli bir sistematik içinde kompoze edilmiştir.

B. Çalışmanın Kaynakları

Azerbaycanda yaşayan veya burası ile komşu olan milletlerin tarihçileri yazdıkları eserlerinde Azerbaycan'ın tarihi ile ilgili bilgilere geniş yer ayırmışlardır. Biz

¹ Cengiz Mürselov, *İslâmî Dönemde Şirvan Tarihi (Hicri İlk Üç Asır)*, M. Ü. SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

² Zakir Nebati, *Bakü Şirvanşahlar Sarayı*, M. Ü. SBE, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2006.

de Azerbaycan tarihinin bir dönemi incelerken farklı dillerde yazılmış eserlerden istifade ettik. Bu eserlerden bazılarının tanıtılması çalışma açısından faydalı olacaktır.

1. Arapça Tarih ve Coğrafya Kaynakları

Konumuzla ilgili geniş bilgileri Müslüman tarihçilerin eserlerinde bulmak mümkündür. İslâmî kaynaklar içerisinde Umumî İslâm Tarihi ve Müslüman Coğrafyacıların eserlerinden öncelikle yararlanılmıştır.

a) Belâzûrî'nin (Ahmed b. Yahya, ö.279/892), *Fütûhu'l-büldân*³ adlı eseri: Konumuz açısından temel bir kaynak olarak alınması gereken eserlerden biridir. Belâzûrî, ele aldığı tarihi olaylarla ilgili Arap tarihçilerinin farklı rivayetleri yanında mahallî râvîlerin de görüşlerini eserinde zikretmiştir. Bu yönleriyle Belâzûrî'nin eseri, en çok faydalandığımız eserlerden biri olmuştur. O, bölgelerin hangi halifeler zamanında, hangi komutanlar tarafından fethedildiğini, kaç kez hangi devletler arasında el değiştirdiğini detaylı bir şekilde eserinde zikreder. Şirvan bölgesinin ilk dönem coğrafi konumu ile ilgili Belâzûrî'nin bu yöntemi çok faydalı olmuştur. Eserin Türkçeye çevrilmiş tercümesinden istifade edilmiştir.

b) Taberî'nin (Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr, ö. 310/922), *Târîhi Taberi Tercemesi*⁴ adlı eseri: İslam Tarihi açısından bir bilgi hazinesi olma hasebi ile en çok başvurduğumuz eserler arasındadır. Taberî, farklı bilgileri bir araya getirmiş, bunları tenkit ve değerlendirmeye tabi tutmuş ve isabetli olanı tespit etmek imkânını sağlamıştır. Taberî, farklı bilgileri toplamakla yetinmemiş, yer-yer “doğru olan budur” demekle kendi fikrini ortaya koyarak eserinin önemini öne çıkarmıştır.

Taberî, konumuzun ilk dönemi ile ilgili Şirvan bölgesinde, özellikle de Derbend sınırlarında cereyan eden savaşlarla ve bölgede değişen valilerle ilgili teferruatlı bilgi vermektedir. Eserin Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.

c) İbnü'l-Esîr'in (İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali, ö.630/1232) *el-Kâmil fi't-târih*⁵ adlı eseri: Araştırmamızda en çok istifade ettiğimiz kaynak eserlerdendir. Bu eser diğer kaynak eserlerde bulunmayan aydınlatıcı bilgileri ihtiva etmektedir. İbn'ül-Esîr eserinin

³ Ahmed bin Yahya el-Belâzurî, *Fütuhû'l Büldân*, çev., Mustafa Fayda, İstanbul, Siyer Yayınları, 2013.

⁴ et-Taberi, *Tarihi Taberi Tercemesi*, İstanbul, Can Kitabevi, 1979.

⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil Fit-Tarih*, çev., Abdullah Köşe, İstanbul, Bahar Yayınları.

savaşla alakalı ilk bölümlerini Taberî’den iktibas etmiştir. Bundan başka İbnü’l Esîr bazen de Taberî’den ayrılarak Belâzürî ve Ya’kûbiden de alıntılar yapmıştır. İbnü’l Esîr’in bu eseri, Abbasi döneminde Azerbaycan’ı kasıp kavuran Babek isyanı hakkında başvurulacak önemli kaynaklardan biridir. Eserin Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

d) Başvurduğumuz kaynak eserlerin içerisinde İslam coğrafyacılardan İbn Hurdâzbih’in (ö.309/912), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*⁶ adlı eserinin özel bir yeri vardır. İbn Hurdâzbih, coğrafi bilgilerin yanı sıra şehir idarecilerinin de unvanlarını belirtmiştir. Eseri değerli kılan özellik ise Azerbaycan topraklarında milattan önce kurulmuş Albaniya⁷, Atropatena⁸ devletleri zamanındaki şehirleri ve bunlar arasındaki yollar hakkında geniş bilgiler vermesidir. Aynı zamanda yazar ilk çağda Azerbaycan’ın Şirvan, Arran ve diğer bölgelerinde bulunan şehirler ve şehirlerarası yolların uzunluğu hakkında da geniş bilgiler veriyor. Eserin Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.

2. Rus ve Gürcü Kaynakları

a) Vladimir Federoviç Minorski’nin, *İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI vekov*⁹ eseri: Tercümesi Şirvan ve Derbend’in Tarihi. Eserde İslam ordularının Azerbaycan topraklarını fethi ve fetih sonrası Şirvanşahlar devletinde yaşanmış olaylar hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Özellikle burada Şirvan ve Arran adları üzerinde durularak değişik ve önemli bilgiler verilmiştir. Bundan başka Şirvanşah hanedanları ve onların siyasi tarihleri ile ilgili geniş bilgiler verilmektedir. Bu eserin önemli özelliklerinden biri de Kafkasya’ya göç eden kavimler üzerinde durularak onları aydınlatmağa çalışılmasıdır. Biz araştırmamızda eserin Rusça yazılmış nüshasından yararlandık.

b) *Tarih-î Derbendname*¹⁰ eseri: Eserin yazarı bilinmemektedir. Araştırmamızda Derbend ve Şirvan bölgesi, aynı zamanda bu bölgede ortaya çıkmış olaylar hakkında değerli bilgiler ihtiva eden “Derbendname” eserinden faydalandık. Özellikle eser,

⁶ İbni Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev., Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.

⁷ “Albaniya” devleti tahminen M.Ö III. asırda Ehmeniler devletinin yıkılmasından sonra kurulan bir devlettir. Devletin sınırları Hazar denizi ile Karadenizin arasındaki arazidir. Ülke doğuda Hazar denizi, batıda Gürcistan, Güney ve Güney-batıda Atropatena devleti ile sınır idi. İlk dönemlerden itibaren bu topraklara değişik yerlerden farklı kavimler göç etmişlerdir. Bkz. Ziya Bünyadov, Yusif Yusifov, Azerbaycan Tarihi, Elm Neşriyatı, Bakü 1996.

⁸ “Atropatena” güneyde Midiya, doğuda Hazar denizi batıda Zakoş dağları, kuzey-batıda İrminiye ve kuzeyde Kür nehri ile sınırlıdır. Aras nehrinin kuzey tarafındaki bazı topraklar Atropatena devletinin sınırlarına dâhil idi. Atropatenanın adı farklı rivayetlerle izah edilmektedir.

⁹ Vladimir Federoviç Minorskiy, *İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI vekov*, Moskova 1963.

¹⁰ Maksut Alihanov Avariskiy, *Tarihi Derbend-name*, Tiflis 1898, (Tıpkıbasımı: Bakü, Nağıl Evi, 2011).

tarihte Derbend şehrinin Kafkasya’da stratejik önemi ve V-XI. yüzyıllarda. Şirvanşahlar devleti ile ilgili önemli bilgilerle donatılmıştır. Eserin günümüzde Arap, Fars ve Rus dillerinde çeşitli baskıları vardır. Eserde, İslam ordularının Derbend’i fetih etmesi, buraya silah, gıda ve petrol depolarının inşası, Arap Hazar mücadeleleri ve Arap kabile ve aşiretlerinin Kafkasya’ya yerleştirilmeleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Araştırmamızda 1898’de Maksut Avarskiy Alihanov’un Tiflis’te Rusça basılmış nüshasının Bakü’deki tıpkıbasımından faydalandık.

c) Evgeni Aleksandroviç Pahomov’un *Monetnyye Klady Azerbaydjana*¹¹ adlı eseri: II. ve IX. sayıları. Tercümesi: Kafkas bölgesindeki Azerbaycan ve başka ülkelerde bulunan hazineler. Kafkas’ların, özellikle Azerbaycan’ın Şirvan bölgesinin ticarî hayatını, komşu devletlerle iktisadi ilişkilerini ve para devriyeleri ile ilgili geniş bilgiler sunan bu eserler Rusçadır. Yazar eserlerinde, özellikle Azerbaycan’ın bölgeleri ile ilgili yaptığı araştırmalarda bulduğu paralar ve darphaneler hakkında önemli bilgileri zikretmektedir. Araştırmamızda yazarın *Kratkiy Kurs İstorii Azerbaydjan*¹² adlı eserinden de konumuzla ilgili önemli bilgiler elde ettik. Bu eserlerin elimizde Türkçe veya Azerbaycanca tercemesi bulunmadığından Rusça orijinal baskısından istifade ettik.

d) Vladimir Zlobin’in, *Moneti Şirvanşahov Dinastii Derbendi*¹³ adlı eseri. Tercümesi: Şirvanşahların Derbendi hanedanına mahsus darpedilmiş sikkeler. Bu eserde araştırmamıza ışık tutan eserlerdendir. Eserde Derbendi hükümdarlarının adlarına darpedilmiş paralar ve Şirvan’da olan darphanelerle ilgili geniş bilgiler vardır. Eserin Rusça nüshasından faydalandık.

e) Knyaz Sulhan Baratov’un *İstoriya Gruziy*¹⁴ eseri: Gürcistan’ın tarihi adlı bu eserde İslâm’dan önce ve sonraları Azerbaycan coğrafyasında yaşanmış tüm olaylarla ilgili kıymetli bilgiler vardır. Araştırmamızda Şirvan bölgesinin coğrafi konumu ile ilgili bilgiler çok önem arz etmektedir. Eserde Şirvan bölgesinin sınırlarını gösteren bu bilgiler Ermeni kaynaklardaki bilgilerle uyum içindedir. Eserin Rusça nüshasından faydalandık.

¹¹ Evgeni Aleksandroviç Pahomov, *Monetnyye Klady Azerbaydjana i Druqih Respublik, Krayev i Oblastey Kafkaza*, IX. sayı, Bakü, 1966.

¹² *Kratkiy Kurs İstorii Azerbaydjan*, Bakü 1923

¹³ Vladimir Zlobin, *Moneti Şirvanşahov Dinastii Derbendi*, Moskova, 2010.

¹⁴ Sulhan Baratov, *İstoriya Gruziy*, Sang-Petersburg 1871.

3. Fars Kaynakları

a) Nizamüddin Şâmî'nin, *Zafername*¹⁵ adlı eseri. Yazar Tebriz'in Şam adlı bir mahallesinde doğmuştur. Ömrünün son yıllarına kadar Emir Timur'un yanında yaşamış ve onun özel tarihçisi olmuştur. Yazar Timur'un Azerbaycan ve Anadolu topraklarına saldırılarıyla ilgili geniş bilgiler vermektedir. Eserde Şirvanşah I. Halilullah'ın Timur'la dostane ilişkiler kurması ve Şirvanşahlar devletini Timur'un yıkıcı saldırılarından kurtarması, Altın Orda Han'ı Toktamış'ın Şirvan'ı yağmalamasından, Timur'la arasında meydana gelen savaştan ve bu savaşta Şirvanşah'ın Timur'a askerleriyle yardım etmesi hakkında son derece önemli bilgiler vardı. Yazar Timur'un Anadolu ve Suriye seferleri sırasında Şirvanşah'ın askeri birlikleri ile ona yardım etmesi hakkında zikrettiği bilgiler son derece önemlidir. Araştırmamızda eserin Türkçe tercümesinden istifade ettik.

b) Ebu Bekir Tahrani'nin *Kitab-i Diyarbekriyye*¹⁶ eseri: Eser Azerbaycan tarihçisi Rahile Şükürova tarafından, Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş ve tetkik edilmiştir. Ebu Bekir Tahrani, XV yüzyılın üç ünlü hükümdarının: Timurlu Şahruh'un, Karakoyunlu Cahanşah'ın ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın hizmetinde olmuş, siyasi çalışmalarda aktif olarak yer almıştır. O, sadece münşi ve tarihçi değildir, aynı zamanda devlet adamı olmuştur. Ebubekir Tehrani bahsettiğimiz devletlerin Şirvanşahlar devleti ile kurdukları diplomatik ilişkiler ve dönemin siyasi olaylarına tanıklık ederek tüm bunları eserinde zikrediyor. Biz eserin Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş nüshasından istifade ettik.

c) Hasan Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevarih (Şah İsmail Tarihi)*¹⁷ eseri: Eser Şah İsmail'in küçük yaşlarından ölümüne ve ondan sonraki dönemleri de içine alan çok önemli bilgilerle donatılmıştır. Yazar Şah İsmail'in özel tarihçisi olmuş, önemli olaylarda ve savaşlarda onun yanında bulunmuş ve gelişmelere bizzat kendi gözleriyle tanıklık etmiştir. Eserde Şah İsmail'in Şirvan'ı işgal etmesi, babasının ve dedesinin intikamını Şirvanşahlardan ve Şirvan ahalisinden şiddetli bir şekilde alması,

¹⁵ Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, Farsçadan çev., Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.

¹⁶ Rahile Şükürova, *Ebu Bekir Tahrani ve Onun "Kitab-i Diyarbekriyye" Eseri*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2006.

¹⁷ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevarih)*, çev., Cevat Cevan, Ankara, Ardıç Yayınları, 2004.

Şirvanşahlar devletini kendine bağlaması ve sonraki dönemlerde Şirvanşahlarla akraba olması ile ilgili kıymetli bilgiler vardır. Biz eserin Türkçe tercümesinden faydalandık.

d) Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi'nin *Tekmiletü'l-Ahbar*¹⁸ eseri: Eser 1570'de Erdebil şehrinde yazılmıştır. Genel tarih bilgileri ihtiva eden bu eserde olaylar dünyanın yaratılışından, yani Âdem'den 1570 yılına kadar tasvir edilmiştir. Fakat Azerbaycan Türkçesine Şah İsmail ve Şah Tahmasp dönemleri (1500-1570) tercüme edilmiştir. Tercüme sırasında XVI yüzyılda yazılmış başka tarihi eserlerle mukayese edilmiş ve kitabın sonunda yorumlar verilmiştir. Abdi Bey bu tarihi eserini Şah Tahmasıp'ın kızı Perihan Hanım'a (1548-1578) ithaf etmiştir. Eser Azerbaycan Türkçesine, Tahran'da Meclis-i Şura-yi Milli Kütüphanesi ve El Yazmaları Enstitüsünde tutulan iki nüshadan çevrilmiştir. Biz eserin Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş nüshasından istifade ettik.

4. Osmanlı ve Türkiye Kaynakları

a) Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*¹⁹ eseri: XVII. Yüzyılda yazılmış olan bu eser 10 ciltten oluşmaktadır. Yazar eserinde gezmiş ve görmüş olduğu memleketler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Eser bu yönleriyle Türk Kültür tarihi ve gezi edebiyatı açısından önemli bir yere sahiptir. Yazar gezip gördüğü yerleri kendi üslubu ile anlatmaktadır. Kafkasya'ya, aynı zamanda Azerbaycan bölgelerine ve şehirlerine seyahatleri ve bu şehirler hakkında verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Yazarın Derbend'in kale ve surları, Bakü'nün petrol ve tuz yatakları ile ilgili verdiği bilgiler bizim açımızdan son derece kıymetlidir. Biz eserin Türkçe nüshasından istifade ettik.

b) Şerafeddin Han Bitlisi'nin *Şerefname*²⁰ eseri: Şeref Han'ın 60 yaşında ve 1597 tarihinde tamamladığı bu eser Farsça olup Doğu Anadolu'nun tarihi, beylikleri, soy kütükleri, Bitlis Beyleri ve Azerbaycan topraklarında, özellikle Şirvan bölgesinde Timurlu, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devletleri ile ilgili vuku bulan olayları anlatmaktadır. Bu eser, Farsça'dan Fransızçaya, Fransızcadan da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bundan başka bu eser Rusça, Arapça ve İngilizceye de çevrilmiştir. Bu

¹⁸ Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *Tekmiletül Ahbar*, Farsçadan çev., Ebülfez Rehimli, Bakü, İlim neşriyatı, 1996.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, İstanbul, Üçdal Neşriyatı, c. I ve II

²⁰ Şerafeddin Han, *Şerefname*, Fransızcadan çev., Rıza Katı, İstanbul, Yaba Yayınları, 2010.

çevriler eserin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yazar bu eseri Sultan III. Mehmed'e ithaf etmiştir. Biz eserin Türkçe tercümesinden istifade ettik.

c) Hayrullah Efendi'nin *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Târîhi*²¹ eseri: Eserin özelliği, Osmanlı tarihini dünya tarihinin bir parçası olarak ele alınması, her bir cüzde ayrı bir sultanı anlatırken aynı devirde yaşayan diğer İslam ve Hristiyan hükümdarları hakkında da bilgi vermesidir. Yazar Osmanlı tarihi ile dünya tarihi arasında bağlantılar kurarak yapılan çalışmaların ilklerinden olması açısından önemli bir eserdir. Eser gayri Müslüm milletlerin uygarlıklarına karşı tutucu bir düşmanlıktan uzak bir anlayışla yazılmıştır. Hayrullah Efendi eseri kaleme alırken sade ve açık bir üslup kullanmıştır. Eseri inceleyerken III, V ve VI. cildlerde XVI. yüzyılda Şirvan bölgesinde baş vermiş olaylarla ilgili son derece önemli bilgilerle karşılaştık. Eserin Türkçe tercümesinden faydalandık.

d) İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*²² adlı eseri: Yazar eserde, Anadolu beyliklerinin kısa olarak siyasi, fikri, idari ve iktisadi hayatlarından bahsederken bunlarla beraber XV. yüzyılda Azerbaycan, İran ve Irak topraklarında güçlü devlet kuran Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir.

e) Faruk Sümer'in *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*²³ adlı eseri: Yazar, Safevi devleti tarihinin bizim için taşıdığı ehemiyetten, bilhassa devleti kuran ve geliştirenlerin Anadolu'da yaşayan Türk beyliklerinin olmasından, ayrıca kalabalık sayıda göçebe Türk aşiretlerinin Azerbaycan topraklarına göç etmeleri ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir. Eserde diğer Şii topluluklarından ayırdetmek için, kurucu unsurun, defalarca *Kızılbaş* adıyla anılması dikket çekicidir. Eserde Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail'in Şirvanşahlar devletine saldırıları ile ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Ayrıca yazarın *Kara Koyunlular*²⁴ adlı eseri de konumuz açısından önemli ve kıymetlidir.

²¹ Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Târîhi*, Hazırlayan: Zuhuri Danışman, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1971, c. III, V, VI.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

²³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

²⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967, c. 1

f) İsmail Aka'nın *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*²⁵ adlı eseri: Yazar eserde Karakoyunluların, Akkoyunlularla beraber Doğu Anadolu'nun Türkleşmesinde mühüm rol oynamasından, bugünkü söz konusu bölgede yaşayan Türklerin büyük bir kısmının Kara ve Akkoyunluların torunları olduğundan ve bölgedeki yer adlarının çoğunun onlara ait olmasından bahsediyor. Bunlara ilave olarak Karakoyunluların, Anadolu'dan İran'a vüku bulan siyasi göç harekâtlarından, aynı zamanda İran'da Türkmen hakimiyetinin yeniden başlamasından ve bununla alakalı olarak da Azerbaycan'ın kati bir surette Türkleşmesini temin edecek iskân harekâtları ile ilgili önemli bilgiler vardır. Yazarın bundan başka *Timurlular*²⁶ adlı eserinden de geniş bir şekilde istifade ettik.

5 Azerbaycan Kaynakları

a) Moisey Kalankatuklu'nun *Alban Tarihi*²⁷ esri: İslam'dan önce ve sonra Azerbaycan hakkında Alban bir tarihçi tarafından yazılan yegâne eserdir. Eser eski Alban dilinde yazılmıştır. Sonraları Ermenilerin eline geçen eser Eski Ermeni diline çevrilmiş ve günümüze de bu şekilde ulaşmıştır. Sovyetler zamanında bu nadir ve kıymetli eser, Ermeni kaynağı olarak tanıtılmıştır.²⁸ Yazar M. Ö. IV ve III. yüzyıllarda Kafkasya'da kurulmuş Alban devletinin hükümdarı Cavanşir (642-681) döneminin canlı şahididir. Eser bu özelliği sebebiyle çalışmamızla ilgili orijinal bilgiler sunmaktadır

Moisey Kalankatuklu eserinde Şirvan'ın coğrafi yapısı, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri (neft, tuz, ipek, pamuk, altın, gümüş, şarap, zeytin bağları v.b) ve Hazarların Kafkasya'ya hücumları ile ilgili önemli bilgiler zikrediyor. Eseride Şirvan bölgesi Albaniya başlığı altında izah edilmiştir.

Eseri ilk defa Ermeni dilinden Rusçaya 1861 yılında Sang Petesburg'da K. Patkanov, 1961'de İngilizceye London'da C. J. F. Dowestt, 1993'de Rusçadan Azerbaycan Türkçesine Ziya Bünyadov ve 2006'da Türkçeye, Azerbaycan Türkçesinden Yusuf Gedikli tarafından çevrilmiştir. Araştırmamızda Azerbaycan Türkçesindeki baskıdan faydalandık.

²⁵ İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

²⁶ İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

²⁷ Moisey Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, çev., Ziya Bünyadov, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006.

²⁸ *Azerbaycan Sovyet Ensklopediyası (ASE)*, "Movses Kalankatlı", Bakü 1983, c. VII.

b) Abdurreşid el-Bakuvi'nin *Kitab-ı Telhisü'l-Âsar ve Acaibü'l-Meliki'l-Kahhar*²⁹ eseri: Ortaçağ (XIV-XV. yüzyıllar) bilim adamı Bakuvi'nin bu eseri ilk kez Azerbaycan Türkçesinde yayımlanır. Ziya Bünyadov'un tercüme ettiği "Abidelerin Özeti ve Kudretli Hükümdarın Mucizeleri" adlı bu eserde Doğu ve Batı ülkelerinin, ayrıca Kafkasya'nın tarihi coğrafyası hakkında birbirinden ilginç bilgiler toplanmıştır. Eserin temel özelliği, Azerbaycan'la ilgili önemi tarihi-coğrafi bilgilerin olmasıdır.

c) Abbasguluğa Bakıhanov'un *Gülistân-ı İrem*³⁰ eseri: Bakıhanov, XIX. yüzyılda Azerbaycan'da yetişmiş değerli bilim adamlarındandır. Eserde Şirvan ve Dağıstan'ın tarihleri hakkında değişik bilgilerin olması ve Emevîler zamanında İslam ordularının önemli düşmanı olan Hazarlarla yaptıkları savaşlar hakkında önemli bilgiler vardır. Eser özellikle Şirvan ve Derbend hakkında yazılmıştır. Eser Arran, Şirvan ve Derbent'in İslam orduları tarafından fethi, Hazar akınları ve onlara karşı verilen mücadeleler açısından birinci derecede kaynak niteliğindedir.

d) Ziya Bünyadov'un *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*³¹ isimli eseri: Yazar Azerbaycan'ın İslam orduları tarafından fethedilmesini, sosyal, iktisadi ve siyasi yapısını konu edinmekle birlikte Hazarların hücumları ve Babek isyanı hakkında önemli ve kıymetli bilgiler zikrediyor.

e) Mahmud İsmayıl'ın *Azerbaycan Tarihi*³² adlı eseri: Yazar eserinde Azerbaycan'ın en eski döneminden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki tarihini ele almıştır. Burada Azerbaycan topraklarında eski zamanlardan başlayarak devam eden etnik süreçler, yerli ve milattan önce buraya gelmiş soylar, onların dil ayrımı, Azerbaycan halkının teşekkülü gibi önemli, fakat tartışmalı sorunlara dikkat çekmiştir. Azerbaycan topraklarında kurulan devletler, onların karakteri, ayrıca XVIII. yüzyılda Azerbaycan hanlıklarının kurulması ve faaliyeti, XIX yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın çarlık Rusya'sı tarafından istila edilmesi konularına da geniş yer vermiştir.

²⁹ el-Bakuvi, *Kitab Telhis el-Asar ve Acaib el-Malik el-Kahhar*, Bakü, Şur Neşriyatı, 1992.

³⁰ Abbasguluğa Bakıhanov, *Gülistan-ı İrem*, Bakü, Müminin Neşriyatı, 2001.

³¹ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007.

³² Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, Azerbaycan Poligrafya Birliğı Neşriyatı, 1997.

f) Naile Velihanlı'nın *Azerbaycan Tarihi*³³ adlı eseri: Yedi ciltlik "Azerbaycan tarihi'nin" II. cildinde II ve III. yüzyıldan itibaren XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönem tetkik edilmiş, Sasanilerin ve Arapların iktidarları sırasında yaşanan sosyo-politik, ekonomik-kültürel değişiklikler araştırılmıştır. Hilafetin zayıfladığı dönemde kurulan Azerbaycan feodal devletlerin tarihi, selçuklu seferleri ve onun sonuçları, Azerbaycan Atabeyler devletinin kurulması ve çöküşü, aynı zamanda dönemin toplumsal, ekonomik, kültürel yaşamı ve maddi kültürü ile ilgili bilgiler bu ciltte zikredilmiştir. Yazarın bundan başka *IX-XII. Asır Arap Coğrafyaşınas Seyyahları Azerbaycan Hakkında*³⁴ ve *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*³⁵ adlı eserlerinden de faydalandık.

g) Şahin Fazil Ferzelibeyli'nin *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası (XV-XVI. Asırlar)*³⁶ adlı eseri: Yazar Orta çağların çeşitli dönemlerinde, ayrıca XV ve XVI. yüzyıllarda mevcut olan Azerbaycan ve Osmanlı devletinin sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve diplomatik ilişkilerini objektif şekilde araştırarak, bugünkü Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin hangi zemin üzerinde oluştuğunu ortaya çıkarmaktadır. Eserde bu ülkelerin arasında bir zamanlar var olmuş çeşitli ilişkilerin karşılıklı çıkar ve menfaat açısından geliştirilmesi ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca araştırmamızda yazarın *XV. Asır Azerbaycan Devletlerinin Kuruluşu*³⁷ ve *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*³⁸ adlı eserlerinden de istifade ettik.

ğ) Oktay Efendiyev'in *Azerbaycan Tarihi*³⁹ adlı eseri: Azerbaycan Elimler Akademisi Tarih Enstitüsü ve bu alanda diğer çalışanların uzun yıllar boyunca yaptıkları araştırmaların sonucu olan bu ciltte Azerbaycan'ın Ortaçağ tarihinin XIII. yüzyıldan itibaren son dönemi araştırılmıştır. Eserde Moğol esareti ve onun sonuçları, Azerbaycan topraklarında kurulan devletlerin tarihi, onların kurulması ve çöküşü, hanlıklar dönemi, halkımızın yabancı işgalcilerin saldırısına karşı özgürlük mücadelesi,

³³ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi (III-XIII asrın I rübü) Yeddi ciltte*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2007, c. II.

³⁴ Naile Velihanlı, *IX-XII Asır Arap Coğrafyaşınas Seyyahları Azerbaycan Hakkında*, Bakü, 1974.

³⁵ Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.

³⁶ Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası (XV-XVI. Asırlar)*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1995.

³⁷ Şahin Fazil Ferzelibeyli, *XV Asr Azerbaycan Devletlerinin Kuruluşu*, Bakı, Elm-Tahsil Neşriyatı, 2003.

³⁸ Şahin Ferzeliyev, *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1983.

³⁹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi (XIII-XVIII. Asırlar), Yeddi ciltte*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2007, c. III.

ayrıca dönemin sosyoekonomik ve kültürel hayatı ile ilgili geniş bilgiler vardır. Ayrıca yazarın *Azerbaycan Safevîler Devleti*⁴⁰ adlı eserinden de faydalandık.

h) Sara Aşurbeyli'nin *Şirvanşahlar Tarihi*⁴¹ adlı eseri: XX. yüzyılda Şirvan bölgesi ve Şirvanşahlar devletinin tarihi ile ilgili yazılmış ilk müstakil eserlerden biridir. Yazar eserinde Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinin coğrafî, etimoloji, siyasî, dinî ve ekonomik özelliklerini izah ederek, Şirvan bölgesinde kurulmuş Şirvanşahlar devletinin kuruluşundan çöküşüne kadar tüm devirlerle ilgili kıymetli bilgiler zikretmektedir. Eser Rus ve İngiliz dillerine de tercüme olunmuştur. Araştırmamıza ışık tutan ve istikamet veren bu eser temel kaynak niteliğindedir. Ayrıca yazarın *Bakü şehrinin Tarihi*⁴² adlı eserinden de istifade ettik.

ı) Cihangir Zeyneloğlu'nun *Şirvanşahlar Yurdu*⁴³ adlı eseri.

i) İsmail Mehmetov'un *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*⁴⁴ adlı eseri.

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz eserlerde konumuza ışık tutan temel kaynak eserler niteliğindedir.

Diğer Kaynaklar

- a) Alman yazar Adel Allouche'nin *Osmanlı-Safevî İlişkileri/Kökenleri ve Gelişimi*⁴⁵ adlı eseri.
- b) Rus yazar Mihail İllarionoviç. Artamonov'un *Hazar Tarihi*⁴⁶ adlı eseri.
- c) Amerikan tarihçisi Peter Benjamin Golden'in *Hazar Çalışmaları*⁴⁷ adlı eseri.
- d) Macar Türkolog Laszlo Rasonyi'nin *Tarihte Türklük*⁴⁸ adlı eseri.
- e) Türk tarihçisi Mehmet Saray'ın *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*⁴⁹ adlı eseri.

⁴⁰ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007.

⁴¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti VI-XVI. Asırlar*, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006.

⁴² Sara Aşurbeyli, *Bakü şehrinin Tarihi*, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006.

⁴³ Cihangir Zeyneloğlu, *Şirvanşahlar Yurdu*, İstanbul, Sebat Matbaası, 1931.

⁴⁴ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.

⁴⁵ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri/Kökenleri ve Gelişimi*, çev., Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.

⁴⁶ M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Rusçadan çev., Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004.

⁴⁷ Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, İngilizceden çev., Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.

⁴⁸ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, İstanbul, Örgün Yayınları, 2007.

⁴⁹ Mehmet Saray, *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2010.

- f) Rus yazar Aleksandr Yuriyeviç. Yakubovski'nin *Altın Ordu ve Çöküşü*⁵⁰ adlı eseri.



⁵⁰ A. Y. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev., Hasan Eren, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.



BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİRVAN BÖLGESİNİN COĞRAFİ DURUMU

A. Şirvan Bölgesi

1. Şirvan Adı

Şirvan adı belli bir bölgeyi, devleti veya her hangi bir şehri ifade etmektedir. Bu bölümde “Şirvan” adının etimolojisini ve yukarıda saydığımız anlamları nasıl ifade ettiğini incelemeye çalışacağız.

Azerbaycan topraklarındaki Şirvan bölgesinin etimolojisi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Şirvan adı ilk defa İran’da Partlar⁵¹ (m. ö II - m. s. 224) dönemine ait Zerdüş mabedinin kitabesinde zikredilmiştir.⁵² Şirvan adının Partlar dönemine ait kitabelerde zikredilmesi, bu kelimenin Sâsânîlerden önce de mevcut olduğunu gösterir. Bazı tarihçiler Şirvanı, eski Türk kavim adları, Aslanlar yurdu, Süt ülkesi, İran şahı Enûşrevân’ın isminin kısaltılmış hali ile ilişkilendirmişlerdir. Ortaçağ Arap, Ermeni ve Fars tarihçileri Hazar’ın batı kıyısında, Kür nehrinin doğusunda bulunan, eski Kafkas Albanya’sının⁵³ veya başka bir ifadeyle erken ortaçağ Arran⁵⁴ topraklarının bir parçası olan vilayete “Şervan” veya “Şirvan” diyorlardı.⁵⁵

V. F. Minorski, Şirvan adının “şir” yani aslan veya “şer” taifesinin adından türediği görüşündedir. O, ayrıca konuyla ilgili olarak: “*Şirvan adını Doğu Kafkasya’nın*

⁵¹ Sâsânî idaresinden önce İran’ı idare eden soylu bir ailedir. Ardeşir (m.s. 224/226 - 241) Partlar’ın son kralı Erduvan’ı öldürerek İran tahtına Sâsânî soyunun geçmesini sağladı. Bkz., İbnül-Esir, *El-Kamil Fit-Tarih*, çev., Abdullah Köşe, İstanbul, Bahar Yayınları, c. 1, s. 369-373; Abdulla Fazili, *Atropatena (m. ö. IV -m.s. VII)*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1992, s. 12,121.

⁵² Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, Azerbaycan Poligrafya Birliği Neşriyatı, 1997, s. 38.

⁵³ Albanya devleti tahminen M.Ö. III. asırda Ehemeniler devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan devlettir. Devletin sınırları Hazar denizi ile Kara deniz arasında geniş bir coğrafyanı içine alır. Ülke doğuda Hazar denizi, Batıda Gürcistan, Güney ve Güney batıda Atropatena devletleri ile komşu idi. İlk dönemlerden itibaren bu coğrafyaya değişik yerlerden değişik kavimler ve milletler gelmiştir. Ayrıca bkz., Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi (III-XIII asrın I rübü) Yeddi ciltte*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2007, c. II, s. 12. Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁴ Arran, Azerbaycan’ın dâhilinde olup geniş topraklara sahip bir bölgedir. Bu yer Azerbaycan dilinde “Sıcak yer” anlamındadır. Günümüzde halk anlayışında Arran, Azerbaycan coğrafyasının orta bölgeleri anlamında kullanılmaktadır. Burası kışın diğer kuzey bölgesine nispeten sıcak olur. Müslüman tarihçiler Arran toprakları ile kadim Albanya bölgesini kastetmişlerdir. Bkz., A. Zeki Velidi Toğan, “Arran”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1965, c. 1, s. 596-598; Abdülkerim Özeydin, “Arran”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 3, s. 394-395; Abdurrahîd el-Baküvi, *Kitab Telhis el-Asar ve Acaib el-Malik el-Kahhar*, (Abidelerin hülasesi ve kudretli hükümdarın mucizeleri), Bakü, Şur Neşriyatı, 1992, s. 99.

⁵⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti VI-XVI. Asırlar*, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006, s. 18; Ahmed bin. Yahya el-Belâzurî, *Fütuhû'l-Büldân*, çev., Mustafa Fayda, İstanbul, Siyer Yayınları, 2013, s. 225-227; Mustafa Aydın, “Şirvan”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 39, s. 204.

bazı yerlerinin, Hazar'ın güney kıyularından (Gilan, Deylem) göçüp gelenlerin eski yurtları ile bağlılığını gösteren isimler arasında zikretmiştir".⁵⁶

Sâsânî hükümdarı Enuşirevan (531-579), eyalet hâkimlerine "şah" ünvanı vermekteydi.⁵⁷ Bunlardan biri de "Şirvanşah" idi.⁵⁸ B. Dorn ise Şirvan adı hakkında şöyle diyor: "Şirvan ülkesinin ilk hükümdarı, Şirvanşah ismini taşıyan bir zattır ve o öldükten sonra kuzey bölgesini idare eden hükümdarlar onun ismini kullanmışlardır".⁵⁹

Mehmet Şerifli'ye göre, Sâsânî hükümdarlarından Cemşid'in hâkimiyeti yıllarında (497-499) Şirvanşahlar hânedanı Şirvan'da resmen hâkimiyete geçmiş ve böylece Şirvanşahlar ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır.⁶⁰ Bu unvan, Şirvanşahların İslam'ı benimsemesinden itibaren, Şah Tahmasb'in 1538'de Şirvanşahların hâkimiyetine son vermesine⁶¹ kadar devam etmiştir.

2. Şirvan Adının Kökeni

Şirvan adı sadece Azerbaycan coğrafyasında kullanılan yer veya bölge adı değildir. Dünyanın farklı coğrafyasında Şirvan adında (Kuzey Irak'ta,⁶² Horasan'da, Türkiye'de,⁶³ İran'da) şehir veya bölgeler günümüzde de mevcuttur. Hatta Irak'ta yaşayan aşiretlerden birinin adı Şirvan olarak bilinir.⁶⁴

Azerbaycan da dâhil olmak üzere birçok ülke, şehir ve bölge isimlerini, topraklarında yaşamış eski kavim, aşiret ve milletlerin adlarından almıştır.⁶⁵ Tarihçilere göre Azerbaycan'da bazı şehir ve bölgelerin adları asırlarca korunmuş ve günümüze

⁵⁶ Vladimir Federoviç Minorskiy, *İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI vekov*, Moskova 1963, s. 34-35.

⁵⁷ İbnül-Esir, *a.g.e.*, s. 428; Sulhan Baratov, *İstoriya Gruziy*, Sang-Petersburg 1871, s. 55-56.

⁵⁸ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 246; Belâzurî, *a.g.e.*, 227; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18; Abdulla Fazili, *a.g.e.*, s. 118-119; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, İstanbul, 2010, c. 39, s. 211; *Azerbaycan Sovyet Ensklopediyası (ASE)*, "Şirvanşahlar Devleti", Bakü, 1987, c. X, s. 542; Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁹ Cengiz Mürselov, *İslâmî Dönemde Şirvan Tarihi (Hicri İlk Üç Asır)*, M. Ü. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 12.

⁶⁰ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s. 207.

⁶¹ Mustafa Aydın, *a.g.m.*, s. 204; *ASE*, "Şirvan Beylerbeyliyi", Bakü 1987, c. X, s. 540.

⁶² Et-Taberi, *Tarihi Taberi Tercemesi*, İstanbul, Can Kitabevi, 1979, c. III, s. 81.

⁶³ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, "Şirvan", İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 1985, c. 10, s. 3900; R. İzbrak, "Şirvan", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1981, c. XXX, s. 306; *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Şirvan", İstanbul, 1989, c. 20, s. 296.

⁶⁴ *ASE*, "Şirvan", Bakü 1987, c. X, s. 540; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18.

⁶⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 38.

kadar gelmiştir.⁶⁶ Bu gün bile Bakü ve çevresinde birçok köy buralarda yerleşen eski kabilelerin isimleri ile anılır.⁶⁷

Tarihçiler Şirvan kelimesinin etimolojisini incelerken farklı yorumlar yapmışlardır:

a) Şirvan adını Sar ve Şar kabilesinin adı ile ilişkilendirenler: Bu fikri ileri sürenler Şirvan adını eski Sarmat⁶⁸ kabilesinin sar ve şar kelime birleşmesi olduğunu ancak zamanla telaffuz değişimine uğrayarak Şirvan şeklini aldığını söylerler.⁶⁹ Şirvan adının sonundaki “van” birleşimi Farsça olup büyük yer, mekân veya yurt anlamındadır.⁷⁰ Buna göre Şirvan Sarmat kabilesinin yurdu veya mekânı anlamına gelir.⁷¹

b) Şirvan adının Türk kavimlerinin adıyla ilişkili olduğunu söyleyenler:⁷² Tarihçilerin bazıları Şirvan adının Türk asıllı Sir, Salar, Şalar, Sabir, Savir, Saruan, Sirvan ve Şirvan kavimlerinden geldiği görüşünü savunmuşlardır. Tarihçiler, II-V. asırlarda Türk asıllı kavimlerin, kuzeyde Derbend geçidini geçerek bu bölgeye göç ettiğini bize bildiriyor. IV-V. yüzyıllardan itibaren Şirvan nüfusu arasında Türk etnik gruplarının ağırlıklı olarak etkin olduğunu görmekteyiz.⁷³ Türkçe konuşan aşiretlerin Şirvan’a göçleri V-VI. yüzyıllarda daha da artmıştır.⁷⁴

c) Enûşirevân (531-579) adının kısaltılmış hali olduğunu iddia edenler: Bazı tarihçiler ise Şirvan adını, Sâsânî hükümdarı Enûşirevân’ın⁷⁵ ismi ile ilişkilendirmişlerdir.⁷⁶

⁶⁶ Abbasguluğa Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, Bakü, Müminin Neşriyatı, 2001, s. 9.

⁶⁷ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 13.

⁶⁸ *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 740; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 8.

⁶⁹ Halil Altay Göde, *Zeyneloğlu Cihangir’in Muhtasar Azerbaycan Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelemesi*, E. Ü. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1993, s. 25; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 38.

⁷⁰ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 33-34; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 25.

⁷¹ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 13.

⁷² İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 209.

⁷³ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 208.

⁷⁴ ASE, “Şirvanşahlar Devleti”, s. 543.

⁷⁵ Belazuri, Enûşirevân’ın ismini Nuşirvan diye zikreder. Bkz. Belâzurî, *a.g.e.*, s. 227.

⁷⁶ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007, s. 49; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18; Naile Velihanlı, *Azerbaycan*

Aslında bu konuyla ilgili bilgileri iyi incelediğimizde Sâsânî hükümdarı Enûşirevan'ın Azerbaycan'ın kuzeyinde yerleşen Şabiran,⁷⁷ Derbend⁷⁸ şehirlerini ve şehrin çevresindeki meşhur kale duvarlarını yaptırdıktan sonra bu bölgenin idaresini Şirvan hükümdarına teslim ederek onunla sınır bölgelerini koruması ve kendisine belirli bir vergi vermesi şartıyla anlaşma yaptığı görülmektedir.⁷⁹ Bu adın Enûşirevân'ın isminden geldiği ile ilgili ileri sürülen görüşler kanaatimizce mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu bilgi, tarihî belge ve arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bulgularla çelişmektedir.⁸⁰

d) Şirler (aslanlar) yurdu iddiasını savunanlar:⁸¹ Alban tarihçisi Moisey Kalankatuklu, Alban ve Şirvan topraklarında vahşi hayvanlardan kaplan, canavar ve şirlerin (arslanların) yaşamasından bahsetmektedir.⁸² Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda adı geçen vahşi hayvanların kemiklerine rastlanılmıştır.⁸³ Bundan başka Şirvan bölgesinde bulunan şehirlerden biri olan Gobustan taş abidelerinde, kaya üzerindeki resimlerde bu vahşi hayvan resimlerine günümüzde de rast gelmekteyiz.⁸⁴

Elde edilen bu bilgilere dayanarak Şirvan adının bu coğrafyada yaşamış eski Türk aşiretlerinin veya vahşi hayvan isimlerinden (*Şirler diyarı*⁸⁵) türediğini savunan görüşlerin daha öne çıktığı söylenebilir.

B. Coğrafi Bölge Adı Olarak Şirvan

Yukarıda bahsedildiği üzere, Şirvan adı, ilk defa isim olarak, Sâsânî hânedanından önce, İran'da hüküm sürmüş Partlar zamanına ait Zerdüş t mabedinin kitabesinde *Şirvan*, *Siran* veya *Sauran* kelimeleri ile telaffuz edilmiştir. Bu konuda

tarihi, s. 246; Mustafa Aydın, *a.g.m.*, *DİA*, s. 204; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 3; Sulhan Baratov, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁷⁷ İbni Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 106.

⁷⁸ *ASE*, "Derbend", Bakü 1979, c. III, s. 417.

⁷⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 21-22; Belâzurî, *a.g.e.*, 227; Abdulla Fazili, *a.g.e.*, s. 118; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 25.

⁸⁰ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 13.

⁸¹ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 3, Mustafa Aydın, *a.g.m.*, *DİA*, s. 204.

⁸² Moisey Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, çev., Ziya Bünyadov, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006, s. 19; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 21.

⁸³ Mirali Seyidov, *Azerbaycan Halkının Soy kökünü Düşünürken*, Bakü, 1989, s. 68.

⁸⁴ Cafergulu Rüstemov, Firuze Muradova, *Gobustan Kışıkdaş Abideleri*, Bakü, E.L. Neşriyyat ve Poligrafıya şirketi, 2008, s. 7; *ASE*, "Gobustan Kaya Üstü Resimleri", Bakü 1979, c. III, s. 189; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 21.

⁸⁵ *ASE*, "Şirvan", s. 540; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 25.

araştırma yapan tarihçilerin çoğu, Şirvan bölgesi ile Şirvan şehrini birbirine karıştırmıştır. Bunun da sebebi isim benzerliğinin olmasıdır. “*Derbendname*” kitabının yazarı, Hazarların Azerbaycan’a akınları zamanında bu bölgede Şirvan adlı bir şehrin olduğunu kaydeder. IX-XI yüzyıllarda yaşamış Arap tarihçileri de bu bilgiyi tasdik ederler. Ancak bu şehrin coğrafi bir bölge olarak nerede yer aldığına dair kesin bir bilgi yoktur.⁸⁶ Antik dönem kaynaklarında Şirvan adına rastlanmadığı⁸⁷ için etimoloji araştırmacılarının işi zorlaşmıştır.

Tarihi kaynaklarda ilk defa, Şirvan coğrafi bölge ismi olarak, Ermeni kaynaklarında geçmektedir. Bu kaynaklar, Azerbaycan’ın kuzey topraklarında Şirvan adlı bir bölgenin olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ Başka bir Ermeni kaynağı “*Aşxaratsuys*”da Sâsânî idaresine bağlı on bir Alban vilayetinden ve meliklerinden (Şirvan, Derbend, Balasakan, Tevespak, Cola, Xsrvan vb.) bahsedilmiştir. Bu vilayetlerin listesi, Albanya’nın Sâsânîler döneminde idari yönden *merzûbanlıklara*⁸⁹ ayrıldığı zamandan kalmıştır.⁹⁰ Muhtemelen bu vilayetler I. Hüsrev Enûşirevân (531-579) zamanına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çünkü I. Kısra Enûşirevân, Derbend’i⁹¹ onarıldıktan sonra adları zikredilen yerleri Şirvan şahına teslim etmiştir.⁹²

I. Kısra Enûşirevân’ın Şirvan şahına özel saygısının olduğunu ona hediye ettiği tahtan biliyoruz. Sâsânîler döneminde bir vilayete taht hediye edilmesi o bölgenin emir veya hükümdarına özel iltifat ve saygı anlamına gelirdi.⁹³ Sâsânîler döneminde böyle bir taht, Azerbaycan coğrafyasında sadece Şirvanşahların başkenti Şamahı⁹⁴ şehrinde vardı. Şamahı şehri başkent olduğu için İslam’dan önce ve sonra ticari ve askeri amaçlarla kullanılırdı. Müslümanlar da Azerbaycan’ın doğu taraflarındaki fetihlerini Şamahı’dan idare ediyorlardı. Çünkü burası coğrafi olarak Şirvan bölgesinin merkezindeydi.

⁸⁶ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 38; ASE, “Şirvan”, s. 540.

⁸⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18.

⁸⁸ Feride Memmedova, *Politiçeskaya İstoriya i İstoriçeskaya Geografiya Kafkazskoy Albanii (III-VIII vekov)*, Bakü, Elim Neşriyatı, 1986, s. 74; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 19.

⁸⁹ Farsça’da sınır eyaleti anlamına gelmektedir.

⁹⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 19.

⁹¹ ASE, “Derbend”, s. 417.

⁹² Belâzurî, *a.g.e.*, 227.

⁹³ Abdulla Fazili, *a.g.e.*, s. 119.

⁹⁴ ASE, “Şamahı”, Bakü 1987, c. X, s. 457.

Gürcü kaynakları Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev (590-628) ile Bizans kralı Herakleios (610-641) arasındaki savaşları anlatırken Herakleios'un Derbend kapılarından Sâsânî topraklarına girip Şirvan ve Güney Azerbaycan arazilerinden ganimetler topladığını ve Şirvan'dan Gürcistan'a geçerek Gürcü kralı Stepanos'u (610-619) katlettiğini bildirmektedir.⁹⁵

Yukarıdaki bilgileri incelediğimizde II. Hüsrev döneminde Şirvan, Güney Azerbaycan veya Arran'dan ayrı bölge olarak gösterilir. Bu da bizlere Sâsânîlerden önce Şirvan adlı müstakil bir bölgenin olduğunu haber veriyor. Sonuç olarak, ilk dönem Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni kaynaklarına baktığımızda Azerbaycan'ın kuzeyinde Şirvan adlı yarı bağımsız bir devletin olduğu kanaatine varmaktayız.

İslam'a kadar Şirvan devleti Sâsânî, Bizans ve Hazar'ların idaresi altında yarı bağımsız bir şekilde yaşamıştır. Bu gün ise Şirvan bölgesi Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırları içerisinde, Kür nehrinden kuzeye doğru, Rusya sınırlarına kadar olan bir coğrafyayı içine almaktadır.⁹⁶

C. Şirvanşahlar İsmiinin Kökeni

Şirvan bölgesini Şirvanşah unvanını taşıyan idareciler yönetmiştir. Bu yöneticilerin “*Şah*” unvanını taşımaları onların bir şekilde bağımsız veya yarı bağımsız olduklarını gösterir.⁹⁷ Genelde bu idareciler Derbend'de ikamet eder ve devleti buradan idare ederlerdi. Çünkü buradaki kaleler büyük ve sağlam olup, hem güvenli hem de geçiş yolu üzerinde idi.⁹⁸

Şirvan'ı hangi soyun, ne zaman ve kaç yıl idare ettiği konusunda tarihçiler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri birkaç grupta sıralayabiliriz. Ama şu bir gerçektir ki, Şirvan'ı idare eden tüm hükümdarlar Şirvanşah unvanı ile anılmışlardır.⁹⁹

⁹⁵ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 56-57; Abbas Gurbanov, *Abbâsiler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan (132-232/750-847)*, S. Ü. SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 24.

⁹⁶ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 208.

⁹⁷ ASE, “Şirvanşahlar Devleti”, s. 542.

⁹⁸ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 16.

⁹⁹ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 227; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18; Mehmet Saray, *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2010, s. 73; R. İzbırak, *a.g.m.*, s. 307.

1) Şirvanşah soyundan geldiğini iddia edenler:¹⁰⁰ V. F. Minorski, Sâsânîlerin dağ geçitlerini muhafaza etmek için, tayin ettikleri kadim Şirvanşahlardan bahseder. Ona göre Sâsânîler Şirvan'ı idaresi altına alırken bu bölgeyi Şirvanşahlar sülalesi idare ediyordu. Ancak, Minorski bu sülalenin hâkimiyete nasıl geldiği hakkında bilgi vermemektedir.¹⁰¹

Ziya Bünyadov Şirvan'ın ilk resmi meliğinin (padişah), Yezid ibni Mezyed eş-Şeybani (799) olduğunu, ancak bundan da evvel Şirvan'ı, Şirvanşahlar soyundan gelen Şamah ibni Şücâ (797-798)¹⁰² adlı bir meliğın (padişahın) idare ettiğini söylüyor.¹⁰³ Yezid melik olduktan sonra geleneksel unvan olan Şirvanşah ünvanını kullanmıştır.¹⁰⁴

Belazuri ise eş-Şemmah b. Şücâ'nın, Sa'îd b. Salim el-Bâhilî'nin İrminiyye valiliği sırasında itaatten çıkararak Şervan'ı bağımsız idare ettiğini kaydeder.¹⁰⁵

İbni Hurdazbih ise, Sâsânî devletini kuran I. Ardeşir'in (224/226-241), Azerbaycan'da kendine bağılı vilayet hâkimlerine verdiği ünvanlar arasında *Azerbazgan-Şah, Baraşkan-Şah, Şiriyân-Şah* vb. olduğunu söyler.¹⁰⁶ Her ne kadar bu eyaletler Alban topraklarının içerisinde kabul edilmişlerse de, her bir eyalet kendi başlarına Albanya yönetiminden bağımsız olmuştur. Eyaletlerin her birini tanınmış ve soylu aileler idare ediyordu.¹⁰⁷

2) Sâsânî ailesinden geldiğini iddia edenler:¹⁰⁸ I. Kubad (Kavad) zamanında (489-531) Şirvan bölgesine çok sayıda İranlı kabile göç ettirilmiş ve burada güçlü

¹⁰⁰ Hayati Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, Akit Yayınları, c. 3, s. 310; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁰¹ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 43-44; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 53.

¹⁰² ASE, "Şirvanşahlar Devleti", s. 542; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 246-247.

¹⁰³ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 220; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

¹⁰⁴ Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, c. 5, s. 502.

¹⁰⁵ Belâzurî, *a.g.e.*, 241; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 220; Zakir Nebati, *Bakü Şirvanşahlar Sarayı, M. Ü. SBE*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 6.

¹⁰⁶ İbni Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 31; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 54; Abbas Gurbanov, *a.g.t.*, s. 23.

¹⁰⁷ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 17.

¹⁰⁸ R. İzbırak, *a.g.m.*, s. 307; ASE, "Şirvanşahlar Devleti", s. 542; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 246; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 210; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *XV Asr Azerbaycan Devletlerinin Kuruluşu*, Bakı, Elm-Tahsil Neşriyatı, 2003, s. 15; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 31.

kaleler ve Şirvan'dan Allan (Alan¹⁰⁹ veya Derbend) geçidine kadar uzanan savunma duvarları inşa edilmiştir.¹¹⁰ Sadece Derbend şehrine İran'ın iç eyaletlerinden üç bin İran kökenli aile göç ettirilmiştir. Amaç bu şekilde Türklerin önüne geçmek idi.¹¹¹ Muhtemelen, Sâsânî ailesinden temsilcilerin başında bulunduğu Şirvanşahlar nüfuzlarını 861 yılına kadar devam ettirebilmişlerdir. 861 yılında Şirvanşahlar hânedanı başına Arap Mezyedî ailesi geçmesine rağmen, Sâsânî devlet geleneği Şirvanşahlar sarayında üst düzeyde tutulmuş, hatta bir ara Mezyedî şahları Arap kimliklerinden vazgeçerek “*Kisra*” adını almış, Sâsânî soyundan geldikleri iddiasında bulunmuşlardır. Bu nedenle XI. yüzyıldan itibaren Şirvanşahlar hânedanı Kesranîler olarak anılmaya başlamıştır.¹¹²

Pahomov'a göre, Sâsânîler döneminde Şirvan'ı Şirvanşahlar sülalesi değil Sâsânî hükümdarlarının tayin ettikleri valiler idare ediyordu.¹¹³ El-Mesûdî ise Şirvanşahların Sâsânî hükümdarı Behrem Gurun soyundan geldiğini belirtir.¹¹⁴

3) Arap soyundan geldiğini iddia edenler:¹¹⁵ Halife Harun er-Reşit tahta çıktığı zaman Yezid ibn Mezyed eş-Seybani, Güney Kafkasya vilayetlerinin valisi idi. Kaynaklarda Onun bu göreve ne zaman tayin edildiği zikredilmez. Büyük bir ihtimal Yezid'i, Halife Hadi (785-786) bu göreve tayin etmiştir.¹¹⁶ Yezid, Şirvanşah Mezyediler hânedanının kurucusu ve hilafetin ünlü komutanlarından biriydi. O, h.185 (m. 801) yılında Berde şehrinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹¹⁷ Hilafet eski gücünü

¹⁰⁹ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 8; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207-208.

¹¹⁰ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207; ASE, “Şirvanşahlar Devleti”, s. 543; Abbas Gurbanov, *a.g.t.*, s. 24; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹¹ ASE, “Derbend”, s. 417.

¹¹² İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207-210.

¹¹³ Evgeni Aleksandroviç Pahomov, *Kratkiy Kurs İstorii Azerbaydjan*, Bakü 1923, s. 25.

¹¹⁴ El-Mesudî, *Mürûcu'z-Zeheb*, Mısır 1964, c. 1, s. 194-195; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 54; Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 502.

¹¹⁵ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 73; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 216-219; R. İzbrak, *a.g.m.*, s. 307; W. Barthold, “Şirvanşah”, *İ.A.*, İstanbul, 1979, Milli Eğitim Basımevi, c. 11, s. 573; Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 501; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 208.

¹¹⁶ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 216; Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 501; ASE, “Şirvanşahlar Devleti”, s. 542; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

¹¹⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 66; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 220; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

kaybederek zayıfladıktan sonra Mezyediler kendilerini bağımsız olarak Şirvanşah ilan etmişlerdir.¹¹⁸

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz bölgelerin idaresinden sorumlu bulunan, Yezid ibn Mezyed eş-Seybani'nin torunu Haysam b. Halid b. Mezyed eş-Şeybani döneminde, Halife Mütevekkil ölünce, iktidar için Türk emirler arasında çıkan çatışma merkez yönetimle yerel hâkimler arasında iplerin gevşemesine neden oldu. Bundan yararlanan Haysam, Şirvan hâkimi Şirvanşahı tahtından indirerek, bu hânedanın varlığına son vermiş ve “*Şirvanşah*” unvanını alarak Şirvan tahtına oturmuştur. Böylece 861 yılında Şirvanşah Mezyediler hânedanının temellerini atmış oldu. Şirvan'ı 1027 yılına kadar Arap kökenli Mezyediler sülalesi idare etmiştir.¹¹⁹ Mezyediler, Arap Rebia kabilesinin Şeybaniler kolundan gelmektedir.¹²⁰

Sonuç olarak, Şirvan hânedan sülalesi hangi kökenden olursa olsun, kısa süre sonra yerli nüfusla kaynaşarak ırkî özelliklerini büsbütün kaybetmiştir.

D. Şirvan'ın Coğrafi Konumu

Tarihi kaynaklarda Şirvan bölgesinin coğrafi yeri ile ilgili farklı bilgilere rastlamaktayız.

Sâsânî hükümdarı I. Kubad (Kavad) (488-531) zamanında valiler tarafından yönetilen ve Şaruvan diye adlandırılan topraklar coğrafi bölge olarak Şirvan bölgesini ifade ediyordu. Onun döneminde Şirvan toprakları güneyden kuzeye doğru Kür nehrinden Derbend'e, güneyden doğuya doğru Hursan Kalesini¹²¹ de içine alacak şekilde Abşeron Yarımadasına¹²² ve Hazar denizine, oradan da Büyük Kafkas sıra dağları boyunca devam ederek Kür nehrine¹²³ kadar uzanıyordu.¹²⁴

¹¹⁸ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 116.

¹¹⁹ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 208; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 248.

¹²⁰ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 226; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 210; Zakir Nebati, *a.g.t.*, s. 7; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

¹²¹ Bu günkü Bakü şehrine yakın bir bölgedir. Burası halk arasında Beşparmak dağı veya Hıdır Zinde diye anılır. Bkz. Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 19.

¹²² Bu günkü Bakü şehri ve civar bölgelerinin yerleştiği, Hazar Denizinin içine giren bu coğrafi bölge Abşeron Yarımadası diye adlandırılır. Bkz., Neriman Kerimov, *Abşerona ve Büyük Kafkasa Seyahet*, Bakü, Azerbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, 1957, s. 37.

¹²³ ASE, “Şirvan”, s. 540; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18-19.

Ortaçağda Şirvan bölgesinin sınırları istilalar sonucunda, aynı zamanda ülkenin idari taksimatının değişmesi ile sık sık değişikliğe maruz kalıyordu. Ortaçağ Arap, Fars ve Ermeni yazarları Hazar denizinin batı kıyısında, Kür nehrinin doğusunda bulunan, eski Kafkas Albanya'sının veya erken ortaçağ Arran bölgesinin bir parçası olan vilayete Şervan veya Şirvan diyorlardı.

Şirvan bölgesinin adının geçtiği en eski Ermeni kaynağında, Şirvan'ın coğrafi konumu şöyle ifade ediliyor: “Kafkas dağları iki yöne ayrılır: Biri doğu yönde Şirvan ülkesine uzanır, ikincisi ise kuzeyde, İtil (Volga) nehrine dayanmaktadır. Bu silsile sonra kuzeye doğru yöneliyor. Denizin içine kadar giren ve Ebzud Kubat adlandırılan uzun kale duvarı onun devamıdır.”¹²⁵

Mesûdî, Abşeron yarımadasında, Beşparmak dağında yerleşen “Hıdır Zinde” ziyaretgâhının Şirvan bölgesinde olduğunu söylüyor. Hazar denizinin adını Cilan denizi, ziyaretgâhın yakınındaki şehrin de Şabran veya Şâberan şehri olduğunu bildirir. O, Şirvan'dan bir ülke olarak bahsederken: “Şirvan'ı gezmek için bir aya ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.”¹²⁶

Araplar döneminde ise (X. yüzyıl ve sonraları) Şirvan'ın sınırları kuzeyde Kafkas dağlarının güneydoğu etekleri, güneybatıda onu Arran'dan ve Muğan'dan¹²⁷ ayıran Kür nehri, kuzeybatıda Ganık¹²⁸ (bu günkü Alazan) nehri, Doğuda Hazar denizi idi. XIV. yüzyılın ilk yarısında (1340) Hamdullah Kazvini, “Şirvan ülkesi Kür nehrinden Derbend'e kadar uzanmaktadır” diye kaydetmiştir.¹²⁹

Sonuç olarak kuzeyde Kafkas dağları ve Bâbü-Ebvab (Derbend), batıda Gürcistan ve bugünkü Şeki şehri, doğuda Hazar denizi ve Bakü şehri, güneyde ise Kür nehri ile çevrilmiş¹³⁰ hem dağlık, hem de ova olan bir bölgeye Şirvan yahut Şervan denilmiştir.

¹²⁴ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 20.

¹²⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 18-19.

¹²⁶ ASE, “Şirvan”, s. 540.

¹²⁷ Azerbaycan'da bölge adıdır.

¹²⁸ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹²⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 23.

¹³⁰ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 208.

E. Şehirleri ve Komşuları

Azerbaycan topraklarında milattan önce ve sonra büyük şehirler mevcut olmuştur. Bu şehirlerden bazıları Sâsânîler, Emevîler ve Abbâsiler döneminde medeniyetin ve ticaretin merkezi haline gelmiştir. Hatta stratejik öneme sahip şehirler Sâsânî ve Abbâsiler döneminde askerî üs olarak kullanılmıştır.

Tarihi kaynaklarda Azerbaycan şehirleri ticari ve ekonomik gelirleri açısından “büyük” ve “meşhur” sıfatlarıyla ikiye bölünmüştür. Bu şehirler ticari gelir, yeraltı zenginlikleri, tarım ve medeni gelişmişliklerine göre farklılık arz ederler. Bu anlamda Bakü, Derbend ve Şamahı Şirvan’ın “büyük” şehirleridir.¹³¹

İkinci grup şehirler ise ticaret güzergâhlarından uzakta olup önemli gelirlerini tarımdan ve zanaatkârlıktan elde edenlerdir. Bu şehirler ise Gebele, Şeki, Girdiman ve diğerleridir.¹³² Tarih süresince bu şehirler ticari, siyasi, sosyal ve ekonomik yönden önemli roller oynamışlar.

1. Şehirleri

Şirvan ve Azerbaycan şehirleri hakkındaki bilgiler farklılık arz etmektedir. Bunun sebebi Sovyetler zamanında Azerbaycan’ın kadim tarihi ile ilgili merkezi bölgelerde arkeolojik kazıların yapılmaması ve yeterli derecede bilgiler elde edilememesidir. Özellikle eski ve orta çağda şehir ahalisinin iktisadî yaşamı hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır.¹³³

Sâsânîler döneminde Şirvanşahlar devletinde ekonomik durumun ve maddi gelirin yüksek olması, bölgede yeni şehirlerin kurulmasına imkân sağlamıştır.¹³⁴

Azerbaycan’ın şehirleri hakkında en eski bilgileri, Yunan coğrafyacısı Batlamyus’un (70-147) çizmiş olduğu haritalardan ve vermiş olduğu bilgilerden öğreniyoruz. Batlamyus Kafkasya’da 29 şehir ve köyün olduğunu söylüyor. O Kabala,

¹³¹ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 186-187; Feride Memmedova, *Azerbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993, s. 151-152.

¹³² Naile Velihanlı, *IX-XII Asır Arap Coğrafyaşünas Seyyahları Azerbaycan Hakkında*, Bakü, 1974, s. 36; Feride Memmedova, *Azerbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarihi*, s. 152.

¹³³ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 188; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 40.

¹³⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 40.

Mosega, Albana, Samehiya veya Kamehiya, Ketara, Baruka ve başka şehirlerin adlarını zikreder.¹³⁵

İslâmî dönemde Araplar, Azerbaycan topraklarına, aynı zamanda Şirvan bölgesine hâkim olduktan sonra, savaşlar nedeniyle harabeye dönmüş veya yıkılmaya yüz tutmuş şehir ve kasabaları onarmışlardır.¹³⁶ İslâm'ın Azerbaycan topraklarına gelmesiyle Şirvan'ın şehir ve kasabaları ticaret ve sanat alanında yeniliklerle tanışarak gelişmiştir.

a) Şamahı

Şamahı Şirvanşahlar devletinin en eski şehirlerinden biridir.¹³⁷ Aynı zamanda birkaç yüzyıl devletin başkenti ve ticaret merkezi olmuştur. Şamahı şehrinin kurucusunun kimliği ile ilgili bilgiler ihtilafıdır. Yâkût el-Hamevi'ye göre şehrin kurucusu Ebu Sahip ed-Derbendî'dir. O, Şamahı'yı onararak şehir haline getirmiştir.¹³⁸ Belazuri'ye göre ise Harun er-Reşit zamanında Sa'îd b. Salim el-Bahili'nin (m.796 veya 798) İrmîniyye valiliği sırasında¹³⁹ “Şirvan meliki” olan eş-Şammah b. Şüca¹⁴⁰ tarafından kurulduğu için şehir onun adı ile anılmıştır.¹⁴¹

Fars kaynaklarının verdiği bilgilere göre Şamahı, VI. yüzyılda Sâsânî şahı I. Hüsrev Enuşirevan tarafından yapılmıştır¹⁴² Şamahı hakkında antik dönem, Arap, Fars, Türk, Gürcü, Ermeni, Rus ve aynı zamanda ortaçağ Avrupa tarihçileri bilgiler vermişlerdir. Şamahı'nın adı ilk defa Yunan coğrafyacısı Batlamyus (m.70-147) *Coğrafi Talimname* adlı eserinde “Samaheya”, “Kemaheya” veya “Mamaheya” olarak

¹³⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 32, 40.

¹³⁶ Belâzürî, *a.g.e.*, s.377; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 192.

¹³⁷ Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 25; ASE, “Şamahı”. s. 457.

¹³⁸ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 30.

¹³⁹ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁴⁰ Sara Aşurbeyli, Şammah bin. Şüca'nın büyük bir ihtimalle İslâm'ı kabul etmiş ve Arap ismini almış Şirvan şahı olduğunu söyler. Bkz. Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 68.

¹⁴¹ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 241; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 128; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2009, s. 20.

¹⁴² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 47.

zikir olunur.¹⁴³ Günümüzdeki tarihçiler zikir olunan bu adların Şamahı şehri olduğunda hemfikirdirler.¹⁴⁴

Daha sonra Batlamyus, Mamaheya'nın Alazan ve Alban nehirleri arasında geniş arazi üzerine kurulmuş bir ticaret şehri olduğunu vurgulamıştır. Bu da Şamahı şehrinin milattan önce kurulmuş bir şehir olduğuna işaret etmektedir. Antik dönem tarihçileri bu bölgeyi Kamakiya¹⁴⁵, Araplar eş-Şamahıya¹⁴⁶, Farslar ise Şamahı şeklinde adlandırmışlardı.¹⁴⁷

Başka bir görüş ise Şamahı adının göçebe hayat süren İjmah aşiretinin adıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸ Buna göre zaman geçtikçe İjmah kelimesi, Şamahı şekline dönüşmüştür.¹⁴⁹

Şamahı'nın kurulduğu tarih kesin olarak bilinmemektedir. Şamahı şehrinin yakınlarında yapılan arkeoloji kazılar sonucunda M.Ö. V ve IV. yüzyıllara ait, şehir hayatına dair kalıntı ve bulgulara rastlanmıştır. Bulunan Roma ve Arşaki sikkeleri ile Büyük İskender'in sikkelerine benzeyen dirhemler, eski Şamahı'nın antik dönemden itibaren Doğu ve Batı ülkeleri ile ekonomik ve kültürel ilişkide olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁵⁰ S. Geniyev ve M. İsmayılova *Şamahı mektepleri* adlı eserde Şamahı'nın iki bin yıldan daha eski olduğunu zikrederler.¹⁵¹

Şamahı şehrinde ilk cami tahminen VII-VIII. asırlarda Emevîler döneminde yapılmıştır. Ancak mektep ve medreselerin ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Şamahı şehri önemli sanatkârlık ve ticaret merkezi olmakla beraber siyaset adamları, ünlü âlim, tabip, şair, hattat ve sanat ustalarının vatanı olmuştur.¹⁵² Hâkânî

¹⁴³ ASE, "Şamahı", s. 457; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 47.

¹⁴⁴ Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 37; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s.123; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴⁵ Kamak kabilesi Türk soylu bir kabiledir. Bu kabilenin adına M.Ö. I. asırda rast geliyoruz. Bkz., Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 37; el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁴⁶ ASE, "Şamahı", s. 457.

¹⁴⁷ Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁴⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 47.

¹⁴⁹ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 29.

¹⁵⁰ ASE, "Şamahı", s. 457.

¹⁵¹ S. Geniyev, M. İsmayılova, *Şamahı Mektepleri Maarif Fedaileri*, Bakü, Ozan Neşriyatı, 1999, s. 8.

¹⁵² Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 124.

Şirvânî (1126-1199)¹⁵³, Fezlullah Neimi (1339/40-1401)¹⁵⁴, İmadeddin Nesîmî (1370-1417)¹⁵⁵, Seyyid Yahya Şirvânî (1410-1462)¹⁵⁶, Sadreddinzade Şirvânî (ö. 1626)¹⁵⁷, Seyyid Azim Şirvânî (1835-1888)¹⁵⁸ ve Mirze Alekber Sabir (1862-1911)¹⁵⁹ Şamahı şehrindeki mektep ve medreselerde yetişmiş İslam âlimleri ve şairlerinden birkaçıdır.

Şamahı şehri coğrafi olarak, Azerbaycan'ın kuzeyi ile güneyi arasında mevcut kervan yollarının güzergâhı üzerinde kurulmuştur. Berde şehrinden gelen ticaret kervanları Azerbaycan'ın kuzey vilayetlerine gitmek için önce Şamahı'ya uğrar sonra diğer şehirlere ve Derbend'e giderdiler.¹⁶⁰ Aynı zamanda burası İslâm'ın ilk dönemlerinde doğu bölgelerine düzenlenen askeri garnizonların merkezi olmuştur.¹⁶¹

Şamahı ticaret merkezi¹⁶² olduğu için, aynı zamanda yurt dışı kervan yolları da buradan geçiyordu.¹⁶³ Kervanlarla yurt dışına bu bölgelerden ipek, petrol, meyve kuruları ve tuz taşınırdı. Tarihi kaynaklar M.Ö. IV-II. asırlarda bu coğrafyada yerleşim yerlerinin olduğunu göstermektedir.¹⁶⁴

¹⁵³ Memmedağa Sultanov, *Xaqani Şirvani Seçilmiş Eserleri*, Bakü, Lider Neşriyatı, 2004, s. 4. Bazı yazarlar Hâkânî'nin Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğduğunu zikrederken (Bkz., Tahsin Yazıcı, "Hâkânî-i Şirvânî", *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 168.); başka yazarlar da yanlışlıkla onun İranlı olduğunu kaydetmişlerdir. Bkz., Ahmed Ateş, "Hâkânî", *İ.A.*, c. 5, s. 85; *Türk Ansiklopedisi*, "Hakanî", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1970, c. XVIII, s. 320; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Hakanî", İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981, c. 4, s. 20.

¹⁵⁴ Hüsamettin Aksu, "Fazlullahi-i Hurûfi" *DİA*, İstanbul, 1995, c. 12, s. 277.

¹⁵⁵ Hamit Araslı, *İmadeddin Nesimi Seçilmiş Eserleri I-II*, Bakü, Lider Neşriyatı, 2004, c. I, s. 5; A. Azmi Bilgin, Nesîmî'nin Tebriz, Şamahı ve Bağdat'ta doğduğuna dair çeşitli rivayetlerin bulunduğunu belirterek bunlardan Bağdat'ta doğduğuna dair olan görüşü tercih eder.(Bkz., "Nesîmî" *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 3). Ayrıca Bağdat'ta doğduğuna dair başka kaynaklarda da bilgiler mevcuttur. Bkz., Abdûlbâkî Gölpinarlı, "Nesîmî", *İ.A.*, c. 9, s. 206; *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Nesîmî", İstanbul, 1989, c. 16, s. 464; A. Karahan, "Nesîmî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1977, c. XXV, s. 202; *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, "Nesîmî" İstanbul, Anadolu Yayıncılık, c. 8, s. 4191.

¹⁵⁶ *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Yahya Şirvani", İstanbul, 1989, c. 22, s. 260.

¹⁵⁷ *ASE*, "Şirvani", Bakü 1987, c. X, s. 542; Ramazan Altıntaş, "Şirvânî Sadreddinzade" *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 208.

¹⁵⁸ Yavuz Akpınar, "Seyyid Azim Şirvani" *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 50.

¹⁵⁹ Hayati Yılmaz, "Mirza Ali Ekber Sabir", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, Bornova-İzmir, 2012, s. 365-368; İ. Parmaksızoğlu, "Sâbir Mirzâ", *Türk Ansiklopedisi*, c. XXVII, s. 498.

¹⁶⁰ Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993, s. 91; Neriman Babayev, Rafiq Nerimanov, *Berde Tarihini Aynasında*, Bakü, İlim ve Hayat Neşriyatı, 1998, s. 37.

¹⁶¹ Elnur Nezirov, *Raşidi Halifeler Devrinde Azerbaycan'ın Fethi*, Bakü 2006, s.75; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 115.

¹⁶² Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 85.

¹⁶³ Ağali Ağayev, *Ağdaş Tarihinden Sahifeler*, Bakü, Seda Neşriyatı, 1998, s. 28.

¹⁶⁴ Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 38.

Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde Derbend'den sonra ikinci büyük askeri üs Şamahı'da idi. Hulafa-î Raşidin döneminde Azerbaycan'ın batı bölgelerine düzenlenen askeri seferlerde öncelik olarak Şamahı'daki askerlerden istifade edilirdi.¹⁶⁵

IX-X. asırlarda, hilafetin zayıflamasıyla Azerbaycan'da kurulan devletlerden biri de Şirvanşahlar devleti oldu. Bu devletin adı o devirin kaynaklarında *Mezyediler devleti* (861-1027) şeklinde geçmektedir. Devletin ilk kurucusu Yezid b. Mezyed, Şamahı'yı yeniden imar etti. Şirvanşah II. Manuçehr zamanında (1120-1149) ise Şamahı şehri daha da gelişti. Bu devirde Şamahı'da sanatkârlık, ticaret, ilim ve edebiyat altın çağını yaşıyordu. 1221'de Moğollar Şamahı'yı işgal ettiler. Ahaliyi kılıçtan geçirdiler. Şehri ise yağmaladılar.¹⁶⁶

İslâmî dönemde de Şamahı ticaret merkezi olma özelliğini koruya bilmıştır. Dönemin darphanelerinden biri de bu şehirde bulunmakta idi. Burada darp olunan paralar yurt içi ve yurt dışı yapılan ticarete kullanılıyordu.¹⁶⁷ Günümüzde ise Şamahı şehri Azerbaycan'ın güzel ilçelerinden biridir.

b) Bakû

Bakû şehrinin adı ilk defa V-VIII. yüzyıl kaynaklarında Bagavan, Atli (Atşi) Bagavan veya Atşi Baguan gibi adlarla zikir edilir. Bu adlar esasen Sâsânîler dönemine aid kaynaklarda geçmektedir. Rus tarihçi K. P. Patkanov da “Bagavan” kelimesi ile Bakû'nün aynı yer olduğunu söylemektedir.¹⁶⁸

Abşeron Yarımadası'nın güneyinde, 40° 21' kuzey enlemi ile 48° 20' doğu boylamı arsında bir liman şehri olan Bakû'nün adına, antik dönem, Yunan ve Roma tarihçilerinin eserlerinde rast gelinmez.¹⁶⁹ Ancak arkeologların arkeolojik bulgulara dayanarak verdikleri bilgilere göre Bakû neolitik çağdan itibaren insanların yaşadığı bir yer olmuştur.¹⁷⁰ X. yüzyıl İslâm coğrafyacıları, eserlerinde¹⁷¹ Bakû'yü Bakuh, Bakûye,

¹⁶⁵ Elnur Nezirov, *a.g.e.*, s.75.

¹⁶⁶ ASE, “Şamahı”, s. 457-458.

¹⁶⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 50; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁶⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 36.

¹⁶⁹ *Türk Ansiklopedisi*, “Bakû veya Bakü”, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967, c. V, s. 97; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 26.

¹⁷⁰ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁷¹ Davut Dursun, “Bakü” *DİA*, İstanbul, 1991, c. 4, s. 550.

Bâdkûbe şeklinde adlandırmışlardır.¹⁷² Bakû'nün şiddetli şimal rüzgârlarına sahne olmasından dolayı Farsların bu şehre Bâdikûba, yani "rüzgârların döndüğü yer" adını vermeleri ve burasının Hüsrev Enûşirvân tarafından inşa edildiğine dâir hikâyeler, Barthold'a göre, sonradan uydurulmuştur.¹⁷³

Bakû'nün kuzeyini Derbend geçidi, doğusunu Hazar denizi, güneyini Muğan topakları ve batısını da Şamahı şehri oluşturmaktadır. Abşeron yarımadasının ve Gobustan ilçesinin arazilerinin çoğunu kapsayan Bakû, Hazar denizinden batı taraflarına doğru, Şirvan çöllerine kadar uzanmaktadır.¹⁷⁴

Bakû Hazar denizinin kıyısında, Derbend ve Şirvan şehirlerinin yakınlarında taş binalardan inşa edilmiş bir şehirdir. Şehir deniz kıyısına yakınlığından dolayı, şehrin kale duvarları deniz sularının içine girmiştir. Kayalık bir arazide yerleştiğinden bina ve evlerin birçoğu büyük kayaların üzerinde inşa edilmiştir. Havası güzeldir. Suyu tatlıdır. Fakat Evliya Çelebi suyunun petrol yağı koktuğunu söyler.¹⁷⁵ Burada incir, nar ve üzüm bağları çoktur. Bu şehrin özelliklerinden biri de burada gece gündüz kuvvetli rüzgârların esmesidir. Burada katran yatakları ve petrol¹⁷⁶ çeşmeleri mevcuttur. Her gün iki yüz deve yükünden çok petrol üretilir. Bunlardan başka Bakû nahiyelerinde tuz madenleri de vardır.¹⁷⁷ Madenlerden çıkartılan tuzlar başka ülkelere ihraç edilir.¹⁷⁸ Şehrin çevresinde çok sayıda köy bulunur ve her bir köyün sağlam duvar ve kaleleri vardır. Şehrin ahalisi ise Şafi mezhebine mensupturlar.¹⁷⁹

Abşeron yarımadasının merkezinde kurulmuş şehir, ticaret merkezi olmakla beraber, aynı zamanda Zerdüştlüğün de dini merkezi idi. Bakû'nün dışındaki Mecusi

¹⁷² Sara Aşurbeyli, *Bakû şehrinin Tarihi*, Bakû, Avrasya Press Neşriyatı, 2006, s. 49.

¹⁷³ Mirze Bala, "Bakû", *İ.A.*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, c. 2, s. 259.

¹⁷⁴ *ASE*, "Bakû", Bakû 1976, c. I, s. 554.

¹⁷⁵ Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, İstanbul, Üçdal Neşriyatı, c. I-II, s. 614.

¹⁷⁶ VIII. yüzyıldan beri insanlar neftten evlerini ısıtırmak ve ısıtmak için istifade etmişler. Zerdüş kâhinleri ise ateşe ibadet etmek ve ilaç maksadıyla kullanmışlar. Bkz., *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Bakû", İstanbul, 1989, c. 3, s. 219.

¹⁷⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 614-615.

¹⁷⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 46.

¹⁷⁹ el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 104-105.

inancına mensup olan insanlar, İslam'dan sonra ve hatta günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁸⁰

Azerbaycan'ın ve Şirvan'ın kadim şehirlerinden olan Bakû, neftiyle ve tuzuyla¹⁸¹ her zaman meşhur olmuştur. Bakû şehri hakkında yazan tarihçiler burada neftin bulunduğu ve bu neftin nasıl elde edildiğine dair bilgiler vermişlerdir.¹⁸² Arap coğrafyacıları buraya “neft yeri” (Ardü'n-nefate) demişlerdir. Evliya Çelebi Bakû çevresinde yedi yerde ve sekiz renkte neft madenlerinin¹⁸³ bulunduğunu ve bu madenlerden sarı, kırmızı, beyaz, siyah ve yeşil¹⁸⁴ neft çıkarıldığını yazar. Bakû neftinin geliri Emevi ve Abbasi dönemlerinde Derbend geçidini savunan askerlere bağlanmıştır.¹⁸⁵

Sara Aşurbeyli, şehrin kurulmasında bu topraklarda yaşayan Türk ve Fars kabilelerinin rolünün büyük olduğu fikrini savunmaktadır. Arkeolojik kazılarda kale duvarları içerisinde ve çevresinde bulunan kil kaplar ve mezarlardaki süs eşyaları, Bakû'nün antik dönemlere ait bir şehir olduğunu ve yaşının da iki binden çok olduğunu ortaya çıkarmıştır. Abşeron yarımadası IV ve V. yüzyıllardan itibaren farklı Türk kabilelerinin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Bazı köy ve kasabalar, bu gün bile eski Türk boylarının adlarını taşımaktadırlar. Örneğin Maştağa köyünün Massaketlerden, Merdekan köyünün ise Mardlar'dan geldiği iddia edilir.¹⁸⁶

Tarihçilerin Azerbaycan'ın birçok şehir ve bölgesini Sâsânî hükümdarlarının veya Arap komutanlarının adları ile ilişkilendirmelerine rağmen Bakû hakkında böyle bir bilgiyle karşılaşmıyoruz. Evliya Çelebi, hiçbir kaynağa dayanmadan Ahemeniş hükümdarlarından Şah Dârâ'nın Bakû'yü Hazar denizi kıyısında yüksek bir tepe üzerinde inşa ettirdiğini yazmaktadır.¹⁸⁷ XIX. yüzyılın başlangıcında yaşamış

¹⁸⁰ Sara Aşurbeyli, *Bakû Şehrinin Tarihi*, s. 44-45; Cengiz Çandar, *Benim Şehirlerim*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 220; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 37.

¹⁸¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 45.

¹⁸² Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 124; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 103.

¹⁸³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 614-615.

¹⁸⁴ Mirze Bala, *a.g.m.*, s. 259.

¹⁸⁵ *Türk Ansiklopedisi*, *a.g.m.*, s. 97; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 46.

¹⁸⁶ Sara Aşurbeyli, *Bakû Şehrinin Tarihi*, s. 41-42.

¹⁸⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 613.

Azerbaycan seyyahı Zeynalabidin Şirvani ise Bakû'nün adını Sâsânî şahı Enuşirevan'ın adı ile ilişkilendirmiştir.¹⁸⁸

Bakü I. yüzyıldan itibaren liman şehri olarak şöhret kazandı. Neft yataklarının, tuz göllerinin bol olması ve aynı zamanda Mecusilerin ibadet ettikleri ateş mabetlerinin burada olması, insanların yakın ve uzak ülkelerden buraya gelip yerleşmesine neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı şehir ilk zamanlardan itibaren küçük bir yerleşim yeri haline gelmiştir.

Şirvanşahlar XI. yüzyılda ele geçirdikleri Bakû'yü XII. yüzyılda başkent yaptılar. Ancak şehir, XIII ve XIV. yüzyıllarda Moğol işgaline uğradı.¹⁸⁹ 1512'ye kadar Şirvanşahların başkenti olan Bakû, o tarihte Şah İsmail Safevî tarafından zapt edildi. Daha sonra 1583'te Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından alındı.¹⁹⁰ Özdemiroğlu burada Hazar Osmanlı filosunun üssünü de kurdu. Bahriye sancak beylerinden (tümamiral) Mehmet Bey'i filo komutanlığına getirdi.¹⁹¹ 1606'ya kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. 1723'te Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan antlaşma gereğince I. Petro Bakû'yü işgal ettiyse de, 1735'de Safevîler şehri yeniden ele geçirdi. Nâdir Şah'ın ölümü üzerine, bağımsız Bakû Hanlığı'nın¹⁹² merkezi oldu (1747).¹⁹³ 1806'da Rusların eline geçti. Türkmençay Antlaşması gereğince Bakû, kesinlikle Rusya'ya bırakıldı (1828). Şehir 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyetinin başkenti oldu.¹⁹⁴ 1920'de yeniden Kızıl Ordu¹⁹⁵ tarafından tekrar işgal edildi ve Sovyet rejimi Bakû'ye yerleşti.¹⁹⁶ Bu gün ise Bakû şehri 1991'de yeniden bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkentidir.

¹⁸⁸ Sara Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi*, s. 39. Yazar başka bir çalışmasında bu tarihi XV. yüzyıl olarak belirtmektedir. Bkz., Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 211.

¹⁸⁹ *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, "Bakü", İstanbul, Türkiye Gazetesi, 1993, c. 3, s. 152.

¹⁹⁰ Ahmed Zeki Velidi *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 28.

¹⁹¹ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, "Bakü", İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 1985, c. 1, s. 301.

¹⁹² *Türk Ansiklopedisi*, "Bakü Hanlığı", İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967, c. V, s. 99.

¹⁹³ *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Bakü", İstanbul, Meydan Yayınevi, 1987, c. 2, s. 89; Mirze Bala, *a.g.m.*, s. 259.

¹⁹⁴ *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Bakü", s. 219.

¹⁹⁵ Rusça "Krasnaya Armiya", "Kırmızı Ordu" anlamındadır. Azerbaycan Türkçesinde "Kızıl" kelimesi "Altın" anlamındadır. Bu açıdan "Kızıl Ordu" şeklinde söylenişi bir övgü ifadesi olmaktadır.

¹⁹⁶ *Türk Ansiklopedisi*, "Bakü Hanlığı", s. 99.

c) Derbend (Bâbu'l Ebvâb)

Şirvan'ın şehirleri arasında en çok tarihi bilgiler Derbend hakkındadır. Bu şehir tarih süresince canlılığını koruyarak, Sâsânî, Bizans, Arap ve Türk askerlerinin mücadele alanı olmuştur.

Derbend, Şirvanşahlar devletinin kadim ve merkezi bir şehri idi. Şehrin kurulma tarihi bilinmemektedir. Arkeolojik kazılarda M.Ö. VII-VI. yüzyıllara ait eski şehrin harabelerine rastlanmıştır. Derbend hakkında eski çağ Yunan, orta çağ Arap, Fars, Rus ve Ermeni kaynaklarında bilgiler bulunmaktadır.¹⁹⁷ Şehir hakkında en geniş bilgileri ise *Derbendname* adlı eserde bulmak mümkündür.¹⁹⁸ Bu eserin yazarı belli değildir. Eserde Arap ordusunun Derbend'i nasıl fetih ettiği, Arapların burada silah, petrol ve erzak depolarını kurması, yirmi dört bin Arap askerlerinin yerleşmesi hakkında geniş bilgiler vardır. Buna ek olarak Bakû'nün petrol ve tuz yataklarının Derbend ahalisine vakıf edilmesi ve Hazar'ların şehre yaptıkları saldırılardan bahsedilmektedir.¹⁹⁹

Sâsânî hükümdarlarından Enûşirevân, Derbend şehrine hususi önem vererek buraya yeni şehirler, kaleler ve şehrin çevresine kale duvarları inşa ettirdiği için kendisine Derbend'in kurucusu gözüyle bakılmıştır.²⁰⁰ Tarihçiler, Enûşirevân'ın Derbend ve çevresinde 360 kale ve şehir yaptırdığını zikreder.²⁰¹ Fakat Rus tarihçisi M. İ. Artamonov Arap tarihçilerine dayanarak, bu şehirlerin Enûşirevân'dan önce babası Şah I. Kubad (Kavad) (489-531) tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.²⁰² Azerbaycan tarihçisi Mahmud İsmayıl'ın Taberi'ye dayanarak verdiği bilgiye göre kalenin inşası 567'de bitmiştir.²⁰³ Fakat yapılan arkeolojik kazılar Derbend 'in kale duvarlarının yaklaşık M.Ö. VIII-VI. asırlarda yaşamış idareciler tarafından yapıldığını

¹⁹⁷ ASE "Derbend", s. 417.

¹⁹⁸ Maksut Alihanov Avariskiy, *Tarihi Derbend-name*, Tiflis 1898, s. 7 (Tıpkıbasımı: Bakü, Nağıl Evi, 2011); ASE "Derbend", s. 417.

¹⁹⁹ ASE "Derbendname", Bakü 1979, c. III, s. 417.

²⁰⁰ Ali İpek, *İlk İslami Dönemde Azerbaycan (632-750)*, İ.Ü. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 51; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, s. 427-428; Belâzuri, *a.g.e.*, s. 225; *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend Geçidi", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. XIII, s. 89; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, İstanbul 1977, c. 3, s. 533; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 619-620; İbn Hurdâzbih, *a.g.e.*, s. 106; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 53.

²⁰¹ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 30.

²⁰² M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Rusçadan çev., Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s. 158.

²⁰³ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 56.

kanıtlamıştır.²⁰⁴ XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaşamış ünlü Azerbaycan tarihçisi Abbasguluğa Bakıhanov, *Gülistan-ı İrem* adlı eserinde, Derbend şehrini ve kalesini Sâsânî hükümdarı Enûşirevân'dan önce Büyük İskender'in yaptırdığını, Enûşirevân'ın ise Büyük İskender'in yaptırdığı şehir ve kalenin temelleri üzerinde Derbend'i yeniden inşa ettiğini, hatta Derbend halkı arasında bu kale duvarlarına "Sedd-i İskender" denildiğini iddia etmektedir. Bu bilgileri Evliya Çelebi'de *Seyahatname*'sinde belirtmektedir.²⁰⁵

XIV ve XV. yüzyıllarda yaşamış diğer ünlü Azerbaycan coğrafyacısı ve tarihçisi el-Bakuvi ise *Kitab Telhis el-Âsar ve Acâib el-Melik el-Kahhar* adlı eserinde Derbend şehrini şöyle tasvir eder: "Yüksek kayaların üzerinde, Hazar denizinin kıyısında yerleşen acayip bir şehirdir. Denizin dalgaları şehrin kale duvarlarına vuruyor. Şehrin uzunluğu üç fersaktır.²⁰⁶ Şehrin demir kapıları ve çok sayıda burçları vardır. Her burcun yanında bir cami bulunur. Bu camilerde talebelere dini dersler öğretilir. Kale duvarlarının üzerinde şehri düşmanlardan koruyan bekçiler durur. Hüsrev Enûşirevân, şehri kendisine düşman bildiği çeşitli halkların saldırılarını dikkate alarak yaptırmıştır".²⁰⁷

Tarihin sert ve amansız rüzgârlarına karşı dayanarak günümüze kadar varlığını koruyan Derbend'in kale duvarlarını Sâsânîlerin yapmasındaki amaç, topraklarını Hazarlar, Alanlar, Hunlar ve diğer Türk kavimlerinin saldırılarından korumaktır.²⁰⁸ Bu kale duvarları Derbend şehrini ve Şirvan'ı geçilmez hale getirmiştir. Enûşirevân yedi fersahlık mesafede yedi ayrı geçit yaptırmış, her geçidin yakınında ise birer şehir inşa etmiştir.²⁰⁹ Enûşirevân kendine düşman bildiği, göçebe hayat süren Türk kavimlerinden ülkesinin sınırlarını korumak için kalenin duvarlarını dağların en yüksek zirvelerine

²⁰⁴ Sara Aşurbeyli, *Bakü şehrinin Tarihi*, s. 42; V. F. Minorski, *a.g.e.*, s. 119-120.

²⁰⁵ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 24-25, 27, 29; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 619; *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. XIII, s. 89; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 533.

²⁰⁶ Fersah, dört saatlik yani beş bin metrelik mesafedir. Bkz., Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317.

²⁰⁷ el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 102.

²⁰⁸ ASE "Derbend", s. 417; Ali İpek, *a.g.t.*, s. 51.

²⁰⁹ el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 103; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 30.

kadar kaya taşlarıyla ördürmüş, Sisecan²¹⁰ ve İran'ın iç bölgelerinden Fars kökenli "Tat" aşiretlerini getirip buraya yerleştirmiştir.²¹¹

Sâsânî ve onlardan sonra gelen Arap hükümdarları da göçebe Türk kavimlerinin göçlerini ve saldırılarını zararsız hale getirmek için kale duvarlarını tamir etmiş ve geçitlerini kuvvetlendirmişlerdir. Nitekim İskitler²¹², Hunlar²¹³, Alanlar²¹⁴ Sabirler²¹⁵ ve Hazarlar²¹⁶ Kafkasya'ya ve Ön Asya'ya geçmek için Derbend geçitlerini sık sık kullanmışlardır.²¹⁷ El-Baki *Ahbar* adlı eserinde bu geçitlerde zaman zaman elli bin askerden oluşan muhafız birliklerinin olduğunu zikrediyor.²¹⁸

Bu geçitlerin en büyüğü "Demir Kapı Derbend" geçididir. Farslar bu geçide "Derbend", Araplar "Bâbü'l Hadîd" veya "Bâbü'l Ebvâb"²¹⁹, Ermeniler eski ermeni dilinde "Çor"²²⁰, Ruslar "Jeleznaya Vrata"²²¹, Arap fetihlerinden önce bu bölgeye yerleşmiş Türk kavimleri ise "Temur Kapı/Demür Kapu" adını vermişlerdir.²²² Azerbaycan Türkçesinde ise "Demir Kapı Derbend" olarak kullanılır. Bu geçidi "Alan geçidi" veya "Hun Kapısı" gibi adlarla zikreden tarihçiler de olmuştur.²²³ Arapların bu şehre "Babu'l Ebvab" demeleri el-Cebel'de (dağ) bir yol üzerinde bulunmasından

²¹⁰ Karabağ'la Gence arasında bulunan eski bir yerleşim yeri.

²¹¹ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225-226; Ali İpek, *a.g.t.*, s. 51.

²¹² Oğuz Mete Öztürk, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, İstanbul, Nokta Kitap Yayınları, 2007, s. 7-11.

²¹³ Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, İngilizceden çev., Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006, s. 38-39; *Yeni Türk Ansiklopedisi*, "Hunlar", c. 4, s. 1332; Oğuz Mete Öztürk, *a.g.e.*, s. 13-17.

²¹⁴ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 460-467; Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 111.

²¹⁵ İ. Kafesoğlu, "Sabirler veya Sabarlar", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, c. XXVII, s. 498-499; Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 44-45; M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 95.

²¹⁶ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Hazarlar", İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981, c. 4, s. 187; Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İ.A.*, İstanbul 1977, c. 5, s. 397; Ahmet Taşağıl, "Hazarlar" *DİA*, İstanbul, 1998, c. 17, s. 116-120; Oğuz Mete Öztürk, *a.g.e.*, s. 89-91; Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 61; M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 155.

²¹⁷ *ASE* "Derbend", s. 417; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 52.

²¹⁸ Ali İpek, *a.g.t.*, s. 51.

²¹⁹ *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend", s. 89; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 532.

²²⁰ Aliyev Saleh Mehmedoğlu, "Derbend" *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 164.

²²¹ Aliyev Saleh Mehmedoğlu, "Demirkapı" *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 154.

²²² *ASE*, "Derbend", s. 417; Aliyev Saleh Mehmedoğlu, "Derbend", s. 164.

²²³ Moisey Kalankatuklu, *a.g.e.*, s. 44, 46; el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 113.

dolayıdır.²²⁴ Bu geçit stratejik yönden Hazar havzasına, Şirvan'a, İrminiye'ye, Türkistan ve Sibirya'ya kadar açılmayı İslam ordularına kolaylaştırıyordu.²²⁵

Kitab-ı Dede Korkud destanında da Derbend şehrinin adı zikredilir.²²⁶ Hatta Alman imparatorluğunun Moskova ve İran elçisi seyyah Adam Olearius 1638 yılında "İmam Korkut" diye andığı²²⁷ Dede Korkud'un mezarının Derbend şehrinde olduğunu söyler.²²⁸

Sâsânî hükümdarı Enûşirevân, Derbend kalesinin Kırklar Kapısı ve Taş Kapı denilen kapılarının yan taraflarına temsili olarak aslan heykeli yaptırmıştır. Bu heykeller günümüze kadar kalmıştır.²²⁹ Heykeller tabii olarak, bu yerlerin aşılmaz ve sert olduğunu sembolize ediyorlardı. Bu gün bile, Azerbaycan kültüründe bu tür heykeller mevcudiyetini korumaktadır.

Derbend bir liman şehri olduğu için eski çağlardan itibaren Kuzey Kafkasya'yı (Şirvan'ı) ve Doğu Avrupa ülkelerini, Orta Asya ülkeleri ile birleştiren önemli bir ticaret merkezi idi.²³⁰ Derbendin liman şehri olması ve ticaret yollarının üzerinde bulunması şehrin stratejik değerini artırmıştır. Bu avantajlarından dolayı Derbend artık V. yüzyılda iktisadi ve siyasi yönden Kuzey Kafkasya'nın önemli şehri ve Sâsânî imparatorluğunun ikametgâhı olmuştur. Hatta Sâsânî hükümdarı Enûşirevân'ın bir süre burada yaşadığı ve devlet işlerini buradan yönettiği tarihçiler tarafından zikredilmektedir.²³¹ Müslümanlar tarafından fetih olunduktan sonra da Derbend ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. Yurt dışına gönderilecek ticaret malları burada taksim ediliyor ve Derbend limanından deniz yolu ile taşınıyordu.²³² Buradan ihraç edilen başlıca ürünler dokuma, bez ve kökboyası olmakla birlikte esir ticareti de önemli miktarda gelir sağlıyordu. Fakat XIV. yüzyıldan itibaren ticaret sönmeğe başladı. XV. yüzyılda burayı gören bir seyyahın ifadesine göre Derbend limanı artık eski önemini

²²⁴ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225.

²²⁵ Ali İpek, *a.g.t.*, s. 56.

²²⁶ *Kitabı-Dede Korkut*, Bakü, Önder Neşriyatı, 2004, s. 88, 92.

²²⁷ Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut" *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 78.

²²⁸ ASE "Derbend", s. 417; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 537.

²²⁹ W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 534.

²³⁰ ASE "Derbend", s. 417.

²³¹ Belazuri, *a.g.e.*, s. 226-227.

²³² Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 29.

kaybetmiştir. Ticaret daha emniyetli bir limana sahip olan Bakü'ye kaymaya başlamıştır.²³³

Derbend geçidinin stratejik önemini çok iyi bilen Hz. Ömer (r.a) fetihlerin başlangıcında burayı İslâm topraklarına katmıştır.²³⁴ Hatta Hz. Ömer'den sonra da devam eden fetihlerde İslâm ordusunun komutanı, sahabe Selman b. Rebia komutasında 4000 asker kahramanca şehit olmuştur. Onlar, Derbend'in "Kırklar Kapısı" adlı kabristanında defin olunmuşlardır.²³⁵ Ancak bu bilgi Teberinin verdiği bilgiye uymaz. Teberi bu muharebelerde Selman'ın değil, kardeşi Abdurrahman'ın öldüğünü ve h.34'te (654-655) Selman'ın hala Derbend valisi olduğunu rivayet eder.²³⁶

Emevî ve Abbasi dönemlerinde buraya farklı Arap kabileleri yerleştirilmiş ve her kabileye belli askeri görevler verilmiştir. Emevî komutanlarından Mesleme b. Abdulmelik (ö.738-742) Derbend'de Arap hâkimiyetinin gerçek kurucusu olarak görülür. O, Hazar akınlarını önlemek amacıyla buraya Suriye ve Irak civarından 24.000 kişiyi getirtip yerleştirmiştir. Bunlar Şam, Humus, Kûfe ve Cezîreli olup her biri birer mahalle kurmuş, böylece şehir dört mahalleye ayrılmıştır.²³⁷ Buradaki askerler devletin hazinesinden maaş almazlardı. Aylık ihtiyaçları Bakü şehrindeki petrol ve tuz yataklarından elde edilen gelirlerden karşılanıyordu.²³⁸ Emevî ve Abbasi halifelerinin buraya özel ilgileri vardır. Emevî halifelerinden Hişam b. Abdülmelik Derbend'in asayişini temin etmek için buraya yöneticiler tayin etmiştir.²³⁹ Bu yöneticilere vali tarafından farklı görevler verilerek şehrin dini ve ticari yönden gelişmesine dikkat edilirdi. Aynı zamanda Derbend'den kuzeye giden ticari malların mübadelesi bu yöneticiler tarafından yapılırdı.

Derbendname adlı esere göre Halife Hârûn er-Reşîd bizzat kendisi Derbend'e gelerek burada yedi sene kalmış (H.180-187/M.796-803),²⁴⁰ şehre Rubas nehrinden su

²³³ Aliyev Saleh Mehmedoğlu, "Derbend", s. 164; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 537.

²³⁴ Ali İpek, *a.g.t.*, s. 52; Elnur Nezirov, *a.g.e.*, s. 43.

²³⁵ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 34.

²³⁶ W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 533.

²³⁷ Aliyev Saleh Mehmedoğlu, "Derbend", s. 164; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 534.

²³⁸ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 206; ASE, "Şirvanşahlar Devleti", s. 542.

²³⁹ M. A. Avariskiy, *a.g.e.*, s. 122-123.

²⁴⁰ W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 533.

getirtmiş, şehrin yakınlarında bağlar, bostanlar, çeşmeler ve değirmenler yaptırarak Derbend'e hediye etmiştir.²⁴¹

Emevîlerin idaresi döneminde halife tarafından tayin edilen yöneticilerin yaptığı dikkat çekici davranışlardan biri de, Hazarlar tarafından buraya gelen elçileri gereken yere götürüp getirirlerken gözlerinin kapatılması idi. Elçilere bu şekilde davranılmasından maksat, şehirdeki kalelerin muhafaza düzeninin ve iç güvenliğinin düşman tarafından öğrenilmesini engellemektir. Bunun için Emevî komutanlarından Mesleme b. Abdulmelik (ö.738-742), 739'da Hazar tüccarlarına şehrin içerisinde alış verişi yapmalarını yasaklamış, Hazar tüccarlarının tezgâhlarını şehrin dışında bir fersah mesafede açarak alış verişi yapmalarını emretmiştir. Hazarlar tarafına ticaret için giden yerli tüccarlara ise gümrük vergisi koymuştur.²⁴²

Abbasi halifelerinden Halife Mütevekkil (847-861) ise, 851'de Derbend (Bâbü'l Ebvâb)²⁴³ şehrini ve çevresindeki toprakları iktâ olarak Azerbaycan valisi Muhammed bin Halide verdi. Bundan dolayı Şirvan şahları, Derbend'in ve çevresindeki toprakların Halifenin hediyesi olarak her zaman kendilerinin olduğu iddiasında bulunmuşlardır.²⁴⁴

Kafkasya'da Abbâsî hâkimiyetinin zayıfladığı yıllarda Derbend, Arap asıllı Hâşimî hânedanın kurduğu emirliğin merkezi oldu (869). Çok geçmeden Azerbaycan ve Arrân'a hâkim olan Yusûf b. Ebü's-Sac'ın (901-927) idaresi altına girdi. Yusûf'un ölümünden sonra Hâşimî'ler bölgeye yeniden hâkim oldular. XII. yüzyıldan başlayarak Şirvanşahlar'ın elinde bulunan şehir,²⁴⁵ 1222'de ilk Moğol hücumlarına maruz kaldı. 1239'da doğrudan Moğol idaresi altına giren Derbend, XIII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş eski büyüklüğünü kaybetmeye başladıysa da stratejik bakımdan önemini hâlâ koruyordu.²⁴⁶

Timur'un gerek Altın Orda hanı Toktamış'a karşı seferinde (1395) ve gerek bu seferden dönüşünde (1396) Derbend'den geçmesi, şehirde bir hayli sarsıntıya sebep

²⁴¹ M. A. Avariskiy, *a.g.e.*, s. 75; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 207; *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend Geçidi", s. 89; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 40.

²⁴² Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 207-208; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 38.

²⁴³ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

²⁴⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 134.

²⁴⁵ *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend", s. 89.

²⁴⁶ Aliyev Saleh Mehmedoğlu, "Derbend", s. 164.

olmuştur. Derbend şehri eskiden de olduğu gibi Timur tarafından kurulan devletin hudut şehri olarak, Şirvanşahlar devletine bağlandı.²⁴⁷

Safevî Devleti'nin kurulup gelişmesi, Derbend'de yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etti. Şah İsmâil 1509'da şehri zapt ederek Rum oymaklarından birini buraya yerleştirdi. 1538'de Şirvan doğrudan Safevî hâkimiyetine girince Derbend, Şirvan'a bağlı idari bölge haline getirildi. Şirvanşahlar devletine yardım maksadıyla 1578 yılında, Özdemiroğlu Osman Paşa komutasında Osmanlılar tarafından bölge tamamıyla ele geçirildi.²⁴⁸ Osmanlılarla Safevîler arasında 1590'a kadar süren savaşlarda Derbend önemli bir Osmanlı askerî üssü durumundaydı. Şehir kısa süren Osmanlı hâkimiyetinin ardından yeniden Safevîler tarafından zapt edildi. I. Şah Abbas Osmanlıların batıdaki mücadelelerinden faydalanarak Kuzey Azerbaycan ve Şirvan'a karşı giriştiği seferlerden sonra (1603) Derbend'i geri aldı. Derbend daha sonra Hazar kıyılarında faaliyet gösteren Rusların idaresi altına girdi. İran'ın içinde bulunduğu karışıklıktan istifade eden Rus çarı I. Petro, 1722'de Ağustos ayında burayı işgal etti. Ancak 1735'de Ruslar Gence Antlaşması gereği, Derbend, Bakü ve Hazar kıyısındaki diğer bölgeleri yeniden İran'a verdi. İran'da Afşar hânedanının kurucusu Nâdir Şah (1736-1747) Kafkasya'da hâkimiyet kurabilmek için Derbend ve Dağıstan'ın²⁴⁹ diğer bölgelerine seferler yaptı ve Derbendi ele geçirdi (1741-1742). Onun 1747'de ölümünden sonra Derbend'de müstakil bir hanlık kuruldu.²⁵⁰ Şehir 1759'da Guba hanı Feteli Han'ın idaresi altına girdi. 1796'ya kadar Guba hanlarının hâkimiyetinde kaldı. 1796'da Derbend'i yeniden işgal eden²⁵¹ Ruslar, kısa zamanlı bir geri çekilmeden sonra 1806'da şehri tekrar işgal ettiler.²⁵² 1813'de imzalanan Gülistan ve 1828'deki Türkmençay antlaşmaları Derbend ve çevresindeki şehirlerin Rus idaresini onayladı. 1917 Bolşevik ihtilalından sonra Derbend ve Dağıstan'da kurulan millî ve İslamî teşkilâtlar bağımsız bir devlet kurma çabası gösterdiler. Fakat 1918 ve 1920'deki iç çatışmalar Bolşeviklerin zaferiyle sonuçlandı ve 1920 baharında şehir Bolşevikler tarafından işgal edildi.

²⁴⁷ W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 536.

²⁴⁸ *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Derbend", İstanbul, Meydan Yayınevi, 1987, c. 3, s. 568; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 537; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 619.

²⁴⁹ Dağıstan hakkında bkz., Mirza Bala, "Dağıstan", *İ.A.*, İstanbul 1977, c. 3, s. 449.

²⁵⁰ *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend Hanlığı", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. XIII, s. 89; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 538.

²⁵¹ *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend", s. 89.

²⁵² *Türk Ansiklopedisi*, "Derbend Hanlığı", s. 89; W. Barthold, "Derbend", *İ.A.*, s. 538.

1921’de Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’ne dâhil olan Dağıstan özerk Cumhuriyet’inin merkezi oldu.²⁵³ Bu gün ise Derbend Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde bir kenttir.²⁵⁴

d) Şâbiran/Şabran

Azerbaycan tarihçisi Mahmut İsmayıl *Azerbaycan Tarihi* adlı eserinde Şâberan’ı şöyle anlatır: “Şâberan, Şabran nehrinin sol kıyısında Hazar denizinin yakınlığında güneyden kuzeye doğru uzanan ticaret yolunun üzerinde kurulmuş, sonraki asırlarda ülkenin önemli ticaret ve sanatkârlık merkezlerinde biri haline gelmiş bir şehridir”.²⁵⁵ Evliya Çelebi ise “Şirvan vilayetine bağlı, Demirkapı sınırında yapılmış süslü bir şehir” şeklinde tasvir eder.²⁵⁶

Şabran şehri, Sabir yahut Sabarların ismini taşıyordu.²⁵⁷ İlk sakinleri Sabir veya Saran/Sarban Türkleri olmuştur. Şabiran şehrinin kurulması Sabirlerin bu bölgeye göç etmeleri ile aynı zamana denk gelir.²⁵⁸ Sabir Türkleri Hun’ların soyundan gelen güçlü bir Türk kabilesidir. Sabir veya Sarban Türklerinin ilk yerleştiği yer Hazar denizi kıyılarında Bâbu’l-Ebvâb ve çevresidir. Zamanla Sarban kelimesi tahrif olarak Şabran veya Şabiran şekline dönüşmüştür. Şabran şehrinde halkın çoğunluğunu Hunların oluşturduğunu Arap ve Fars kaynakları da onaylamaktadır.²⁵⁹

Sâbiran, Sabran, Şabiran, Şabran ve Sabirler gibi isimlerle adlandırılan bu kadim şehrin harabeleri Azerbaycan’ın Deveci ilçesinin Şahnezerli köyünün yakınlarında günümüze kadar gelmiştir. Şabran’ın kurulduğu tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte tarihi kaynaklarda şehrin V. yüzyılda yapıldığına dair bilgiler vardır. Arkeolojik bulgular, Şabran’ın erken orta çağda bir şehir hüviyetine kavuştuğunu göstermektedir.²⁶⁰

²⁵³ Aliyev Saleh Mehmedoğlu, “Derbend”, s. 164-165; *Türk Ansiklopedisi*, “Derbend Geçidi”, s. 89.

²⁵⁴ *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, “Derbent”, İstanbul, 1994, c. 10, s. 40.

²⁵⁵ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 56, 124.

²⁵⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 617.

²⁵⁷ Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İ.A.*, s. 398.

²⁵⁸ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 57; *ASE*, “Şabran”, Bakü, 1987, c. X, s. 453.

²⁵⁹ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 35.

²⁶⁰ *ASE*, “Şabran”, s. 453.

Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân* adlı eserinde Şâberan'ı Kubaz'ın oğlu Enuşirevan'ın yaptırdığını zikir eder.²⁶¹ Ancak bu bilginin kesin olduğu şüphelidir. Çünkü *Derbendname* adlı eserde Sâsânîlerin Şirvan bölgesine gelmeden önce Derbend şehrinin yakınlarında Şâberan adlı bir şehrin varlığından bahsedilmiştir.²⁶²

Önemli ticaret kervanlarının yolu üzerinde yerleşen Şabran, ipek ticareti merkezlerinden biri idi.²⁶³ Ticarî gelirler sayesinde kısa zamanda bir merkez haline dönüşmüş şehir,²⁶⁴ VII. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar bu özelliğini koruyabilmiştir.²⁶⁵

IX. yüzyıldan başlayarak Şabranda ipek, çömlek, cam sanayisi ve diğer sanatkârlık dalları iyice gelişmişti. Üretilen ipek ve diğer mallar ticaret kervanlarıyla büyük şehirlere taşınıyordu.²⁶⁶ Şirvan'da ekilen meşhur “merana” boya otu şehir esnafı için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.²⁶⁷

Orta çağda Şirvan'da bulunan darphanelerden biri de Şabran'da idi.²⁶⁸ Burada basılan altın, gümüş ve bakır sikkeler diğer memleketlerde, mal mübadelesinde kullanılıyordu.²⁶⁹

XI. yüzyılda Şirvan şahlarının aile türbesi Şabran'da olmuştur. H. 418'de (1027) ölen Yezit bin Ahmet ve onun h. 459'da (1067) Gülistan'da (Şamahı şehrinde) ölen kızı Şemkuyye burada defn olunmuştur. Muhtemelen Şabran, Şamahı şehri büyüyene kadar Şirvanşahlar devletinin başkenti olmuştur.²⁷⁰

Şehrin meşhur camileri vardır. Tokmak Han Camii, Avşar Han Camii, Uzun Hasan Camii'nin benzeri bir yerde yoktur. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa, her Cuma Demirkapı'dan büyük bir alayla gelip bu camilerde ibadet edermiş.²⁷¹

²⁶¹ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225; İbn Hurdâzbih, *a.g.e.*, s. 106.

²⁶² M. A. Avariskiy, *a.g.e.*, s. 28.

²⁶³ ASE, “Şabran”, s. 453.

²⁶⁴ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 56-57.

²⁶⁵ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 36.

²⁶⁶ ASE, “Şabran”, s. 453.

²⁶⁷ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 36.

²⁶⁸ ASE, “Şabran”, s. 453.

²⁶⁹ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 36.

²⁷⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 134.

²⁷¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 617.

VII. yüzyılda Şabran Araplar tarafından fetih edildi. Arap-Hazar savaşlarında şehir birçok defa el değiştirdi. Moğollar ve sonrasında yapılan saldırılar, Şabran'ın ekonomi hayatına ağır darbe vurdu. Safevîlerin çöküşü sırasında şehir küçük bir kasaba haline dönüştü. XVIII. yüzyılın başlarında ülkede çıkan kargaşadan faydalanan Müşkürlü Hacı Davut ve Gazıgumuhlu Surhay Han'ın askerleri Şabran'ı yağmalayarak harabeye çevirdi. Şehrin harabeleri günümüze kadar gelmiştir. 1979'da kurulmuş arkeoloji grubu Şabran çayının her iki kıyısında bulunan şehrin harabelerini gün yüzüne çıkarmışlardır. Kazılar Azerbaycan'da ilk defa olarak IX. yüzyıla ait kanalizasyon sisteminin olduğunu kanıtlamıştır. Şehre 14 km. uzaktaki kaynaklardan özel künk borularla su getirilmiştir.²⁷²

e) Şirvan

Şirvan adının tarihi kaynaklarda vilayet mi, coğrafi bir bölge mi, yoksa bir şehir mi olduğu tartışılan bir konu olagelmıştır. Bu bölümde XII. yüzyıla kadar var olmuş Şirvan adlı bir şehirden bahs edilecektir.

VII. yüzyıl ermeni coğrafyacılarına göre Şirvan'daki şehirler şunlardır: Şirvan, Hsran, Derbend, Tevespar, Heçmatak, Henok, Henuki, İjamah, Bakan, Maskut.²⁷³ *Derbendname* adlı eserde Hazarların Azerbaycan'a saldırıları sırasında burada Şirvan adlı şehrin olduğundan bahis edilir.²⁷⁴ Arap coğrafyacıları çizdikleri IX-XI. asırlara ait haritalarda Şirvan şehrinin adını zikrederler. Ancak şehrin coğrafi konumu hakkında kesin bilgiler yoktur. Şirvan'ı Şâberan şehri ile aynileştirenler de vardır. Ancak bu görüş pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü IX-XI. asırlara ait haritalarda Şamahı şehri Şirvan ile Şabran arasında gösterilmektedir. Bazı kaynaklar Şirvan şehrinin Şamahı'daki Gülistan kalesine yakın, dağlık bir yerde olduğunu yazar. Örneğin Arap tarihçileri Şirvan şehrinin Şamahı'dan iki menzil uzakta, bir ovada olduğunu söylerler. Kaynaklarda XII. yüzyıldan sonra Şirvan şehrinin adına rastlanılmamaktadır.

²⁷² ASE, "Şabran", s. 453.

²⁷³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 33.

²⁷⁴ M. A. Avariskiy, *a.g.e.*, s. 66.

Muhtemelen Şirvan şehri de Azerbaycan'ın diğer şehirleri gibi Moğol saldırılarının kurbanı olmuştur.²⁷⁵

f) Yezidiyye

Bu şehir hakkında elimizdeki bilgiler çok azdır. Azerbaycan tarihçisi Sara Aşurbeyli'nin Yakut'a dayanarak verdiği bilgilere göre, el-Yezidiyye, Şirvan vilayetinde bir şehirdir ve Şamahı olarak da tanınmıştır.²⁷⁶

Mezyediler sülalesinin Leyzan koluna mensup olan Ebu Tahir Yezid, Şirvan bölgesini hâkimiyetini altına almak için h. 305'de (M.917-918) Ali b. Heysem'i devirdi. Daha sonra hem Ali'yi, hem de oğlu el-Abbas'ı öldürerek Şirvanşahlar devletinin başına geçti. H. 306'da (M. 918-919) Şamahı şehrinin yakınlarında el-Yezidiyye adında bir şehir inşa ederek burayı başkent yaptı.²⁷⁷ Bu bilgileri Sara Aşurbeyli "Bakü şehrinin tarihi" adlı eserinde tasdik eder.²⁷⁸ Ancak Sara Aşurbeyli diğer *Şirvanşahlar Devleti* adlı eserinde ise, *Derbendname* eserine dayanarak, Yezidiyye şehrini, Abbâsî Halifesi Mansur (754-775) zamanında İrminiyye'nin Arap valisi Yezid bin Useyd es-Sülemi'nin kurduğunu söyler. Ayrıca O, Yezid bin Useyd'in hâkimiyet yıllarının, Yezidiyye şehrinde darp olunmuş sikkelerle aynı tarihe denk geldiğini de zikreder. Aşurbeyli konuyla ilgili şu bilgileri kaydeder: "Şamahı'da darp olunmuş ilk sikke VIII. yüzyıla aittir. Bu sikke h. 140'da (M. 757-758) Halife el-Mansur'un (754-775) hilafeti devrinde el-Yezidiyye'de darp olunmuş, Arap bakır sikkedir. Sikkenin üzerinde: "Bu sikke Allah'ın şerefine yüz kırk senesinde el-Yezidiyye'de darp olunmuştur" yazıyor. Yezidiyye şehrinde h. 149-150 (M. 766-767) senelerinde darp olunmuş sikkeler de olmuştur".²⁷⁹

g) Kabala

Azerbaycan topraklarında kadim bir şehirdir. Tahminlere göre 2500 yıl önce kurulmuştur. Kabala'yı, Roma coğrafyacısı Büyük Pliny (ö. 79) Kabalaka, Yunan

²⁷⁵ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 38.

²⁷⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 50.

²⁷⁷ Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *a.g.e.*, s. 503; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 211.

²⁷⁸ Sara Aşurbeyli, *Bakü şehrinin Tarihi*, s. 60.

²⁷⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 50.

coğrafyacısı Batlamyus (70-147) ise Habala gibi adlarla zikrederler.²⁸⁰ Arap tarihçisi Belazuri de Hazarların bölgeyi istila etmesi sebebiyle burayı “Hazar şehri” olarak zikreder.²⁸¹

Şirvanşahlar devletinden önce, V. asra kadar Kafkas Albanya’sının başkenti olmuştur.²⁸² Kabala hakkında eski Yunan, Roma, Arap ve Fars tarihi kaynaklarında bilgiler vardır. İbni Hurdazbih, Kabala şehrini I. Kubad’ın (Kavad) (488-531) yaptırdığını rivayet eder.²⁸³ I. Kubad zamanında Hazarlar, Gürcistan’ı (Curzan) ve Albanya’yı (Arran) ele geçirmiş, fakat Kubad onları mağlup ederek Aras (er-Ras) nehri ile Şirvan arasındaki bölgeyi işgal etmiş, Berde ve Hazar da denilen²⁸⁴ Kabala şehrini kurmuştur.²⁸⁵

Şehrin harabeleri günümüz Gebele ilçesinin Çukur Gebele köyünde bulunmaktadır.²⁸⁶ Arkeolojik kazılarda şehrin çevresine örülmüş kale duvarlarının kalıntıları bulunmuştur. Bu bulgular şehrin M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren merkezi bir şehir olduğunu kanıtlamaktadır. Şehrin günümüze kadar gelmiş harabelerinde, kırmızı tuğlalardan ve nehir taşlarından yapılmış binaların kalıntıları ve binaların üzerini örtmek için kullanılan II. yüzyıl ve sonrasında yaşamış ustaların mühürleri olan kil örtüler bulunmuştur.²⁸⁷ Kazılarda bulunan kil kaplar, süslenmiş ev eşyaları Kabala’nın bir şehir olarak M. Ö III-I. asırlarda mevcudiyetini ve zengin bir medeniyete sahip olduğunu kanıtlıyor. Bu kazılar “Alevli tepe” denilen yerde yapıldığı için, burada bulunan antik döneme ait bulgulara “Alevli tepe” medeniyeti denilmiştir.²⁸⁸

Kabala şehri, eski çağdan itibaren Azerbaycan’ın doğu ve batısı arasında bir ticaret şehri olmuştur. Coğrafi konumu açısından bu şehir, adeta Avrupa ile Hindistan’ın, Batı ile Doğunun arasında ticari yönden transit bir merkez olmuştur. Kazılarda bulunmuş, farklı devletlere ait altın ve gümüş sikkeler bu şehrin uluslararası

²⁸⁰ ASE, “Gebele”, Bakü, 1979, c. III, s. 124; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 35; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 32.

²⁸¹ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225; Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İ.A.*, s. 398.

²⁸² Feride Memmedova, *Azerbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarihi*, s. 153.

²⁸³ İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 106; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 40.

²⁸⁴ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225.

²⁸⁵ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 158.

²⁸⁶ ASE, “Gebele”, s. 124; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 44.

²⁸⁷ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸⁸ ASE, “Gebele”, s. 124.

transit bir ticaret merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Roma coğrafyacısı Büyük Pliny (ö. M. S. 79) Kabala'yı şöyle tasvir eder: “Kabala Şirvan'ın büyük ticaret, sanat ve medeniyet şehridir.” Yakuta göre Kabala, Derbend yakınlarında, Enûşirevân'ın yaptırdığı bir şehirdir. Burası gelişmiş ve merkezi bir yer olduğundan dolayı her zaman Hazarlar'ın iştahını kabartmıştır.²⁸⁹

Kabala M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren Albanya devletinin merkezi şehirlerinden biri olmuştur. Kabala'da, muhtelif zamanlarda Putperestlik, Mecusilik, Hıristiyanlık ve İslam yayılmıştır. Kabala'nın IV. yüzyıllarda Hıristiyanlığın merkezi olduğu tarihi kaynaklarda geçmektedir.²⁹⁰ IV ve V. yüzyıllarda Alban patrikliğinin dini ikametgâhı burada bulunuyordu.²⁹¹ V. yüzyıldan sonra ise Hazarlar'ın saldırıları nedeniyle patrikliğin korunması için dini merkez Berde şehrine taşınmıştır.²⁹² Hatta Hıristiyanlıktan önce de Kabala diğer dinlerin merkezi olmuştur. Albanya'nın ahalisi Hıristiyanlıktan önce Aya ve Güneşe tapardı. Ay'ın şerefine yapılmış en büyük mabet Kabala'da yapılmıştır. Burada oturan din adamı hükümdardan sonra ikinci adam sayılırdı.²⁹³

Fetihler öncesi, Hunlardan kalma Hıristiyan bir toplumu barındıran ve güçlü bir savunmaya sahip olan Kabala, Selman bin Rabîa komutasındaki İslâm ordusunun, şehre yürüyüşü sonucu fethedilerek, İslam hâkimiyetine alındı.²⁹⁴ Bazı değerlendirmeler, Kabala fethinin, 646'da Müslüman ordularının Şamahı garnizonundan, Şirvan bölgesinin batı taraflarına düzenlediği seferler esnasında gerçekleştiği yönündedir.²⁹⁵ Müslüman komutanların ve askerlerin çabaları sonucunda şehir halkı kısa zamanda İslam'ı kabul etmişlerdir. Kemalpe meşidi o dönemden kalmış değerli bir tarihi eserdir.²⁹⁶

²⁸⁹ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 42.

²⁹⁰ ASE, “Gebele”, s. 124; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 43; Feride Memmedova, *Azerbaycan'ın (Albanya'nın) Siyasi Tarihi*, s. 153; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 67.

²⁹¹ Feride Memmedova, *Azerbaycan'ın (Albanya'nın) Siyasi Tarihi*, s. 153; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 43; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 36.

²⁹² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 41, 43; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 40.

²⁹³ Cihangir Zeyneloğlu, *Şirvanşahlar Yurdu*, İstanbul, Sebat Matbaası, 1931, s. 22.

²⁹⁴ Ali İpek, *a.g.t.*, s. 79.

²⁹⁵ Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 44.

²⁹⁶ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 42.

Moğollar döneminde Kabala ipek ve tarım ürünleri ile tanınırdı. 1387’de Timur Tiflis’ten dönerken çadırlarını Kabala’da kurdu. Safevîler ve Osmanlılar zamanında Kabala’da yönetici olan valilerin isimleri dahi bellidir. 1606’da Osmanlı ordusunun yenilgisi ve Şah Abbas’ın Erivan’ı istilasına kadar Kabala sağlamlaştırılmış kale olup, nüfusu da sonuna kadar Osmanlılara sadık olmuştur. Ayrıca, Kabala 1733’de Nadir Şah’a karşı da hüsn-i rağbet beslemedi. Osmanlı yanlısı Surhay Han, Şamahı’da yenildikten sonra Kabala’ya sığındı. Nadir Şah kaleyi 26 Aralık 1733 tarihinde işgal etti ve orada bir hafta kadar kaldı.²⁹⁷

1959’da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda antik döneme ait eski Kabala’nın şehir yeri ve muhteşem kale duvarlarının harabeleri, Azerbaycan Cumhuriyetinin şimdiki Gebele ilçesinin yakınında, Çukur Gebele köyünde açığa çıkarılmıştır.²⁹⁸

2. Komşuları

Şirvanşahlar devletine komşu olan bir takım devletler ve şehirler olmuştur. Bu şehirlerin bazıları, zaman zaman Şirvanşahlar devletinin sınırlarına dâhil edilmişler. Komşu olan devletleri veya şehirleri şöyle sıralayalım

a) Hazarlar

Hazarlar, Derbend şehrinin kuzeyinde bu günkü Dağıstan topraklarında, İdil (Volga) nehrinin sahillerinde²⁹⁹ güçlü bir devlet kurup, Azerbaycan tarihinde önemli rol oynayan Türk kavimlerinden oluşmuş bir devlettir.³⁰⁰ Bizans devleti ile anlaşma yaparak³⁰¹ Sâsânî ve Müslüman orduları ile birçok savaşlar yapmışlardır.³⁰²

Hazarların milli mensubiyetleri tartışılan bir konu olmuştur. Bu nedenle farklı yaklaşımlar ve rivayetler mevcuttur. XIV ve XV. yüzyıllarda yaşamış ünlü Azerbaycan coğrafyacısı ve tarihçisi el-Bakuvi Hazarları, beyaz ve esmer olmak üzere iki aşiretten oluşan Türk halkları, dinlerinin ise Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman olduğunu

²⁹⁷ Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 46.

²⁹⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 41; Feride Memmedova, *Azerbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarihi*, s. 153.

²⁹⁹ el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 122.

³⁰⁰ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 155-156; Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İ.A.*, s. 397; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, İstanbul, Örgün Yayınları, 2007, s. 173.

³⁰¹ ASE, “Hazarlar”, Bakü 1987, c. X, s. 72.

³⁰² Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117-118.

zikrediyor.³⁰³ XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaşamış diğer Azerbaycan tarihçisi Abbasguluğa Bakıhanov ise, daha da ileri giderek, Nuh (a.s.)'in oğlu Yafes'in Hazar adlı bir oğlu olduğunu, kendi kabilesiyle birlikte İdil (Volga) nehrinin sahillerinde yerleşip bir şehir kurduğunu ve Türk soylu olduklarını kaydeder.³⁰⁴ Bizans tarihçileri, Hazarları genellikle Türklere nispet ederler. Arap tarihçileri de onları Türk olarak nitelendirirler. Hazarlar ise kendilerini Ugor, Avar, Guz, Barsil, Onogur, Bolgar ve Savirlerle akraba sayarlar.³⁰⁵

Hazarların tarih sahnesine çıkışı hakkında çelişik bilgiler mevcuttur. Bu bağlamda, bir Ermeni kaynağı, IV. yüzyılda Transkafkasya'ya yapılan Hazar akınlarını anlatır.³⁰⁶ Arap tarihçilerinden Belazuri, İran Şahı I. Kubad (Kavad) (489-531) ile Hazarların savaşlarını nakleder.³⁰⁷ Peter B. Golden, Hazarları bir kağanlığa (Gök Türk Devleti'nin kuruluşundan önce) ve ikili krallık kurumuna sahip bir halk olarak tanımlamıştır. Hatta Peter B. Golden, konunun uzmanlarından olan D. M. Dunlop'un, Hazarların asıl tarih sahnesine çıkışlarının kesin olarak I. Hüsrev Enûşirevân (531-579) zamanına rastladığını söyler.³⁰⁸ I. Hüsrev Enûşirevân'ın, (531-579) Hazarlarla yaptığı savaşlarda esir aldığı 10 bin Hazar ailesini Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirdiği tarihi kaynaklardaki bilgiler arasındadır.³⁰⁹ Bizler ise ancak Göktürklerin kesin olarak tarih sahnesine çıkışları ile beraber Hazarların da varlığından bahsedebiliriz. 568-630 (belki de 650) tarihleri arasındaki süreci, Hazarların, Göktürklerin hâkimiyeti altında bulunduğu dönem olarak belirtebiliriz.³¹⁰ Göktürk Devleti 582'de batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrıldığında Hazarlar batı kağanlığının en uç noktasını oluşturdular.³¹¹ Bizans, Ermeni ve Gürcü kaynakları Hazarları, VII. yüzyılda Perslere karşı yapılan savaşlarda, Heraklius'un müttefiki olan Göktürklerle beraber göstermektedirler.³¹² 627-628'de Hazarlar Bizans'ın müttefiki olarak, Perslerle

³⁰³ el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 122.

³⁰⁴ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 17.

³⁰⁵ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 155.

³⁰⁶ Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 61.

³⁰⁷ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225.

³⁰⁸ Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 61; Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İ.A.*, s. 398.

³⁰⁹ ASE, "Hazarlar", s. 72; Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İ.A.*, s. 398.

³¹⁰ Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 63.

³¹¹ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117; Akdes Nimet, "Hazarlar", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. XIX, s. 134.

³¹² Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 61-63; Laszlo Rasonyi, *a.g.e.*, s. 173.

savaşılar ve galip gelirler. Kafkasya'yı ele geçirip Tiflis'i alırlar.³¹³ Aras nehrine kadar bütün kuzey Azerbaycan'ı ele geçirirler. Esas merkezleri Dağıstan'da Belencer şehri olduğu halde, güney Kafkasya'da idare merkezleri, Şirvanşahlar devletinin şehirlerinden biri olan Kabala şehri oldu.³¹⁴ Belki de bu nedenlerden dolayı Belazuri Kabala şehrine "Hazar şehri" demiştir.³¹⁵

VII. yüzyılın başlarında yaşamış Alban tarihçisi Moisey Kalankatuklu, söz konusu olayların canlı şahidi olmuş ve Alban tarihi adlı eserinde meydana gelen bu olayları geniş bir şekilde anlatır.³¹⁶ Arapların Azerbaycan topraklarına gelişinden önce ve onların zamanında da Hazarlar bu topraklara defalarca baskı ve tecavüzlerini sürdürmüşlerdir.³¹⁷

Batı Göktürk Devleti yıkılınca Hazarlar 630'da bağımsızlıklarını ilan ettiler.³¹⁸ Artık bağımsızlıklarını elde eden Hazarlar, VIII. yüzyılın ortalarına kadar Araplarla bir dizi savaflara girdiler. Azerbaycan toprakları için tahminen yüz yıldan çok süren Hazar-Arap savafları başladı. Sözü edilen topraklar defalarca el değıştirdi. Şirvanşahlar devleti birkaç defa kuvvetli saldırılara uğradı. Hazarlar Azerbaycan'ın güneyine doğru ilerlediler. Erdebil şehrini işgal ettiler.³¹⁹ Kendilerini toparlayan Araplar Hazarlara karşı kuvvetli ve başarılı saldırılar gerçekleştirerek onları yenmeyi ve işgal ettikleri toprakları ellerinden almağı başardılar. Arap komutanları esir aldıkları Hazar ailelerini Kabala şehrine ve Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirdiler. Mil ovasındaki Üç tepe höyüğünde yapılan arkeolojik kazılarda VII. yüzyıla ait ünlü bir hazar savaşçının mezarı tespit edilmiştir.³²⁰

Hazarlar 662'de yeniden Derbend'den Azerbaycan topraklarına sokuldular. Azerbaycan topraklarında, o zamanlar mevcut olmuş Albanya devletinin hükümdarı Cavanşir tarafından geri püskürtüldüler. 664'de Hazarlar, daha güçlü saldırıya geçerek Kür nehrini geçip Aras kıyılarına ulaştılar, çok sayıda esir aldılar ve Muğan ovasından

³¹³ Laszlo Rasonyi, *a.g.e.*, s. 174; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117.

³¹⁴ Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İ.A.*, s. 398.

³¹⁵ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225.

³¹⁶ Moisey Kalankatuklu, *a.g.e.*, s. 99-102.

³¹⁷ Ali İpek, *a.g.t.*, s. 34.

³¹⁸ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117; Akdes Nimet, "Hazarlar", s. 134.

³¹⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 60, 62.

³²⁰ ASE, "Hazarlar", s. 72; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 61, 64, 83.

yüklü miktarda hayvan sürüp götürdüler. Hazarların 684’de yaptıkları bu saldırı Albanya devleti için yıkıcı oldu. Bu dönemden itibaren ülke ve yerli halk Hazarların hâkimiyeti altına girdi. Albanya hükümdarı Cavaşir, Hazarlara tabi olduğunu ve onlarla akraba olmayı utanç saymadığını bildirdi.³²¹ Cavaşir Hazar hakanının kızı ile evlenerek onunla akraba oldu. Hazarların savaşta aldıkları esirleri ve malları geri aldı.³²²

Hazarlar, 661’de Arapların baskısıyla Derbend’i terk ettiler. VIII. yüzyılın başlarında, Volga ırmağının ağzı yakınlarında olan İdil şehrini kendilerine başkent yaptılar. 737’de Kafkasları aşarak İdil’e kadar ilerleyen Emevi ordularının baskısıyla İslâm’ı benimsedilerse de, Müslümanlar çekilince eski dinlerine döndüler.³²³ Arap-Hazar savaşlarında Şirvanşah da kendi askerleriyle Arapların safında Hazarlara karşı savaşmıştır.³²⁴

Hazarların Bizans’la olan dostane ilişkileri zaman zaman akrabalık ilişkilerine dönüşerek kuvvet bulmuştur. İki Bizans imparatoru, II. Justinianos 702’de, V. Konstantin ise 731’de Hazar hakanının kızılı ile evlenmişlerdir.³²⁵ Hatta Bizans imparatoru V. Konstantin’in İrene adını alan Çiçek adlı Hazar hakanının kızıyla evlenmesi sonucu bu prensesten doğan oğlu, IV. Leon 775-780 tarihinde “Hazar Leon” lakabıyla meşhur olmuştur.³²⁶ Araplardan da Abbâsî Halifesi Mansur (754-775) zamanında İrminiye valisi Yezid bin Usayd es-Sülemi bir Hazar prensesi ile evlenmiş ve bundan bir oğlu olmuştur. Harun er-Reşit zamanında ise (786-809) Bermekîlerden Fazl bin Yahya da 798’de bir Hazar prensesi ile evlendi. Fakat bu izdivaçlar Araplara uğurlu olmadı. Her iki prensesin zehirlendiği iddia edilerek, Hazarlara iki defa İslam topraklarına saldırı yapma fırsatı verdi. Yezid’in karısının ölümü dolayısı ile (764-765), 100.000 kişilik Hazar ordusu İrminiye ve Azerbaycan’a girdi ve 100.000 esir alıp götürdüler. Hazarların Azerbaycan topraklarına ikinci ve son saldırıları 796-797’de

³²¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 81.

³²² Moisey Kalankatuklu, *a.g.e.*, s. 140-141.

³²³ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 116; Akdes Nimet, *Türk Ansiklopedisi*, “Hazarlar”, s. 135.

³²⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 64.

³²⁵ Laszlo Rasonyi, *a.g.e.*, s. 174; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117; Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İ.A.*, s. 399; Akdes Nimet, “Hazarlar”, s. 135; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 18.

³²⁶ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117; Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İ.A.*, s. 399; Akdes Nimet, “Hazarlar”, s. 135; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 38.

Halife Harun er-Reşit (784-809) döneminde, Said bin Selm bin Kuteybe el-Bahili'nin İrminiye ve Azerbaycan valiliği sırasındadır.³²⁷

Hazarlar, Arapların mütemadi olarak baskılarına karşı batıya doğru yayılmayı başardılar. VIII. yüzyılın yarısından sonra en kuvvetli dönemlerini yaşayan Hazarlar, genelde Hazar deniziyle Karadeniz arasındaki sahayı kaplıyordu.³²⁸ Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca, doğuda Aşağı Volga nehri ile Hazar Denizinden, batıda Dineper ırmağına kadar olan arazileri işgal ettiler.³²⁹ Güneyde Kafkas dağları sınır olmakla beraber Azerbaycan ve İrminiye de zaman zaman Hazarların hâkimiyetine girmiştir.³³⁰

Hazarların ganimetlerden başka önemli gelir kaynakları ticaret idi. Onların Sarkel, Belencer, Semender, Tumtarakan, Hanbalık, İdil adlı büyük şehirlerinde ticaret yaygın idi. Adlarını saydığımız bu şehirlere kervanlarla ve deniz yoluyla Skandinavya ülkelerinden pahalı hayvan derileri, kürkler, Türkistan'dan ipek, kumaş, Bizans'tan ise ziynet eşyaları getiriliyordu. Ülkede Göktürk, Yahudi ve Arap alfabeleri kullanılıyordu.³³¹

Aşağı İdil'de Hazar hakanlığı, bir taraftan Ruslardan ve diğer taraftan gayri-Müslim ve Müslüman Oğuzlar (Selçuklular) ile Kıpçaklar tarafından yediği darbeler neticesinde çöktü. Özellikle Ruslar Hazarlara karşı, git gide tehlikeli unsur olmaya başladılar. Ruslar, 866'da Kiev'i Hazarların elinden aldılar. Volga nehrinde dolaşan Rus kayıkçıları Hazar denizine inerek, İran sahillerini yağmaladılar. Rusların 944'de Azerbaycan'ın Berde şehrine kadar ilerleyip, yaptıkları tahripkâr akınlarına karşı Hazar hakanı hiçbir tedbir almadı. Nihayet Kiev'deki Rürük neslinden bir Rus kinezi, Svyatoslav, 965'de bazı Bulgar şehirleri ile birlikte, Hazarların başkenti İdil'i ve Dağıstan'daki tüm Hazar şehirlerini yıkıp yaktı.³³² Böylece Hazarlar tarih sahnesinden silinmiş oldular.

³²⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 65-66; Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İ.A.*, s. 400; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 38-39.

³²⁸ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 116.

³²⁹ *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Hazarlar", İstanbul, 1989, c. 10, s. 513.

³³⁰ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, *DİA*, s. 117.

³³¹ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 48.

³³² Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İ.A.*, s. 401; *ASE*, "Hazarlar", s. 72; Laszlo Rasonyi, *a.g.e.*, s. 177.

b) Berde

Kafkasya'da Kur ve Ter-Ter nehirlerinin birleştiği yere 20 km. uzaklıkta bir şehirdir.³³³ Berde şehri, Azerbaycan topraklarının güneyinde kurulmuş Atropatena (M.Ö. 328-M.S. 224) ve kuzeyinde kurulmuş Albanya (M.Ö. IV. asır-M.S. 705) devletlerinin hüküm sürdüğü dönemlerden itibaren ticari, siyasi ve dini yönden merkezi bir şehir olarak mevcut olmuştur.³³⁴ İlk dönemlere ait Azerbaycan kaynaklarında Berde'nin adı *Partaf*,³³⁵ Arap kaynaklarında ise *Berze'a* şeklinde geçer.³³⁶ Anlamı Farsçada "esir olan yer" demektir. Sâsânî hükümdarları İrminiye'den aldıkları esirleri burada yerleştirdikleri için bu isim verilmiştir.³³⁷

Şehrin kim tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte kaynaklarda bu konuda birbirinden farklı ve ilginç rivayetler bulunmaktadır. Belazuri, şehri İran Şahı I. Kubad bin Fîruz'un (489-531) kurduğunu rivayet eder.³³⁸

Berde eski Yunan dilinde *Bar*(=*Emcik*), *De*(=*Şehir*) manasında olup Emcikler şehri demektir. Tarihçisi Şopen, güney Kafkasya'da, eski zamanlarda kadınların memelerine ve tenasül organlarına tapan iki milletin yaşadığını ve Berde şehrini de bu aşiretlerin kurduğunu söylemektedir. Gürcüler de Berde'nin Gürcü pehlivanlarından Bardus adında birisi tarafından bina edildiğini iddia etmekte ve bir takım efsaneler uydurmaktadırlar.³³⁹ Azerbaycan tarihçisi el-Bakuvi, Arap tarihçisi Belâzürî ve İbni Hurdazbih, Berde şehrini, Sâsânî hükümdarı I. Kubad bin Fîruz'un (488-531) kurduğunu zikrederler.³⁴⁰ Bir başka Azerbaycanlı tarihçi A. Bakıhanov ise Berde'yi, İran Pişdadiyan sülalesinden Afridun'nun kurduğunu ve Nüşabe adlı bir kadın hükümdar tarafından yönetildiğini zikreder.³⁴¹

³³³ *Türk Ansiklopedisi*, "Berzaa", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1953, c. VI, s. 223; W. Barthold, "Berza'a", *İ.A.*, İstanbul, 1979, c. 2, s. 565.

³³⁴ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 43.

³³⁵ Feride Memmedova, *Azerbaycan'ın (Albanya'nın) Siyasi Tarihi*, s. 152; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 23.

³³⁶ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225; İbni Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 106.

³³⁷ Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 104.

³³⁸ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225

³³⁹ Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 24.

³⁴⁰ el-Bakuvi, *a.g.e.*, s. 105; Belazuri, *a.g.e.*, s. 225; İbni Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 106.

³⁴¹ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 23.

Azerbaycan tarihçisi Ziya Bünyadov, Hamidullah el-Kazvini'den (ö. H.751/M.1350) naklen Berde şehrini Makedonyalı İskender'in kurduğunu zikreder.³⁴² Berde'nin Makedonyalı İskender zamanında varlığından Azerbaycanlı tarihçi A. Bakıhanov ve klasik dönem edebiyatçı Nizami Gencevi (1141-1209) de kendi eserlerinde bahsetmişlerdir. Nizami Gencevi *İskendername*'sinde³⁴³, A. Bakıhanov ise, *Gülistan-i İrem*³⁴⁴ adlı eserinde, İskender'in Berde şehrine gelişini ve Berde'nin hükümdarı Nüşabe Hanımla görüşmesini tarihi bir olay olarak değerlendirmişlerdir.

Berde şehrinde, arkeologlar tarafından yapılan kazılar sonucu Makedonyalı İskender (M. Ö. 336-323), Roma imparatorlarından Antoni (M. Ö. 83-30), August (M. Ö. 27-14) ve Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e (590-628) ait gümüş sikke ve dirhemler bulunmuştur. Bu da Berde şehrinin milattan önce mevcudiyetine, yakın ve uzak ülkelerle ticari bağlantılarının olduğuna delalet etmektedir.³⁴⁵

Tarihi kaynaklarda Berde şehrinin Albanya'nın (Arran'ın), Kabala'dan sonra başkenti olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.³⁴⁶ Şehir ilkin orta çağdan itibaren Kafkas Albanyasının siyasi ve dini merkezi sayılırdı.³⁴⁷ Hazarların saldırılarına dayanamayan Albanya devletinin başpapazı Abbas (551-595) 552/553'de³⁴⁸ Kafkasya'daki Hıristiyanlığın dini merkezini Derbend şehrinden Berde şehrine taşıdı.³⁴⁹ Dini merkezin buraya taşınmasından sonra, şehir daha da gelişti ve stratejik önemi arttı.³⁵⁰ Şehirde Alban çarlarının sarayları, geniş ve üstü kapalı çarşılar, kervansaraylar, hamamlar ve büyük meyve bahçeleri vardı.³⁵¹ Berde hakkında en geniş bilgileri Arap tarihçisi ve gezgini İstahri ile Yakut vermektedir.³⁵² Rus tarihçisi Barthold ve bazı Azerbaycan tarihçileri, İstahri'den naklen şehri şöyle tasvir ederler: "Uzunluğu ve genişliği bir fersahtır (6-7 km.). Tarım ve meyvesi boldur. İran'a çoklu ipek ihraç ediliyor. Güzelliğinden dolayı dillere destan olan Berde, Arap kaynaklarında bu diyarın

³⁴² Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 199.

³⁴³ Nizami Gencevi, *İskendername*, Bakü, Adiloğlu Neşriyatı, 2011, s. 197.

³⁴⁴ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 23-24.

³⁴⁵ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 45.

³⁴⁶ W. Barthold, "Berza'a", *İ.A.*, s. 565.

³⁴⁷ Feride Memmedova, *Azerbaycan'ın (Albanya'nın) Siyasi Tarihi*, s. 152.

³⁴⁸ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 200; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 67.

³⁴⁹ Moisey Kalankatuklu, *a.g.e.*, s. 83; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 54.

³⁵⁰ Cengiz Mürselov, *a.g.t.*, s. 44.

³⁵¹ Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 114; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 23.

³⁵² Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 23.

‘Bağdat’ı’ olarak zikredilir.”³⁵³ Aynı zamanda şehir, ticaretin ve sanatkârlığın merkezi olduğu için, burada koza kurdu, koza, ipek, incir ve boya üretiliyordu.³⁵⁴ Şehirde üretilen ipek, halı ve diğer ürünler kervanlarla Fars, Huzistan ve başka bölgelere ihraç ediliyordu.³⁵⁵

İran, Orta Asya, Güney Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Arap ülkeleri, Bizans ve Kuzey Kafkas’ın kervan yollarının kavşağında bulunduğu zamanla Yakın ve Orta Şarkın, büyük ticaret merkezlerinden birine dönüşen şehir, 628’de İran-Bizans savaşlarında, Bizans’ın müttefiki Hazarlar tarafından yağmalandı ve dağıtıldı. Berde, Halife Osman bin Affan (644-656) zamanında, komutan Selman b. Rebia el-Bâhili tarafından fetih edildi. Ancak Şehri, Emevî halifesi Muaviye’nin (661-680) zamanında Arran’ın valisi olmuş Abdülaziz bin. Hâtim yeniden inşa etti. Abbasiler döneminde ise Arran vilayetinin başkenti olan Berde tamamen Arapların hâkimiyetine geçti. Abbasi Halifesi Mansur (754-775) döneminde Berde’de darphane yapıldı ve “Berde” mührü ile sikkeler darp olundu. Emevî ve Abbasi devletlerinin İrminiyye valilerinin çoğu Berde şehrinde ikamet etmişler.³⁵⁶

Müslümanlar Berde’de mescit ve beytülmalin toplandığı bir yer inşa etmişler. Bu beytülmal Emevîlerin Şam’da yaptırdığı beytülmalin hemen hemen aynısı idi. Berde beytülmalinin saklandığı yer 9 sütun üzerinde olup çatısı kurşundan, kapısı ise demirden yapılmıştır. Hükümet binası da şehrin içinde caminin ve beytülmalin yanında inşa edilmiştir. X. yüzyılda Azerbaycan’da ve Güney Kafkasya’da Berde’den başka büyük

³⁵³ W. Barthold, “Berza’a”, *İ.A.*, s. 565; Mahmud İsmayıl, *a.g.e.*, s. 116, 124; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 68, 104; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 201; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 172-173.

³⁵⁴ Feride Memmedova, *Azerbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarihi*, s. 152; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 201.

³⁵⁵ W. Barthold, “Berza’a”, *İ.A.*, s. 565; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 23; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 68, 104; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 201; *Türk Ansiklopedisi*, “Berzaa”, s. 223; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 172-173.

³⁵⁶ Feride Memmedova, *Azerbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarihi*, s. 105, 152; Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 23; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 199-200; W. Barthold, “Berza’a”, *İ.A.*, s. 565; *Türk Ansiklopedisi*, “Berzaa”, s. 223; Belazuri, *a.g.e.*, s. 235; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 40, 172.

şehir yoktu. İran ve Horasan'da, sadece Rey ve İsfahan, Berde'den büyük olarak biliniyordu.³⁵⁷

Arap tarihçisi ve gezgini Yakut'un bizzat kendisinin Berde'de bulunduğunu, yerli ahaliden biriyle Berde hakkında konuştuğunu ve şehrin bu ihtişamının X. yüzyıldan sonra kaybolduğunu, köylerin harabeye döndüğünü, evlerin yıkıldığını, insanların ise dilencilik yaptığını Azerbaycan tarihçileri kendi eserlerinde zikrederler.³⁵⁸

Bir başka Azerbaycan tarihçisi Sara Aşurbeyli ise, İbn Havkal'a (ö. 988) dayanarak Arran vilayetinin başkenti Berde'nin, hayli yıkıma uğradığını, zamanında burada bin iki yüz ekmek fırını olduğu halde bunlardan yalnızca beşinin kaldığını belirterek, şehrin yıkıma uğramasının Rusların Berde'ye saldırısı ve şehri yağmalamaları sonucunda olduğunu zikrediyor. X. yüzyılda Hilafet Kafkaslarda otoritesini kaybedince fırsatı değerlendiren Ruslar, gemilerle Hazar havzasına sokulmaya başladılar. 944 yılı Berde tarihine ağır ve acılı yıllardan biri olarak girdi.³⁵⁹ 943-944 senelerinde Arran'ın başkenti Berde'ye saldıran Ruslar, şehri yağmalayarak harabeye çevirdiler.³⁶⁰

Moğollar zamanında şehrin biraz kalkındığı sanılmaktadır. Şehrin eski yapılarından, kitabesinde 1322 tarihi yazılı olan ve ismi de "Toprak Kale" olan türbeye benzer bir yapı günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.³⁶¹ Bu gün bile Berde şehri, Azerbaycan'ın hem ekonomik yönden kalkınmış, hem de Karabağ bölgesinin stratejik ve merkezi bir şehri olma özelliğini koruyabilmiştir.

c) Beylegan

Tarihi kaynaklarda Balasakan ve Paytakaran olarak tanımlanmıştır. Balasakan adı, III. yüzyılda yaşamış Sâsânî hükümdarı I. Şapur (243-273) dönemine ait kitabelerde geçmektedir. Muhtemelen Beylegan'ın en eski yerel adıdır. Balasakan adının birinci

³⁵⁷ Ahmed Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, s. 23-24; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 68, 104-105; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 202; W. Barthold, "Berza'a", *İ.A.*, s. 565; *Türk Ansiklopedisi*, "Berzaa", s. 223; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 172.

³⁵⁸ Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 105.

³⁵⁹ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 172.

³⁶⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 131; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 198; W. Barthold, "Berza'a", *İ.A.*, s. 565; *Türk Ansiklopedisi*, "Berzaa", s. 223; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 172.

³⁶¹ *Türk Ansiklopedisi*, "Berzaa", s. 223.

kelimesi *bala* veya *bağa* Allah anlamında, ikinci kelimesi *sakan* ise Sak isimli Türk aşiretinin isminin farsça çoğul halidir. Böylece Balasakan, Sakların Allah'ı, mabudu anlamına gelir. Muhtemelen bu şehir Zerdüştlüğün ibadet merkezi olmuştur. Paytakaran da iki kelimededen oluşmaktadır: Paytak, başkent (farsça) kelimesinin tahrif olmuş şekli, Arran ise Albanya'nın yerel adıdır. Dolayısıyla Paytakaran, Arran'ın başkenti demektir. IV-VII. yüzyıllarda Mil ovasında bulunan vilayet ve merkez şehri bu şekilde adlandırılıyordu. Arapların döneminde ise Beylegan şeklinde telaffuz ediliyordu.³⁶²

Eski Beylegan şehrinin kurulduğu Örengala adlı yerdeki arkeolojik kazılar, şehrin M.S. V. yüzyılın sonu ve VI. yüzyılın başlarında kurulduğuna dair ortaçağ yazarlarının verdiği bilgileri tasdik etmektedir. Şehir harabelerinin ölçüleri, şehrin arazisinin 40 kilometrekareden fazla olduğunu ve bunun 14 kilometrekaresinin kale duvarları içinde bulunduğunu kanıtlar. Bu dönemlerde şehir üç kısımdan; sur içi kare şeklinde küçük bir kentten, yine kare şeklindeki büyük şehirden ve kuzeybatı istikametindeki topraklardan oluşuyordu. Sur içi şehrin sanatkârların merkezi olduğunu düşünen tarihçiler vardır ki, aynı yerde bulunan çömlekçi fırınları, birçok çömlekçilik aletleri, ayrıca çağdaş çini mamulleri bunu kanıtlar.³⁶³

X. yüzyılın sonlarında el-Mukaddesi: "*Beylegan küçük bir şehirdir, insanları çok samimidir. Buranın iyi tatlısı olur*" diye tarif etmiştir.³⁶⁴ Azerbaycan tarihçisi Sara Aşurbeyli ise İbn Havkal'a (ö. 988) dayanarak Beylegan şehrinde çok sayıda akarsu ve meyve bahçelerinin olduğunu, nehirler üzerinde kurulduğu için burada değirmenlerin de çok olduğunu zikreder.³⁶⁵

Belazuri'nin rivayetine göre Beylegan şehrini, Sâsânî hükümdarı I. Kubad bin Fîruz (Kavad) (488-531) yaptırmıştır.³⁶⁶ Ancak şehrin ondan evvel mevcut olduğunu I. Kubad'ın ise şehri tamir ettirdiğini söyleyen tarihçiler de vardır.³⁶⁷

Beylegan şehri, Halife Osman bin Affan (644-656) zamanında, komutan Selman b. Rebia el-Bâhili tarafından kan dökülmeden barış yoluyla fetih edilmiştir.³⁶⁸ Bir dönem adı Örengala olan Beylegan, Berde'den sonra Arran'nın merkezi şehri idi.

³⁶² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 34.

³⁶³ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 190; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 84; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 175.

³⁶⁴ Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 84.

³⁶⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 131; Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 84.

³⁶⁶ Belazuri, *a.g.e.*, s. 233.

³⁶⁷ Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 25.

³⁶⁸ Belazuri, *a.g.e.*, s. 225.

Selman b. Rebia'nın ordusu, ahalisinin çoğu Yahudi olan Beylegan'a yaklaşıncaya ahali mukavemet göstermeyerek aman diledi. Müslüman askerlere bol miktarda eşya, erzak ve hediyeler takdim ederek, bağlılıklarını bildirdiler. Bunun üzerine canlarına, mallarına dokunulmayacağı sözü verildi. Halkın belli bir miktar haraç ödemesi şartıyla anlaşmaya varıldı. Halife bin Hayyât'ın Beylegan'ın fethinin 649-650, İbnu'l-Esir ise 645-646 senelerinde olduğunu zikrederler.³⁶⁹

Beylegan şehri, Arap hâkimiyeti döneminde de Azerbaycan'ın büyük ticaret ve ekonomi merkezi olmaya devam etmiştir. IX yüzyılda yaşanan olaylarda, Rus baskınından sonra dağılmış Berde'nin önemini kaybetmesi sonucu, Beylegan'ın konumu daha da güçlendi. Zekeriya el-Kazvini'nin "Arran ülkesinde ünlü büyük şehir" olarak adlandırdığı Beylegan bu dönemde diğer Azerbaycan şehirleri arasında öne çıkıyordu.³⁷⁰

XII. yüzyılın başlarında buradaki Selçuk valilerinin yönetimi o derecede zayıflamıştı ki, Beylegan neredeyse onların denetiminden çıkarak, özerklik elde edebilecek şehir devletine dönüşmüştü. Atabey Ebubekir'in (1191-1210) ve özellikle Özbek'in (1210-1215) döneminde Beylegan'da büyük inşaat çalışmaları yapılması hakkında "*Acayibü'd-dünya*" eserinde ilginç bilgiler vardır. Bu bilgilere göre, kentte birçok saray ve köşkler yapılmıştır.³⁷¹

1220 yılında Moğolların baskın ve talanına maruz kalan şehir bir süre boş kalsa da, Yakut el-Hamevi'nin verdiği bilgilere göre, Moğollar şehri terk ettikten sonra ahalinin bir kısmı yeniden şehre dönmüştür.³⁷²

Eski şehir yerinde yapılan arkeolojik kazılar, XI-XIII yüzyılların bu şehrin ekonomik yönden gelişme dönemi olduğunu kanıtlamaktadır. Burada uzun yıllar arkeolojik araştırmalar yapmış Profesör Gara Ahmedov'un elde ettiği sonuçlara göre, Beylegan'da o dönemlerde yaklaşık 3720 ev bulunuyordu, bu ise yaklaşık 20 bin kişi demektir. Eğer şehrin çevresindeki yaşayan nüfus da dikkate alınırsa, araştırmacının belirlediği gibi o dönemde çevresi ile birlikte Beylegan'da yaklaşık 40 bin kişinin

³⁶⁹ Ali İpek, *a.g.t.*, s. 73-74.

³⁷⁰ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 352.

³⁷¹ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 352.

³⁷² Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, s. 84.

yaşadığı söylenebilir. Burada ayrıca yerleşim binaları ile birlikte kervansaraylar, medrese ve camiler, çarşılar vs. bulunmakta idi.³⁷³

Günümüzde Beylegan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Mil ve Karabağ ovasında kurulmuş, ekonomik olarak kalkınmış, tarımın ve hayvancılığın iyi olduğu bir ilçedir.



³⁷³ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 352-353.

İKİNCİ BÖLÜM
XIV-XVI. YÜZYILLARDA ŞİRVANŞAHLAR DEVLETİ
(DERBENDİLER HÂNE DANI)

A. Şirvanşahlar Devletinin Kuruluşu

VI. yüzyılın başlarında Alban Arşakiler sülalesinin Sâsânîler tarafından ortadan kaldırılması, eski Şirvan toprağında, Şabrançay ve Gilgilçay havzasında “Şirvanşah” unvanlı hâkimlerin yönettiği yeni bir devletin oluşması için zemin oluşturdu.³⁷⁴

Tarihi bilgiler bu devletin temelini atılmasını Sâsânî hükümdarı I. Ardeşir’in (224/226–241), diğer yoruma göre ise I. Hüsrev Enuşirevan’ın (531–579) adları ile ilişkilendirir. Sâsânî hâkimiyetindeki vilayet hâkimlerinin “Şah” unvanını taşıması, Sâsânî şahına bağlı olsalar da, belirli bir ölçüde bağımsız olduklarını göstermektedir. Kaynaklarda ilk Şirvanşahların isimleri ve faaliyetleri hakkında bilgiler çok azdır.³⁷⁵ Mehmet Şerifli’ye göre, Sâsânî hükümdarlarından Cemşid’in hâkimiyeti yıllarında (497-499) Şirvanşahlar hânedanı Şirvan’da resmen hâkim olmuş ve böylece Şirvanşahlar ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır. Muhtemelen Cemşid öncesinde Derbend ile kuzeydeki bölgelerin korumasını üstlenmiş Sâsânî hânedanından gelen İranlı bir aile, Cemşid zamanında gerçekleşen hâkimiyet kavgalarından yararlanarak Şirvan’ı kendisine merkez edinmiş, ailesi ve bağlı bulunduğu toplulukla buraya yerleşmiş ve böylece Şirvanşahlar hânedanının temellerini atmıştır.³⁷⁶

Şirvanşahlar hânedanının oluşmasında kuzeyden gelen Türk göçebe aşiret ve kavimlerin akınları önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. İlk Şirvanşahlar V-VI. yüzyıllarda kuzeyden Kafkasya’ya ve Şirvana akınlar yapan Türk göçebe aşiretlerine karşı dağ geçitlerini koruyorlardı.³⁷⁷ Muhtemelen VI yüzyılda Kafkas Albanya’sında, Arran’da Sâsânî kökenli Mehraniler sülalesi iktidarda olduğu gibi, Şirvan’da da Sâsânîlerle akraba olan Şirvanşahlar sülalesi hüküm sürüyordu.³⁷⁸

Hız. Ömer (r.a)’in (633–644) hilafeti zamanında Şirvan’ı, Şirvanşahlar sülalesinden Şehriyar veya Şehrverâz adlı bir hükümdarın idare ettiği tarihi kaynaklarda geçmektedir.³⁷⁹ Aynı zamanda kaynaklarda ilk Şirvan hâkimlerinin kökeni, onların I.

³⁷⁴ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 246.

³⁷⁵ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 246; İlham Aliyev, *Kafkasya’da İmparatorluklar ve Ermenilerin Azerbaycan Arazilerine Göç Ettirilmesi*, Bakü, 2012, s. 38; Gazanfer Recebli, *Azerbaycan Tarihi Oçerklər*, Bakü, İlim ve Tahsil Neşriyatı, 2013, s. 116.

³⁷⁶ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207.

³⁷⁷ Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 211.

³⁷⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 57.

³⁷⁹ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 63; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 211.

Hüsrev Enuşirevan veya onun Türk asıllı komutanı Behram Çubin'in soyundan gelmeleri hakkında az sayıda da olsa bilgiler vardır.³⁸⁰

Şirvan, Halife Ömer bin Hattab'ın h.22'de (m.642/43), kumandan ve "Zinnur" diye anılan Suraka bin Amr'a, Derbend'i (Bâbu'l-Ebvâb) fetih etme emri vermesiyle fetih edilmiştir. Suraka, Abdurrahman bin Rebî'i önden göndererek Şirvan'a doğru hareket etti.³⁸¹

Onlar Derbende yaklaşırken, bu vilayetin hâkimi Şah unvanlı, Şirvanşah adlandırılan Şehriyar itaat gösterdi. Fakat cizye vermek yerine, sınırları kuzeyden gelen göçmenlerin saldırılarından korumak için, askeri birlik oluşturacağı şartıyla barış istedi.³⁸² Şehriyar şunları beyan etti: "Ben adları bile çekilmeye layık olmayan acımasız düşmanlar ve çeşitli halklara karşı göğüs gerdim. Onurlu ve akıllı adamlar, asil insanlara karşı, bu halklara yardım etmemelidir. Benim ne Kafkas dağlarının nüfusu ne de Ermenilerle hiçbir ilişkim yoktur. Siz (Araplar) benim ülkemi ve halkımı istila ettiniz ve bugün ben sizlerden biriyim. Benim ellerim sizin ellerinize bağlıdır. Ben size cizye vermeye, size yardım etmeye ve sizin isteklerinizi yerine getirmeye borçluyum. Bu nedenle bizi cizye vermekle aşağılamayın. Zira siz bizi düşmanlarınızın eli ile zayıflatırsınız".³⁸³

Şehriyar'ın şartlarını dikkate alan Suraka, bu işi halife Ömer'e bıraktı. Halife Ömer Şirvan hâkimlerinin vergiden muaf tutulmasını onayladı. Buna karşılık Derbend'in ve onun çevresinin nüfusu kâfirlerle savaşmalı, onları Müslümanların topraklarına sokmamalı idiler. Böylece barış anlaşmasına göre Arapların bu bölgelerde asker bulundurmasına gerek kalmadı.³⁸⁴

Abdurrahman Şehriyar'ın parmağında pırıl pırıl yanan yakut yüzük gördü. Taşın nereden getirildiği konusunda soruya cevabında, Şehriyar hizmetçilerinden birini göstererek dedi: "Ey emir, bu taşı bu adam bana Yecüc ve Mecüc seddinin bulunduğu yerden getirmiştir. Orada çoklu melikler vardır. Amma orada bir melik vardır ki o sed onun padişahlığındadır. Benim hizmetçim bu ülkelerin hepsini gezerek, benim

³⁸⁰ Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 246; H. Nağıyev, H. Verdiyeva, *Azerbaycan Tarihi (M. Ö. IX-M. S. XII. yüzyıllar) Ders Vesaiti I. hisse*, Bakü, "MBM" Yayınları, 2007, s. 52.

³⁸¹ Et-Taberi, *a.g.e.*, s. 112; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 58; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 33; İbnül-Esir, *a.g.e.*, c.3, s. 32; Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 104.

³⁸² Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 33.

³⁸³ İbnül-Esir, *a.g.e.*, c.3, s. 34.

³⁸⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 58; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 33.

hediyelerini onların hükümdarlarına ulaştırmıştır. Fakat bu seddin sahibi olan hükümdara daha çok bahşış vermiştir. Hizmetçim hediyelerle birlikte hükümdara benim mektubumu da iletilmiştir. Mektupta ondan bana mühürlü yüzük için yakut göndermesini rica ettim. İsteğime cevap olarak bu yüzüğü bana gönderdi. Hizmetçi bu taşın nasıl bulunulmasından Abdurrahman'a ayrıntılı bilgi ve onun diğer sorularına cevap verdikten sonra Abdurrahman onun fiyatını sordu. Şehriyar, taşın gerçek değerini kimse bilmiyor cevabın verdi. Fakat o, bu taş için seddin sahibi olan hükümdara yüz bin dirhem verdiğini söyledi. Bir o kadar da topraklarından geçip gitmek zorunda olan ülkelerin hükümdarlarına gönderilen hediyelerin fiyatı ediyor. Böylece, taş ona hizmetçinin emek hakkı ve giderleri dikkate alınmadan iki yüz bin dirheme mal olmuştur. Bundan sonra Şehriyar yüzüğü parmağından çıkarıp Abdurrahman'ın önüne koydu. Abdurrahman, yüzüğü yeniden Şehriyar'ın parmağına geçirdi. Bu sırada Şehriyar hayretle bağırarak dedi ki, eğer İran şahları bu yüzükten haberdar olsalardı, çoktan elinden alırlardı. Araplar ise kendi asaletleri ve vefaları sayesinde tüm dünyayı fetih edeceklerdir”.³⁸⁵

Konunun uzmanlarından Sara Aşurbeyli'nin Hacı Halife'ye (1609-1657) dayanarak verdiği bilgilere göre Şehriyar Şirvan'ın hâkimi idi. Teberi ise onu Derbend hâkimi olarak adlandırıyor. Muhtemelen bu aynı şahıstır. Görüldüğü gibi, Araplar Şirvan'a gelende Şirvanşahların toprakları Derbende kadar uzanıyordu ve sonraları da bu şehir çeşitli dönemlerde Şirvanşahlar devletinin sınırları içerisinde olmuştur.³⁸⁶

İsmail Mehmetov'a göre Sâsânî ailesinden temsilcilerin başında bulunduğu Şirvanşahlar nüfuzlarını 861 yılına kadar devam ettirebilmiştir.³⁸⁷

İlkin Şirvanşahlar hakkında elimizde bundan fazla bilgi bulunmamaktadır.

Arap kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, Müslümanların fetihlerinden sonra başlayan dönemlerden itibaren IX. yüzyılın ilk yarısına kadar Şirvanşahlar, Halifeye haraç vermek ve Hazarlara karşı yürüyüşlere katılmak şartıyla iktidarda kalmışlardır.³⁸⁸

Belazuri İrminiyye'nin valisi olan Said bin Selm el-Bahili ile bir dönemde hakemlik yapmış eş-Şammah bin Şuca'nın adını Şirvan'ın meliki olarak çekiyor.³⁸⁹ Muhtemelen o, Arapların iktidarda tuttıkları İslam dinini ve Arap ismini kabul etmiş

³⁸⁵ Et-Taberi, *a.g.e.*, s. 113-116.

³⁸⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 59.

³⁸⁷ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 207.

³⁸⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 68.

³⁸⁹ Belazuri, *a.g.e.*, s. 241; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 211.

Şirvanşah olmuştur. Ama halife tarafından Şirvan'a vali tayin edilmiş Arap valisi de olabilirdi.³⁹⁰

VIII. yüzyılda, Hilafette vuku bulan karışıklıktan faydalanan ve “Şirvan meliki” adlandırılan yerli hâkim Şammah bin Şuca, fırsatı değerlendirerek bu dönemde (798/99) merkezin yönetiminden çıkabildi. Fakat VIII. yüzyılın sonunda Harun er-Reşid'in tayin ettiği yeni “İrminiyye, Azerbaycan, Arran ve Bab el-Ebvab” valisi Yezid bin Mezyed (799-801) tarafından devrilmiştir.³⁹¹ Bununla da Şirvan'da Mezyediler sülalesinin temelleri atılmış oldu.

Mezyediler Arap Rabia kabilesinin Şeybaniler kolundan gelmektedir.³⁹² Azerbaycan ve özellikle Şirvanşahlar devletinin tarihinde Arap Rabia aşiretinin Şeyban kabilesinin temsilcileri büyük yer tutuyor; Bunlar önce merkezi Berde şehrinde olan yarı bağımsız emirlik, sonraları ise XVI. yüzyıla kadar yaşamış bağımsız Şirvanşahlar devletini kurmaya muvaffak olmuşlardır.³⁹³

799 yılında Halife Harun er- Reşid tarafından İrminiyye ve Azerbaycan'a vali tayin edilen Yezid bin Mezyed eş-Seybani, Azerbaycan'da vuku bulmuş isyanı bastırdı ve ülkede kanun ve kurallar koydu. Yezid hilafetin ünlü komutanlarından biri ve hânedanının kurucusu sayılırdı. O, h.185 (m.801) yılında Berde şehrinde vefat etmiş ve orada defnolunmuştur.³⁹⁴

Henüz VI. yüzyılın başlarında (510) Albanya Arşakiler sülalesinin, Sâsânîler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra oluşmuş, ama Arap işgali sonucunda siyasi kudretini elden vermiş Şirvanşahlar devleti yeniden kuruldu. Aslen Arap olan ilk Mezyediler Şirvan'ın siyasi ve ekonomik gücünü pekiştirme politikası yürütmeye, eski putperestlik inançlarını korumuş, “kâfir” sandıkları komşu dağlılara karşı seferler organize etmeğe başladılar.³⁹⁵

Yerel bir kimliğe sahip olan Şirvanşah hânedanı hakkında bunun dışında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak IV-V. yüzyıldan itibaren Şirvan nüfusu arasında

³⁹⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 68.

³⁹¹ Naile Velihanlı, “Azerbaycan 7. yüzyılın ortaları, 13. yüzyılın başlarında” *Azerbaycan Milli Ensiklopedisi (AME)*, Bakü 2007, s. 194; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 211; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

³⁹² İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 210; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

³⁹³ Ziya Bünyadov, *a.g.e.*, s. 246.

³⁹⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 66; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 211; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 247.

³⁹⁵ Naile Velihanlı, “Azerbaycan 7. yüzyılın ortaları, 13. yüzyılın başlarında”, s. 194; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 248.

ağırlıklı olarak Türk etnik gruplarının etkin olduğunu görmekteyiz. Fars dili ve Sâsânî devlet geleneği ancak saray bünyesinde geçerli olmuş, bunun dışında hânedan başta Türklerin yer aldığı karışık etnik gruplara hitap etmiştir.

Bu durumda 497’de Şirvanşahlar hânedanının kurulduğunu kabul edersek 497-861 yılları arasında Şirvan’da Sâsânî kökenli bir aile hüküm sürmüştür, 861³⁹⁶-1027 yılları arasında Arap kökenli *Mezyediler* ailesi yönetimi devralmış, 1027-1382 yılları arasında *Kesranî* veya *Kisranî* adını alan ve kendilerini Abbasîler’den dolayı³⁹⁷ Sâsânîlere bağlayan Mezyediler hâkim olmuş, 1382-1524’e kadar ise onlarla akraba olan *Derbendiler* ailesi hüküm sürmüştür. Şirvanşahlar bazı tarihçilere göre bir devlet, bazılarına göre ise bir hânedandır.³⁹⁸

B. Derbendî Şirvanşahlar Hânedanı ve İktidara Gelişleri

V. F. Minorski, Şirvanşahların dört sülalesinin olduğunu zikir eder; I. Sâsânîlerin dağ geçitlerini muhafıza için tayin ettikleri eski Şirvanşahlar, II. Mezyedi Araplar, III. Kisraniler, IV. üçüncü sülalenin bir kolu olan Derbendî Şirvanşahlar.³⁹⁹ Biz bu bölümde Şirvanşahlar’ın Derbendi sülalesiyle ilgili geniş bilgiler vereceğiz.

Kaynaklar Şirvanşahlar’ın Kisranî sülalesinin son temsilcisi Huşeng döneminde Şirvan’da bir ayaklanmanın çıktığını ve bunun sonucunda 1382’de Huşeng’in öldürüldüğünü belirtmektedir.⁴⁰⁰ Ancak olayın ayaklanmadan çok bir taht darbesi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim olayın akabinde Şirvan ayanı, Huşeng’in amcazadesi İbrahim bin Sultan Muhammed bin Keykubad’ı *Şirvanşah* adıyla tahta oturtmuştur. Bu tarihten itibaren de Şirvan’da *Derbendî* adıyla bir sülale hâkim olmuştur.⁴⁰¹

1. Şirvanşah I. İbrahim bin Sultan Muhammed

³⁹⁶ Mehmet Saray’a göre Arap kökenli Mezyediler 861’de değil 799 yılında iktidara gelmişlerdir. Bkz., Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 73. (araştırmalarımız sonucu doğru olan budur)

³⁹⁷ Sâsânî geleneğine bağlılık Abbasîler döneminde revaç bulmuş bir girişimdir. Zira Abbasî devlet yapısı birçok nedenden dolayı Sâsânî devlet yapısı örneklenirerek oluşmuştur. Abbasîlerin zayıfladığı dönemde yerel hâkimlerin ve hânedanların da benzer biçimde kendilerini Sâsânî devlet geleneğine bağlayacak şeyler uydurdukları bilinmektedir.

³⁹⁸ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 208.

³⁹⁹ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 176.

⁴⁰⁰ Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi XIII-XVIII. Asırlar, Yeddi ciltte*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2007, c. III, s. 33; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 164; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁰¹ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 345; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 138.

Huşeng bin Kavus⁴⁰² (1372/3-1382) 1382 yılında öldükten sonra Şirvan beyleri onun amcaoğlu İbrahim bin Sultan Muhammed bin Keykubad'ı hükümdar seçtiler.⁴⁰³ V. F. Minorski'ye göre Şeyh İbrahim Mezyediler sülalesinin bir kolu olan Derbendi Şirvanşahlar hânedanının ilk temsilcisidir.⁴⁰⁴ Rivayete göre, Şeyh İbrahim'in babası yani Huşeng'in amcası Sultan Muhammed bin Keykubad, yeğenin zulmünden korkarak Şeki vilayetinin köylerinden birine kaçıp gizlenmiş ve burada da ölmüştür. Oğlu Şeyh İbrahim de burada saklanmayı tercih etmiştir. Burada fakir bir yaşam süren baba ve oğlun ziraatla meşgul oldukları aktarılan bilgiler kapsamındadır.⁴⁰⁵

Onun tahta çıkmasıyla ilgili tarihi kaynaklarda detaylı ve ilginç bilgiler anlatılmaktadır: Asil soydan olan, fakirleşmiş Şeyh İbrahim, babası ve akrabaları ile birlikte Şirvan'ın Şeki nahiyesindeki köylerin birinde oturup tarım ve ziraatla uğraşıyordu. Halk hareketlerinden ve iç çatışmalardan bıkan Şirvan beyleri, Şeyh İbrahim'i Şirvanşah seçmeye karar verdiler. "Onlar hükümdarlık alameti olan devlet atları ve Şirvan beylerinden müteşekkil bir heyetle İbrahim'in yanına geldiler. Onu, çalışıp yorulduktan sonra sürülmüş toprağın yanındaki bir ağacın altında uyur buldular. Bunun üzerine onlar, İbrahim'in üzerine çadır kurup onun memurları gibi kenara çekilip uyanmasını beklediler. İbrahim uyanınca da kendisini kutlayıp sadakat yemini ettiler."⁴⁰⁶ "Onlar İbrahim'i şehre (Şamahı'ya) götürüp tahta oturtular. O da, kendi tebaasına adaletle muamele etti. Onların kalplerine huzur getirdi. Cömertlik gösterdi. Bu da onun konumunun güçlenmesine sebep oldu ve tanınarak meşhurlaştı."⁴⁰⁷

a) Hâkimiyeti ve Timur'la ittifakı

1382'de Şirvanşah Huşeng öldürüldükten sonra, iktidara Şeyh İbrahim geldi (1382-1417). Şirvanşahlar devletinin 34. hükümdarı Şirvanşah Şeyh İbrahim, Derbendiler sülalesinden olan ilk hükümdardır. Mezyediler ve onun kolu olan

⁴⁰² Şirvanşahlar devletinin Kesraniler sülalesinin sonuncu hükümdarıdır. Acımasız hükümdar olduğu için halkın gazabına uğramış ve öldürülmüştür. Bkz., Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 215, İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 345.

⁴⁰³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 293; W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 164.

⁴⁰⁴ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁴⁰⁵ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 345; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 170-171; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁰⁶ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 119; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 293-294; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 345; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁰⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 293-294; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 164; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 139.

Kesraniler sülalelerine akraba olan Derbendiler sülalesi, Azerbaycan'ın yerli nüfusu ile karışarak kendi Arap kimliğini kaybetmiş ve Türkleşmiştir.⁴⁰⁸

Onun iktidarı döneminde doğu ülkelerinde siyasi durum gerginleşti.⁴⁰⁹ Şeyh İbrahim, devlet adamı zekâsına sahip bilge hükümdar idi. O, Ortadoğu'da Timur'un işgal savaşları ile beraber, ağır dış siyasi olayların yaşandığı bir dönemde iktidarını sürdürmüştür. Bu dönemde Güney Azerbaycan'ı ve diğer vilayetleri Celairiler⁴¹⁰ sülalesi hükümdarlarından olan Sultan Ahmed yönetiyordu.⁴¹¹

XIV. yüzyılın sonlarında Şirvanşahlar devleti kuzeyde ve güneyde gelişen iki korkunç tehlike karşısında kaldılar. Güneyden doğu ülkelerini (keza Azerbaycan'ı) istila edip ilerlemekte olan Timur'un orduları, Kuzeyden ise Altın Orda hanı Toktamış'ın hamleleri Şirvan'ın iç ve dış durumunun gerginleşmesine neden oldu.⁴¹² İki güçlü devletin ortasında kalan Şeyh İbrahim bu iki güçten birine yanaşmaya çalıştı.⁴¹³

Şeyh İbrahim, bu ağır siyasi ortamda Şirvan'ın düştüğü halin ağırlığını büyük bir ileri görüşlülükle değerlendirdi. Yeni gelen düşmana karşı vaziyet almak zorunda idi. Bu hususta karar vermeden evvel milletin de reyini öğrenmek istiyordu, onun için halkın ileri gelenlerini büyük bir kurultaya davet etti. Bu kurultayda milletin tek bir vücut gibi vatan yolunda ölmeğe hazır olduğunu görünce, "*Milletimin vatan yolunda ölmekten çekinmediğini biliyorum, fakat çok sevdiğim milletimin düşman atlarının nalları altında çiğnenmesini istemem*"⁴¹⁴ dedi.

Timur'un işgalci ordusunun karşısında durmanın zor olacağını, Şirvan'ın tahrip edileceğini ve insanların acımasızca öldürüleceğini gören⁴¹⁵ Şeyh İbrahim, 1386'da Timur'a itaat göstererek ona tabi oldu ve onun rağbetini kazanarak Şirvan'ın hâkimi olarak kaldı.⁴¹⁶

⁴⁰⁸ Yusif Yusifov, *Azerbaycan tarihi*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2006, c. I, s. 216.

⁴⁰⁹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 33; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan və Osmanlı İmperiyası (XV-XVI. Asrlar)*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1995, s. 47.

⁴¹⁰ 1336 yılından 1432 yılına kadar Azerbaycan'da, İran'da ve Irak'ta iktidarda olmuş Moğol hânedanıdır. Bkz., Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 28-31.

⁴¹¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 294; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 119.

⁴¹² Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 33; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 55; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 139.

⁴¹³ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346.

⁴¹⁴ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 120.

⁴¹⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 294.

⁴¹⁶ W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 211; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, s. 47.

Kaynaklarda 1386'da Karabağ'a, Timur'la görüşmeye gelen İbrahim'in davranışı konusunda ilginç bilgiler vardır. İbrahim bundan önce kendisinin en güvenilir adamı ve büyük veziri Gazi Ebu Yezit'le istişare yapmış ve o, İbrahim'e kaçıp dağlarda gizlenmeyi tavsiye etmiştir. Fakat Şeyh İbrahim, tehlikenin üzerine gitmeye karar verdi. O, Timur'un adına hutbe okunmasını ve sikke darp edilmesini emretti ve itaatini bildirmek için kıymetli hediyelerle Timur'un karargâhına gitti. Şeyh İbrahim Timur'a, Moğol geleneğinde adet olduğu gibi her hediye dokuz adet sundu. Fakat sadece sekiz köle bağısladı. Kölelerin sekiz olmasının nedeni sorulduğunda “*dokuzuncu ben kendimim*” cevabını verdi.⁴¹⁷

Bu cevap Timur'un karargâhında büyük etki yapmış ve komutanları hayretlere düşürmüştür. Koca bir memleketin hükümdarı milletin kurtuluşu için, kendini satılık bir köle gibi Timur'un önüne getiriyordu. Ne büyük bir tevazu, ne kadar büyük bir fedakârlık.⁴¹⁸

Şeyh İbrahim'in, bu cevabı Timur'un çok hoşuna gitti. Ona kendi oğlu gibi muamele etti. Onu onurlandırmak için kıymetli kaftan bağısladı. Yeniden Şirvan'ın hâkimi tayin ederek kendi topraklarına dönmesi için izin verdi. Şeyh İbrahim'e aşırı iltifat gösteren Timur bazı mülkleri de onun topraklarına kattı ve kendi haleflerine, Şirvanşah'ın evlatlarının güvenliğinin temin olunmasını vasiyet eden ferman bile verdi. Şeyh İbrahim'in müdrik siyaseti Şirvan'ı viran olmaktan ve felaketten kurtardı.⁴¹⁹ Hatta Timur, oğlu Miranşah'ı, Şirvan, Bakü ve Derbend'in hâkimi tayin edince de Şeyh İbrahim, Şirvanşah adını korumaya muvaffak oldu.⁴²⁰

Timur'a bağlanan Şeyh İbrahim, onun adına sikke darp ettirdi. XIV. yüzyılın sonlarında Şirvan'ın çeşitli şehirlerinde; Bakü, Derbend ve Şamahı'nın darphanelerinde Timur adına sikke darp ediliyordu.⁴²¹

Şeyh İbrahim Türkmenlerin, Celairilerin, Altın Orda'nın, Karakoyunluların ve Timurluların, Arran ve Şirvan uğrunda şiddetli mücadele yürüttükleri dönemde hâkimiyetini sürdürerek Şirvanşahlar devletini ayakta tutabildi. O, esnek siyaset

⁴¹⁷ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 294; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 55; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 34; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 120-121; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 139.

⁴¹⁸ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 121.

⁴¹⁹ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 294; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 55; Naile Velihanlı, *Azerbaycan tarihi*, s. 34; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 121.

⁴²⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 294.

⁴²¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 297.

yürüterek, bağımsızlığını dikkat çekmeden, bu hükümdarlar arasında manevra yapıyor, bazen gerçek, bazen de sözde olarak onlardan kendisi için en tehlikeli olana tabi oluyordu. Bu sebeple, XIV. yüzyılın sonlarında Bakü, Şamahı, Şaberan ve Derbend şehirlerinde basılan Şirvan sikkeleri kâh Timur'un, kâh da Toktamış'ın adına darp ediliyordu. Hatta saldırılardan kurtulduktan sonra bile Şeyh İbrahim XV. yüzyılın başlarında kendi adını göstermeden anonim paralar darp ettirmiştir.⁴²²

Kaynaklar Timur Şirvan üzerinden geçip giderken İbrahim'in yaptırdığı görkemli ziyafetlerden bahsetmektedir. Şeyh İbrahim Timur'a değerli mücevherler, güzel cariyeler ve erkek çocukları, altın zırh ve kemerler, değerli ipek kumaşlar, silah ve binlerce at hediye etmişti. Fakat kaynaklarda Şeyh İbrahim'in diğer bağlı devletler gibi Timur'a haraç verdiğine dair bir bilgi yoktur. Muhtemelen o, haraçtan muaf tutulmuş, değerli hediyeler vermekle yetinmiştir. Onun esnek politikası ve Timur'a eğilimi sayesinde Şirvan, Timur'un işgalci birlikleri tarafından yıkıma maruz kalmamış ve daha da gelişerek kalkınmıştır. Şirvan'ın kuzey taraftan güvenliği, Timur'un 1395'de Derbend'den geçerek Altın Orda topraklarına saldırması ve Toktamış'ın yenilgiye uğraması ile uzun süreliğine temin edilmiştir. 1403 senesine kadar Timur birkaç kez Karabağ ve Şirvan'dan geçerek Gürcistan'a ve Derbend'in ötesine gidip gelmiş ve çoğu zaman Karabağ'da ve Muğan ovasında kışlamıştır.⁴²³

Şeyh İbrahim, Timur'un ölümünden sonra ise müstakil bir emir olarak hüküm sürmeye devam etmiştir.⁴²⁴

b) Toktamış'a karşı mücadelesi

Şeyh İbrahim, birkaç kez Şirvan'a baskın yaparak büyük yıkıma maruz bırakan Toktamış'a karşı mücadelede Timur'a yardım etmiştir. Timur'la müttefiklik Şeyh İbrahim'e pahalıya mal olmuştu.⁴²⁵ 1385/6'da Toktamış'ın 90 bin kişilik ordusu Derbend geçidinden geçerek Şirvan'a saldırdı. Toktamış, Şirvan'ın şehirlerini işgal

⁴²² Evgeni Aleksandroviç Pahomov, *Monetnyye Klady Azerbaydjana i Druqih Respublik, Krayev i Oblastey Kafkaza*, IX. sayı, Bakü, 1966, s. 84-86; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 297; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346.

⁴²³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 297-298; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁴²⁴ W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575.

⁴²⁵ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 121-122.

ederek Tebriz'e girdi. Şehri yağmalayıp geldiği yolla da geri döndü.⁴²⁶ Toktamış, 1387'de yeniden Şirvan'a girip Kür nehrine ulaştığında Timur bir askeri birlik göndererek Şeyh İbrahim'e yardım etti. Timur'un oğlu Miranşah babasının ve Şirvanşah'ın askeri birliklerinin yardımına ulaşarak Toktamış'ı yenilgiye uğrattı, onu kaçmaya zorladı ve Derbend'den sürüp çıkardı. Timur 1395'de Derbend'den geçerek Toktamış üzerine sefer düzenlediğinde Şeyh İbrahim kendi ordusu ile Timur'a eşlik etmiştir. Bu sefer sonrasında Timur büyük zafer kazandı. Toktamış kaçtı. Altın Orda'nın arazisi Timur'un orduları tarafından tahrip ve yağma edildi.⁴²⁷

Toktamış ile Timur'un arasında yaşanan savaşlar Şirvan'ın ekonomisini ve tarımını ciddi zarara uğratsa da, Şeyh İbrahim ülkeyi tekrar toparlamıştır.⁴²⁸

c) Gürcistan ve Rum seferleri

Yukarıda vurguladığımız üzere Timur defalarca Şirvan ve Derbend'den geçerek, Gürcistan'a ve kuzeye hücumlar gerçekleştirmiştir. Şeyh İbrahim de, kendi ordusu ile ona eşlik etmiştir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Timur, 1396'nın ilkbaharında Astarhan'a yaptığı seferden geri dönerken Derbend'e geldi. Derbend kalesinin tamir edilmesini emretti. Şaberan'a ulaşan Timur, Şamahı'dan geçip Kür nehrinin kıyısında durdu. Şeyh İbrahim, kıymetli hediyelerle onu karşıladı ve büyük ziyafet verdi. Yemek sırasında Timur Şeyh İbrahim'e pahalı elbise, kıymetli kemer ve kılıç bağışladı. Onun Şirvan ve bağlı olan topraklarda hükümranlık hakkını onaylayan karar yazıldı. Timur Şeyh İbrahim'e Derbend'i ve kuzey sınırını dikkatli korumasını emretti. O zaman

⁴²⁶ Vagif Piriyevev, "Azerbaycan 13-14. yüzyıllarda", *AME*, Bakü, 2007, s. 218; Seyidağa Onullahi, *XIII-XVII. Yüzyıllarda Tebriz şehri (Sosyal-iktisadi tarihi)*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1982, s. 60; Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan tarihi*, s. 33; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 55; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 2007, s. 57; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 164; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 139; A. Y. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev., Hasan Eren, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 154.

⁴²⁷ G. B. Zlobin, *Moneti Şirvanşahov Dinastii Derbendi*, Moskova, 2010, s. 16; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 56-57; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 295; Naile Velihanlı, "Azerbaycan 7. yüzyılın ortaları, 13. yüzyılın başlarında", s. 194; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 121-122; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Hayrunnisa Alan, *a.g.e.*, s. 58-59, 62; Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan tarihi*, s. 70; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 47.

⁴²⁸ Naile Velihanlı, "Azerbaycan 7. yüzyılın ortaları, 13. yüzyılın başlarında", s. 220.

Derbent Şirvanşah'ın topraklarına dâhildi. Timur buradan birlikleri ile Kür'ü geçip Ağdam adlı yere geldi ve kışı burada geçirdi.⁴²⁹

Timur, Altın Orda sınırının Şeyh İbrahim'in yönetiminde olmasından çok memnun idi. Bu yüzden Şeyh İbrahim'e değer verir, onu himaye ederdi. Kendisine bağlı olan diğer hâkimlerden üstün tutardı.

Celalli Timur'un güven ve dostluğunu kazanmış olan Şeyh İbrahim'in esnek politikasının sadece Şirvan halkına değil, bölge beylerine de faydası oldu. Bu beylerden, Şeki vilayetinin hâkimi, Orlat aşiretinden Seyyid Ali'nin oğlu Seyyid Ahmed, defalarca Timur'un himayesine geçmek için Şeyh İbrahim'e aracılı olması için başvurmuştur. Babası Seyyid Ali, Gürcülerle ittifak ederek Timur'a karşı çıktığı için bir savaşta Timur'un oğlu Miranşah tarafından öldürülmüştü. Yerine oğlu Seyyid Ahmed hâkimiyeti ele almıştır. O tarihte Şeki vilayeti bağımsız bir beylik idi. Şeyh İbrahim'in ricası üzerine Timur, Seyyid Ahmed'i affetmiş, hatta veraset hakkını kendisine iade etmiştir.⁴³⁰

Timur'un, 1399 ve 1402'de Gürcistan'a gerçekleştirdiği seferlerde, Şeyh İbrahim ve Seyyid Ahmed kendi askeri birlikleri ile ona eşlik etmişlerdir. Timur, Gürcülere karşı çok acımasız davrandı. Yol boyu kalelerde direnen halkı kılıçtan geçirdi. Kendisine değerli hediyeler göndererek, haraç vermeyi kabul eden ve affedilmesini dileyen Gürcü hükümdarı Georgi'nin elçilerini reddetti. Ancak Şeyh İbrahim, iltimas ederek Gürcü hükümdarına kefil olduktan sonra Timur onu bağışladı ve üzerine ağır haraç koydu. Georgi'den değerli mücevher ve inciler alan Timur Gürcistan'ı terk etti. Kür nehrini geçerek Beylegan şehrine ve oradan da Karabağ'a gitti.⁴³¹

⁴²⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 295-296; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 59; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 42, 70; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 122; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 47.

⁴³⁰ Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 34, 42, 69; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 296; Vagif Piriye, *a.g.e.*, s. 220; Nizamüddin Şâmî, *Zafename*, Farsçadan çev., Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949, s. 255; Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 65; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 122; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 47.

⁴³¹ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 59; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 296; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 68; İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 47; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 1; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 69; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 122; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346.

Yedi yıllık savaş (1399-1405) sırasında Timur Anadolu'ya, Osmanlı sultanı Yıldırım Beyazıt'ın (1389-1402) üzerine yürüdü. Bu savaşta Timur'un yanında Şeyh İbrahim de yer alıyordu. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Timur, 1400'de Şam topraklarına girerken Şeyh İbrahim Halep'e kadar ona eşlik etmiştir. Daha sonra Şeyh İbrahim kendi ülkesine dönerek hükümranlığını sürdürmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Şeyh İbrahim, Timur'un bölgeye yaptığı bütün önemli seferlerde onun yanında yer almıştır.⁴³²

d) Timurlulara karşı mücadele ve Azerbaycan'ın birleştirilmesi girişi

Timur'un 1405'de ölümü ve bundan sonra Timurlular arasında yaşanan çekişmeler sonucunda Şeyh İbrahim bağımlılıktan kurtuldu.⁴³³ Şeyh İbrahim'le, Timur'un torunu Mirza Ömer arasındaki dostluk düşmanlığa dönüştü. Timurluların iç çekişmelerinden ve halk kitlelerinin yabancı hâkimiyetinden kurtulmak uğruna mücadelesinden faydalanmak isteyen Şeyh İbrahim, bütün Azerbaycan topraklarını kendi hâkimiyeti altında birleştirme kararı aldı. Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde Timurluların aleyhine isyanlar başladı.⁴³⁴ Nitekim özellikle Timur'un oğlu Miranşah'ın, 1393 yılı Ağustos ayında, Hurufilik tarikatının kurucusu Fazlullah Neimi'yi idam ettirmesi,⁴³⁵ halkın itirazına neden olmuştu. Böyle bir siyasi fırsatı değerlendiren Şeyh İbrahim, Kür nehrini geçerek Gence şehrini ve Karabağ'ın büyük bir bölümünü Timurluların elinden aldı. Beylerin birçoğu askeri birlikleri ile Şeyh İbrahim'e katıldılar. Gürcistan'da isyanlar başlandı ve Gürcü hükümdarı da, Şeki hâkimi Seyyid Ahmed gibi İbrahim ile ittifak yaptı.⁴³⁶

⁴³² G. B. Zlobin, *a.g.e.*, s. 17; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 296; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 69; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Yakup Mahmudov, "Azerbaycan 15. yüzyılda", *AME*, Bakü, 2007, s. 224-225; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 59; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 47.

⁴³³ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³⁴ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 42-43, 70; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³⁵ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet ilişkisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, s. 106-107; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 298; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 349-350; Seyidağa Onullahi, *a.g.e.*, s. 87; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 112, 152.

⁴³⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 298; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 125; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Vagif Piriye, *a.g.e.*, s. 220; Tofik Nəcəfli, *Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi-Muasır Türk Tarihşinaslığında*, Bakü, Çaşıoğlu Neşriyatı, 2000, s. 24; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

Karabağ'daki Karamanlı emiri Yar Ahmet, Ceyirli aşiretinden emir Bistam Ceyir ve Erdebil hâkimi kendi askeri birlikleri ile Şeyh İbrahim'e katıldılar. Şeyh İbrahim büyük bir orduyla hareket ederek Kür nehrini geçti ve Berde şehrinde durdu. Bu arada Timur'un torunu Mirza Ömer, Şeyh İbrahim'e elçi gönderip, ondan yanında bulunan Bistam Ceyir'i kendisine teslim etmesini talep etti. Şeyh İbrahim bu talebi yerine getirmemek için oyalayıcı bir cevap verdi: "*Şimdi artık yazdır. Eğer âlî hazret kışı geçirmeye Karabağ'a teşrif buyurlarsa, bendeniz kendi elleri ile emir Bistam'ı size teslim edecektir*". Şeyh İbrahim'in cevabından sinirlenen Mirza Ömer, Araz nehrini geçerek Babı köyünde ordusunu savaşa hazır duruma getirdi. Şeyh İbrahim, emir Bistam Ceyir, Yar Ahmet Karaman'ın oğulları ve Şekil'i Seyyid Ahmed Berde'yi terk ederek geriye Kür kıyılarına çekildiler. Onlar kendi birlikleri ile sahilde yerleşerek istihkâmlar kurmaya ve savaşı beklemeye başladılar. Mirza Ömer hızla yaklaşıp, karşı kıyıda kamp kurdu. Düşman askerleri bir hafta boyunca karşı karşıya durdular ve aralarında hiçbir saldırı gerçekleşmedi. Güney Azerbaycan'ın bazı şehirlerine ve Tebriz'e kardeşi Ebu Bekir'in saldırı haberini alan Mirza Ömer, Şeyh İbrahim'le barışarak,⁴³⁷ bazı tarihçilere göre ise savaşıp yenilerek Karabağ'ı terk etti.⁴³⁸

Timurlular arasındaki çekişmeden faydalanmak isteyen Azerbaycan halkı, zulüm ve ağır vergiler sebebiyle isyan etti. 1406'nın ilkbaharında Tebriz şehrinde isyan başladı. İsyanın başında şehir ehlinden Şeyh Ahi Kasap adlı birisi ve şehrin diğer nüfuzlu ileri gelenleri bulunuyordu.⁴³⁹

Ülkeyi anarşiden kurtarmak için kimin iş başına getirilmesi gerektiği sorusuna cevap olarak her kesin aklına etrafa ışık ve adalet saçan Şeyh İbrahim geldi. Tebrizliler Şeyh İbrahim'in himayesini kabul ve derhal kendisini şehre davet ettiler.⁴⁴⁰

Ülkeyi tek bir devlette birleştirmek amacıyla Güney Azerbaycan'ı ilhak etmeye can atan Şeyh İbrahim, bu fırsatı değerlendirerek askeri birlikleri ile hemen Tebriz'e doğru hareket etti.⁴⁴¹

⁴³⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 299; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 125; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³⁸ Vagif Piriye, *a.g.e.*, s. 220; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 47; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 70, 77.

⁴³⁹ G. B. Zlobin, *a.g.e.*, s. 17; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 125-126; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 72, 112, 155; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴⁴⁰ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 126; Vagif Piriye, *a.g.e.*, s. 220; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴⁴¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 299-300; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 126; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

Şeyh İbrahim, 1406'nın Mayıs ayında her hangi bir mukavemetle karşılaşmadan Tebriz'e girdi ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümü tek devlet halinde birleştirdi.⁴⁴² O, burada kendini adil ve bilge hükümdar olarak gösterdi. Ancak onun zafer sevinci uzun sürmedi. Celairli devletinin hükümdarı Sultan Ahmed'in, topladığı çok sayıda taraftarı ile Tebriz'e geldiğini öğrenen Şeyh İbrahim, emirlerini toplayıp şöyle dedi: "*Biz bu âlî hazret hânedanla (Celairlilere) uzun süre arkadaşlık yaptık. Uzun zaman bu topraklar Sultan Ahmed'in atalarının olmuştur. Ülke (Azerbaycan), başkansız kaldığından, zalimler halkı incittiklerinden dolayı biz buraya geldik ve sadece onları yabancı memurların azgınlığından kurtardık. Şimdi ise evin asıl sahibi geldiği için biz kendi ülkemize dönüyoruz.*"⁴⁴³

Anlaşıldığına göre Şeyh İbrahim, Celair sultanı Ahmed'le karşı karşıya gelmek istemediğinden Şirvan'a geri döndü. Sultan Ahmet, 1406'nın Haziran ayında Tebriz'e girdi. Fakat Sultan Ahmed'in kendi tebaasına karşı acımasız tavrı ve zulmü Tebriz halkını, ordusu ile Tebriz'e yaklaşan Timur'un torunu Ebu Bekir'in tarafına geçmeye ve şehri ona teslim etmeye mecbur etti. Sultan Ahmet Tebriz'den Bağdat'a kaçtı.⁴⁴⁴

Dolayısıyla Şeyh İbrahim kısa süre de olsa, Azerbaycan'ı kendi hâkimiyeti altında birleştirebildi. Fakat gelişen olaylar Şeyh İbrahim'in Tebriz'den geri dönmesine neden oldu.⁴⁴⁵

e) Karakoyunlularla ilişkiler

Büyük bir ordu toplayan Karakoyunlu emiri Kara Yusuf, 14 Ekim 1406'da Timur'un torunu Ebu Bekir'in kuvvetlerini yenerek onu kaçmaya zorladı. 21 Nisan 1408'de ise, Tebriz'in güneyinde, Serdrud adlı yerde meydana gelen savaşta Timur'un oğlu Miranşah'ın birliklerini, kardeşi Şahruh'un 20 bin savaşçıdan oluşan yardım göndermesine rağmen, yenilgiye uğrattı. Miranşah'ın kendisi de bu savaşta öldürüldü.

⁴⁴² Vagif Piriyevev, *a.g.m.*, *AME*, s. 220; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 64; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Yakup Mahmudov, *a.g.m.*, *AME*, s. 225; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 24; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967, c. 1, s. 71; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 77; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴⁴³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 300; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 126; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 65; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 24; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 3; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 71; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 141.

⁴⁴⁴ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 71; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 65-66; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 71-72; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁴⁵ Vagif Piriyevev, *a.g.e.*, *AME*, s. 220; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 8.

Tebriz ahalişi şehri Kara Yusuf'a teslim etti. Kara Yusuf'un yardımıyla Sultan Ahmed Tebriz'e döndü.⁴⁴⁶

Ancak gerçek hâkimiyet Güney Azerbaycan'ın bütün şehirlerinde askeri birlikleri bulunan Kara Yusuf'un elinde idi. Azerbaycan'da tek başına hâkim olmak için Kara Yusuf'la Sultan Ahmed'in arasında ihtilaflar başladı ve kısa süre sonra Sultan Ahmed'le Kara Yusuf'un ilişkileri bozuldu.⁴⁴⁷

Sultan Ahmed, Akkoyunlu aşireti ile savaş halinde olan Kara Yusuf'un Tebriz'de olmamasını fırsat bilerek, şehirdeki askeri birlikleri kovmak amacıyla ani bir baskın planladı. Bu maksadını gerçekleştirmek için de, önce Şeyh İbrahim'den yardım istedi. Şeyh İbrahim, kendisi için büyük tehlike oluşturmayan ve daha güçsüz olan Sultan Ahmed'in tarafını tutmayı tercih etti. Ona yardım için oğlu Keyumers'in komutasında Tebriz'e bir askeri birlik gönderdi. Erzincan'da bulunan ve Tebriz'de yaşanan olayları öğrenen Kara Yusuf, Tebriz'den iki fersah uzaklıktaki Azat kasabasına Keyumers'in askerlerinden önce vardı.⁴⁴⁸

30 Ağustos 1410'da Tebriz yakınlarında Esat kasabasında, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un askerleri arasında meydana gelen şiddetli çarpışma sonucunda Sultan Ahmed'in askerleri Tebriz ve civarından tamamen püskürtüldü.⁴⁴⁹ Okla elinden

⁴⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 181; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 67-70; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 6; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 300. Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 72; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 60; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 166; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 24, 26; Şerafeddin Han, *Şerefname*, Fransızcadan çev., Rıza Katı, İstanbul, Yaba Yayınları, 2010, c. 4, s. 406; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 69; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 75-76; Rahile Şükürova, *Ebu Bekir Tahrani ve Onun "Kitab-i Diyarbekriyye" Eseri*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2006, s. 38; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 142; Ahmet Küçükalfa, *Şahlar-Sufiler-Türkmenler*, İstanbul, Savra Yayıncılık, 2011, s. 135-136; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6, s. 863.

⁴⁴⁷ Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 182; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 10; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 69; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 83; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁴⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 300-301; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 60; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 73; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 25; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 127; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 69; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 78; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 167; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 142; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

⁴⁴⁹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 72, 78; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 166; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 24; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 10; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 69; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 84; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 38; Mahmut

yaralanan Sultan Ahmed kaçarak şehir sakini eskici Babaeddin Cülah'ın bahçesinde gizlendi. Babaeddin, Sultan Ahmed'i yakalayıp Kara Yusuf'a teslim etti. Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un emri ile öldürüldü. Böylece Celairiler devleti tarihten silindi. Onun yerinde Baharlı⁴⁵⁰ aşiretine mensup olan Kara Yusuf'un hükümdarlığında Karakoyunlu devleti kuruldu.⁴⁵¹

1413'de Karakoyunlu devletinin sınırlarına kuzeyde Kür nehrine kadar Azerbaycan'ın büyük bir kısmı, Ermenistan, Kürdistan ve Arap Irak'ı dâhil idi. Tebriz Karakoyunlu devletinin başkenti oldu. Karakoyunlu Devleti 1410'dan 1468'e kadar devam etti.⁴⁵²

Yukarıda vurguladığımız gibi Sultan Ahmet, Tebriz'i terk etmeden önce Şeyh İbrahim'den yardım istemiş, o da hemen oğlu Keyumers'in komutasında askeri birliklerini yardıma göndermişti. Sultan Ahmed'in yenildiği gün Keyumers Tebriz çevresine geldi. Geceleyin Kara Yusuf'un askerlerinin ani saldırısına uğrayarak esir alındı.⁴⁵³ Kara Yusuf'un emriyle Keyumers Erciş kalesine götürüldü. Şeyh İbrahim, oğlunun serbest bırakılması için büyük miktarda para teklif etti. Fakat Kara Yusuf Keyumers'i karşılıksız serbest bırakarak, aşırı iltifat gösterdi ve onunla babası Şeyh İbrahim'e kendisine tabi olması talebiyle mektup gönderdi. Şeyh İbrahim, Keyumers'in ihanet etmesinden, yani babasını devirerek, Kara Yusuf'a bağlanmak için anlaştığından, şüphelenerek oğlunu idam ettirdi.⁴⁵⁴

Azerbaycan tarihçisi Cihangir Zeyneloğlu Alman tarihçi ve gezgin B. Dorn'dan şunları nakleder: Şeyh İbrahim, çok uzun süren hayatında tek bir haksızlığa meydan

İsmayıl, *a.g.e.*, s. 142-143; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

⁴⁵⁰ Bu aşiretle ilgili detaylı bilgi için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 180; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 23.

⁴⁵¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 301; İsmail Aka, *Timurlular*, s. 73-74; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 60, 64; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 182; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 10; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 84-86; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 38; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 167; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

⁴⁵² Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 72; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵³ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 166-167; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 127; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 69; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 86; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

⁴⁵⁴ Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 25; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 301; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 69-70; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 86.

vermiştir ki bu da, itidalini kaybederek oğlunu idam ettirmesidir. Hakikaten Şeyh İbrahim bütün ömründe bundan başka bir siyasi hata işlemiş değildir. Zira bu idam siyasi bir hata idi. Çünkü meseleyi Kara Yusuf duyar duymaz büyük bir ordu ile onun üzerine yürüdü.⁴⁵⁵

f) Şeyh İbrahim'in esareti

Keyumers'in idam edildiği haberini alan Kara Yusuf, Tebriz'den hareket ederek Karabağ'a yöneldi. Yolda Şeyh İbrahim'e elçi göndererek tabi olmasını istedi. Bağımsızlığını kaybetmek istemeyen Şeyh İbrahim, büyük bir ordu toplayarak Şeki hâkimi Seyyid Ahmed ve Gürcü kralı II. Konstantin'le beraber, on iki bin kişilik süvari bir ordu ile Kara Yusuf'un üzerine yürüdü.⁴⁵⁶ Şeyh İbrahim daha önce Gürcü hükümdarı ile dostluk ilişkileri kurmuştu ve onunla müttefik idi.⁴⁵⁷

Zafer kazanacağına emin olan Kara Yusuf, Güney Azerbaycan'ın kendine bağlı beyleri ile görüşme yaptı ve büyük bir orduyla Şeyh İbrahim'in üzerine yürüdü. Şeyh İbrahim, Kür nehrinin kıyısında ordusuna kamp kurdu ve savaş hazırlıklarını tamamladı. Savaş 1412 yılında 4 Kasım'dan 6 Aralık'a kadar sürdü. Kara Yusuf'un kuvvetleri Şeyh İbrahim'in ve müttefiklerinin ordularından çok üstündü. Çarpışma sırasında müttefik birliklerin yiğitçe savaşmalarına rağmen, üstünlük Kara Yusuf'ta olduğu için, Şeyh İbrahim'in askerleri yenilgiye uğradı. Savaş meydanında, Gürcü hükümdarı kendi birlikleri ile tek başına kaldı. Çok geçmeden Gürcü askerleri de Kara Yusuf'un askerleri tarafından kuşatılarak esir alındı.⁴⁵⁸ Şeyh İbrahim, kaçmak istedi. Atıyla hendeğin üzerinden atlamak istedi, fakat yaşı ilerlediği için (60'a yakındı) atın üzerinde tutunamayarak düştü ve kolu kırıldı. Kara Yusuf'un askerleri onun elbisesini çıkarıp atını elinden alarak kendisini de öldürmek istiyorlardı. Şeyh İbrahim kendini

⁴⁵⁵ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 128.

⁴⁵⁶ Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", s. 211; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 167; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 25; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 128; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 91; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 79; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

⁴⁵⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 301.

⁴⁵⁸ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 167; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 25; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 128; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 182; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", s. 211; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 91; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 79; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

tanıtmak zorunda kaldı. O zaman askerler onun elini kolunu bağlayıp Kara Yusuf'a götürdüler.⁴⁵⁹

Gürcü hükümdarı Konstantin, Şeyh İbrahim'in oğulları Gazanfer, Esedullah, Halilullah, Menüçöhr, Abdurrahman, Nasratullah ve Haşim, kardeşi Şeyh Behlül, Şirvan'ın nüfuzlu adamlarından Gazi Beyazıt (vezir Ebu Yezit), emir Huşeng ve oğulları, Gazi Mevlana Zahiruddin, aynı zamanda, birçok âlimler, tabipler, müneccimler ve diğer ileri gelenler de esir alınmışlardı. Onların hepsi kelepçelenerek Kara Yusuf'un huzuruna getirildiler. Kara Yusuf, Şirvan'lı esir askerleri ücretsiz serbest bıraktı. Gürcü esirlerinin idam edilmesini emretti. Üç yüz Gürcü askeri, ayrıca Gürcü kralının kardeşinin boynu vuruldu. Kibirli davranan kral Konstantin'i ise Kara Yusuf ve oğlu Pırbudak kendi elleriyle öldürdüler. Şeyh İbrahim'i, onun oğullarını ve diğer adamlarını ise zincirlenmiş halde Tebriz'e gönderip zindana attılar. Şeyh İbrahim esaretten kurtardığı Tebriz'e şimdi kendisi esir olarak gelmişti. Kara Yusuf, Şirvan'ın bütün şehir ve köylerini viran edip bir milyon sığır ve çok sayıda esirle Tebriz'e döndü.⁴⁶⁰

Tebriz'de Kara Yusuf, esir Şeyh İbrahim'le görüşmeler yapmaya başladı. O, Şeyh İbrahim'den 1200 Irak tümeni, kardeşi Şeyh Behlül'den 200 tümen, Gazi Mevlana Zahiruddin'den 100 tümen fidye talep etti. Sonra Kara Yusuf, Şeyh İbrahim'in hazinesindeki mücevherlerin ve altının kendi hazinesine aktarılması talebini ileri sürdü. Fakat bu sırada Tebriz'in esnaf ve sanatkâr yöneticileri, başta Şeyh Ahi Kasap olmak üzere, Kara Yusuf'un divanına gelerek, eğer para yerine mal kabul ederse, Şeyh İbrahim'in ve diğerlerinin fidyesini hemen ödemeye hazır olduklarını bildirdiler. Bu olay Tebrizlilerin Şirvanşah Şeyh İbrahim'e ne kadar büyük saygı ve sempati beslediklerinin göstergesidir. Kara Yusuf, bu teklifi kabul etti ve Tebrizliler ona 1200

⁴⁵⁹ Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 301-302; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 129; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁶⁰ V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 302; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 129; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 407-408; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 91-92; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 79; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864.

tümen tutarında mal verdiler. Karşılığında ise Şeyh İbrahim, aynı miktarı Şirvan hazinesinden almaları için Ahi Kasap'ın ve tüccarların adına ferman imzaladı.⁴⁶¹

Bundan sonra Kara Yusuf, Şeyh İbrahim'i azat ederek onunla beraber ziyafet sofrasına oturdu. Şeyh İbrahim, Kara Yusuf'a bağlı olmayı kabul etti ve ondan Şirvan vilayetini tüm şehirleri ile birlikte, eskiden olduğu gibi yönetmek hakkını tescil eden ferman aldı. Şeyh İbrahim ve diğer esirler 1413'de, yaz aylarında ülkelerine döndüler. Kara Yusuf anlaşma gereği, Şirvan'ı askeri ile birlikte terk etti.⁴⁶²

Şirvanşah Şeyh İbrahim tekrar devletin başına geçti ve üç yıl süren hükümdarlığının ardından 1417'de vefat etti. Hükümdarlığı 35 yıl sürmüştür.⁴⁶³

2. Şirvanşah I. Halilullah bin Şeyh İbrahim

Şirvanşahlar devletinin 35. hükümdarı, Şirvanşah I. İbrahim'in oğlu Şirvanşah I. Halilullah'dır. 1417'de babasının ölümünden sonra büyük oğlu ve varisi olarak tahta çıkmıştır. Halilullah da, babası gibi büyük bir devlet adamı olduğunu göstermekte gecikmedi. İş başına geçince derhal babası gibi, dış politikada Karakoyunlu hükümdarları ile şiddetle mücadele eden Timurlulara yakın durdu. Halilullah 48 yıl hüküm sürmüştür.⁴⁶⁴

a) Timur'un oğlu Şahruh'la ilişkiler

Genç Halilullah Şirvanşah tahta çıkınca, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a bağlı olmaktan imtina etti. 65 yaşındaki Kara Yusuf'un 1420'de Timur'un oğlu

⁴⁶¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 302-303; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, s. 225; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 130; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 408; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 92.

⁴⁶² Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 303; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, *AME*, s. 225; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 167; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 25; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 408; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 92; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 79; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Târîhi*, Hazırlayan: Zuhuri Danışman, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1971, c. III, s. 109.

⁴⁶³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 303; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 130; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 48; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 112.

⁴⁶⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 305; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 130; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 346, 355; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 211; W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143, 147; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 47-48; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 112, 218.

Şahruh'la (1405-1447) yaptığı bir savaş sırasında ani ölümü⁴⁶⁵ Azerbaycan'ın siyasi durumunu değiştirdi. Kara Yusuf'un ölümü onun göçebe emirleri arasında da şaşkınlık yarattı. Onların çoğu Kara Yusuf'un ordusunu terk ederek dağıldı. Kara Yusuf'un oğlu İskender (1420-1429 ve 1431-1435) o sırada, Akkoyunlu aşiretinin başkanı Kara Yülük Osman Bey ile savaş halinde idi. Kara Yusuf'un diğer oğlu Cihanşah ise babasının ölümünden sonra yaşanan olayları öğrenince Şahruh'a tabi oldu ve Sultaniye şehrini ona teslim etti. Karakoyunluların başkenti olan Tebriz şehri, Şahruh'un emîri Âliye Kükeltaş tarafından işgal edildi. Artık camilerde hutbeler Şahruh'un adına okunmaya başladı.⁴⁶⁶

Şahruh, Tebriz'i işgal ettikten sonra Aras nehrini geçerek Karabağ'a kışlamaya geldi (1420). Orta Asya'ya ve İran'ın tümüne sahip olan Şahruh, Karabağ'da kışlarken, büyük beylerden bazıları, sadakat ve bağlılıklarını bildirip, iltifatını kazanmak maksadıyla, onun görüşmeye geldiler. Bu beyler ve hâkimler arasında (17 Aralık 1420) kıymetli hediyelerle gelmiş genç Şirvanşah Halilullah ve kardeşi Menüçehr de vardı. Şahruh Halilullah'ı çok büyük iltifatla kabul ederek, o zaman kadar misli görülmemiş bir karşılama merasimi yapmış ve şerefine ziyafetler vermiştir. Halilullah, altın kemere ve sultanın diğer bağışlarına layık görüldü. Şahruh, Halilullah'ın yiğitliyi ve cesaretiyle nam salmış kardeşi Menüçehr'i yanında hizmete aldı.⁴⁶⁷

Şahruh'la, Halilullah'ın babası Şeyh İbrahim zamanında daha önceden bir ittifak yapılmıştı. Kaynaklardaki bilgilere göre, Şeyh İbrahim, 1405'de değerli hediyelerle Karabağ'a Timur'un torunu Ömer Mirza ile görüşmeye gelerek sadakatini bildirmiş, ayrıca 1411/2'de ise değerli hediyelerle Şahruh'un yanına elçiler göndermişti.⁴⁶⁸

Sınırlarını İran'da ve Güney Azerbaycan'da, aynı zamanda Şahruh'a mahsus topraklar hesabına genişletmeye can atan Kara Yusuf'la, sonraları ise oğlu İskender'le

⁴⁶⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 108, 111; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 38; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 864; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, *Türkler*, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6, s. 875İ; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 27; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 12; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 110.

⁴⁶⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 305; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 73; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 411; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 14-15; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 182; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 12; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 111; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁶⁷ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 130; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 305; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 411; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 15-16; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 117; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 13; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁶⁸ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 306.

mücadelede güvenilir müttefik bulmaya çalışan Şahruh için Şirvan'ın bağımsızlığının korunması çıkarlarına uygun idi.⁴⁶⁹

Halilullah'la Şahruh'un bu görüşmesi onları birbirine daha da yakınlaştırdı. Hatta Halilullah, onunla akraba olmak gibi bir arzusunun olduğunu da dile getirdi. Halilullah'ın arzusu hoşgörü ile karşılandı. O, Timur'un torunu, Ebu Bekir'in kızı ile nişanlandı.⁴⁷⁰

Halilullah'ın annesi, Şirvan'dan değerli hediyeler getirdi. 3 Nisan 1421'de Çarşamba günü Karaköpek köyünde düğün oldu. Bu nikâhla Şahruh, Kara Yusuf'a karşı mücadelede kendisine yardım edecek olan Şirvanşah'la ittifakı pekiştirdi. Şahruh gibi yüksek ve kudretli bir akrabaya sırtını dayayan Halilullah, pozisyonunu güçlendirmiş oldu. Şahruh'un ve oğullarının yardımı sayesinde, Halilullah'ın sırtı sağlamlaştı ve şöhreti arttı.⁴⁷¹

b) Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmet (1413-1421) ve Moskova knezliği ile ilişkiler

Halilullah Karabağ'a, Şahruh'la görüşmeye gelmeden önce kendi elçisi Muhammed Bakuyi'yi bir mektupla Osmanlı sultanı Mehmet Çelebi'ye göndermiştir. Mektupta, Şirvanşahların Osmanlı sultanlarıyla aralarındaki eski dostluktan söz ediliyor ve Şahruh'un Tebriz yakınlarında olduğu belirtiliyordu. Halilullah, daha sonra Karabağ'dan Şahruh'dan mektup aldığını, Şahruh'un onunla birlikte Tebriz'e, Kara Yusuf'a saldırmak için birliktelik teklifi edildiğini yazıyordu. Sultan Mehmet Çelebi verdiği cevapta mektubun kendisine ulaştığını, aralarındaki dostluğun kabre kadar kırılmayacağını vurguluyordu. Şahruh'un Azerbaycan'a seferine dair Halilullah'ın uyarısı mukabilinde Şahruh'un, Kara Yusuf'a saldırmak niyetini bizzat kendisinin haber verdiğini söyleyerek şöyle cevap vermiştir: *"Fakat her bir hâkim, kendi işini ve komşularla ilişkisini en iyi kendisi bilir. Örneğin, Şeki, Kumuk, Kaytak ve Levent*

⁴⁶⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 306; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165.

⁴⁷⁰ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 131; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 306; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 118; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 48.

⁴⁷¹ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 118; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 306.

hâkimleri kendi durumlarını başkalarından iyi biliyorlar. Ve eğer Kara Yusuf, Türkiye'ye saldırırsa, sultan onun cevabını verecektir."⁴⁷²

Bu mektuptan görülüyor ki, Halilullah muhtemelen Şahruh'un talimatı ile Osmanlı sultanının şahsında yeni müttefik bulmaya gayret göstermiş, ancak görüldüğü gibi sultan onlara katılmak istememiştir.

Halilullah, Sultan II. Murad'ın da muhabbetine mazhar olmak için bilginlerinden Hasan Şirvani'yi elçilik hizmetiyle Sultanın huzuruna göndermiştir.⁴⁷³

Bu dönemde Şirvanşahlar devleti ile Moskova kinezliği arasındaki karşılıklı ilişkiler gelişmiştir. 1465'de Şirvanşahların elçisi Hasan bey, Moskova'ya gidip, III. İvan'la görüşmeler yapmıştır. Bir yıl sonra III. İvan'ın elçisi, Vasili Papin'in başkanlığındaki Rus elçileri Şirvan'a gelmiştir. 1499'da ise Şirvanşah'ın elçisi Şehabeddin, yeniden Moskova'ya gitmiştir. Böylece iki ülke arasındaki ticari ilişkiler daha da gelişmiştir.⁴⁷⁴

c) Eleşkirt savaşı ve Karakoyunlu İskender'le mücadeleler

1421'de Eleşkirt vadisinde, Kara Yusuf'un oğlu İskender'le Şahruh'un askeri birlikleri arasında, İskender'in yenilgiye uğraması ile sonuçlanan bir savaş çıktı. Savaşta Halilullah da kendi askeri birlikleri ile Şahruh'un yanında yer almışlardır. Şahruh, bu savaşı Halilullah ve askerlerinin sayesinde kazandığını itiraf ederek 1421'in sonbaharında ordusu ile birlikte Azerbaycan'ı terk etti ve Horasan'a döndü.⁴⁷⁵

İskender bu savaşta yenilgiye uğrasa da, kısa zamanda kendisini toparlayarak bir ordu toplamayı başardı ve birkaç kez Şirvan'a saldırı gerçekleştirdi. O, Halilullah'ı Timurululardan ayırmak ve onların dostluğuna mani olmak istiyordu. Fakat bir türlü muvaffak olamıyordu. Nihayet kılıç kuvveti ile Şirvanşah'ı yola getirmek istedi.⁴⁷⁶

⁴⁷² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 306-307; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 49-50.

⁴⁷³ Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 218-219.

⁴⁷⁴ Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, *AME*, s. 225; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 93.

⁴⁷⁵ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 411; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 307; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 17; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 74; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 70; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 355; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 121-123; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", s. 875; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁷⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 307; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 74; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 171; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 131; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 144.

İskender 1425’de gerçekleştirdiği saldırılarda altı bin atlı ile Şamahı üzerine yürüdü. Fakat Halilullah’ın öyle bir ani baskını ile karşılaştı ki birliklerini terk etmek suretiyle kaçarak kendi canını zor kurtardı. O, 1428’de bu mağlubiyetin acısını çıkartmak için, yeniden büyük kuvvetlerle Şirvanşah’ın üzerine yürüdü. O sırada Halilullah’ın kardeşleri Keykubad, İshak ve Haşim kendisine karşı çıktılar. O da yardım için Şahruh’a başvurdu ve onun yardımıyla kardeşlerini yakalayıp idam etti. İskender ise Şahruh’un yardıma geldiği haberini alınca derhal geri çekilmeğe mecbur oldu. Bundan sonra Halilullah’ın pozisyonu daha da kuvvetlendi.⁴⁷⁷

Halilullah’la Şahruh’un dostluğu ülkeye refah getirdi. Halilullah, ülkesinin ve devletinin başkenti Bakü şehrinin imarı ile ilgili birtakım işler yaptı. Bakü’de Şirvanşahlar sarayını, ülkenin farklı yerlerinde kervansaraylar ve köprüler inşa ettirdi. Ülke bir ilerleme ve kalkınma sürecine girdi. Ancak Halilullah’ın Şahruh’la dostluğu hep Karakoyunlu İskender’in gazabına ve birkaç kez Şirvan’a baskın yapmasına neden olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Halilullah’ın yardım istemesi üzerine Şahruh 1428’de, kumandanı Âliye Kükeltaş’ın başkanlığında Azerbaycan’a bir ordu gönderdi. 1429’un Mayıs ayında ise Şahruh kendisi, Halilullah’ın askeri birliklerinin de içinde bulunduğu 100 bin kişilik süvari ordu ile İskender’in üzerine yürüdü ve onun birliklerini Güney Azerbaycan’daki Salmas adlı yerde yenilgiye uğrattı. İskender kaçarak canını zor kurtardı. Savaşın sonra Şahruh, Karabağ’a kışlamaya gitti. Karakoyunlu devletinin tahtına ise, kendisine bağlılığı kabul eden ve İskender’in kardeşlerinden biri olan Ebu Said’i oturttu. Ancak Ebu Said, Azerbaycan tahtında beş altı ay oturabildi.⁴⁷⁸

Şahruh, 1430’da Azerbaycan’ı terk ederek Horasan’daki başkenti Herat’a döndü. İskender, onun olmamasından yararlanarak, Azerbaycan’ı ele geçirmek için bir ordu

⁴⁷⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 307; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 74; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, *AME*, s. 225; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 131; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 355; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 127.

⁴⁷⁸ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 74; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 308; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 71; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 128-131; İsmail Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 19-20; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 419; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 39-40; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, s. 865; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 16.

topladı ve 1431’de kardeşi Ebu Said’i öldürerek yeniden Karakoyunlu devletinin hâkimi oldu.⁴⁷⁹

İskender, 1432’de Şirvan’a yeniden yıkıcı bir saldırı yaptı. Saldırıya, İskender’in Yar Ali adlı oğlu neden olmuştur. Yar Ali, Van şehri ve çevresindeki halktan, gelenek ve göreneklere aykırı vergiler almış ve onlara zulüm yapmıştı. Yar Ali’nin baskısından bıkip usanan halk, nihayet onu babasına şikâyet etti. İskender, oğluna hesap sormak üzere yanına çağırıldı. Fakat Yar Ali, korkusundan babasının yanına gitmedi. İki bin kişilik süvari savaşıyla birlikte Şirvan’a kaçtı ve Halilullah’a sığındı (1431/1432).⁴⁸⁰

Halilullah, İskender’in, oğlunu iade talebini geri çevirmekle kalmamış, ayrıca onu kendi savaşçıları ile birlikte, Bakü limanından gemiye bindirerek deniz yoluyla Herat’a, Şahrüh’un yanına göndermiştir.⁴⁸¹

Şahrüh, Yar Ali’yi iyi karşılamış ve onu şehzadeler sırasına kabul etmiştir. Fakat o, daima kötü insanlarla, Türkmen ve Taciklerden olan sapıklarla oturup kalkıyordu. Şahrüh, bu zümreden olan insanlar arasında ün kazanmış Yar Ali’ye güvenmediği için onu daha uzaklara Semerkant’a gönderdi.⁴⁸²

Ancak, bu olay Azerbaycan tarihçilerinden Cihangir Zeyneloğlu’nun verdiği bilgilere göre şu şekilde gerçekleşmiştir: Karakoyunlu İskender, kılıç kuvveti ile Halilullah’ı kendisine tabi edemediğinden, bu sefer anlaşmaya karar verdi. 1432’de oğlu Yar Ali’yi elçi sıfatıyla Şirvanşah’a gönderdi. Halilullah, Timur hânedanına karşı takip ettiği siyaseti değiştirmek istemediğinden derhal İskender’in oğlunu tutuklattı ve

⁴⁷⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 308; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 74; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 71; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 131-132; İsmail Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 20-21; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 419; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, s. 865.

⁴⁸⁰ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 132; İsmail Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21, 34; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 308; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 419; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, s. 865.

⁴⁸¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 308; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 132; İsmail Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21, 34; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 419; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 50.

⁴⁸² Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 132; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 308; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 419-420; İsmail Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 34-35.

Herat'ta bulunan Şahruh'a teslim etti. Şahruh da, Yar Ali'yi Semerkant'ta zindana attı.⁴⁸³

İskender, Şirvan'a saldırmak için oğlu Yar Ali olayını fırsat bildi. O, süvari bir ordu ile 1434 yılının ortalarında Şirvan üzerine hareket ederek Şamahı şehrine girdi.⁴⁸⁴

İskender, bu saldırısında tüm Şirvan eyaletlerini acımasızca harap etti. İskender'in orduları Şirvan yolları üstündeki, ülkenin ekonomisinin temelini oluşturan bağları ve bahçeleri mahvetti. Meyve ağaçlarını bile kırıp dökerek ülkenin şehirlerine ve tarıma büyük zarar verdi. Onun savaşçıları çok insan öldürdüler. İskender, Şirvan'da olduğu bir yıl boyunca 300 danişmendin başını vurdurmuştur. Bütün bu olaylara rağmen Halilullah, cesaretini kaybetmeden onunla mücadeleyi devam ettirmiştir. O, kendi elçisi Halik Birdi aracılığıyla İskender'in Şirvan'a baskın yaptığını Şahruh'a haber vermiş ve yardım istemiştir. Şayet Şahruh işe karışmasa ve yardım etmeseydi, İskender tüm ülkeyi viran edecekti.⁴⁸⁵

Halilullah, aynı zamanda Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman'dan da yardım istemişti. Akkoyunlu beyi hemen kalabalık bir orduyla Diyarbakır'dan hareket etti ve Erzurum'u kuşattı. Erzurum'u İskender Mirza adına idare eden Pir Ahmed Duharlı Bey, kuvvetli bir savunma yaptı ise de sonunda şehri Kara Yülük Osman'a teslim etti. Akkoyunlu beyi Erzurum'u oğullarından Şeyh Hasan'a verdi ve bu başarısını Şahruh'a bildirdi.⁴⁸⁶

Timurlu hânedanı ile akraba olan Halilullah'ın yardım istemesi ve Karakoyunlu şehzadeleri arasında yaşanan çatışmalar, Şahruh'u Azerbaycan'a üçüncü kez sefer yapmaya teşvik etti. Şahruh, 1434'ün sonbaharında ordusuyla Herat'tan Azerbaycan'a

⁴⁸³ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁴⁸⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 309; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 133; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 101.

⁴⁸⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 309; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 74; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 71; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 133; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 40; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", s. 875.

⁴⁸⁶ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 74; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 133; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 40, 74; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", s. 875.

doğru hareket etti.⁴⁸⁷ Halilullah da, kızı ve âlimlerle birlikte, deniz yoluyla, Rey şehrine, Şahruh'un yanına gelerek, İskender'in Şirvan'daki cinayetlerini ona haber verdiler. Şahruh, fakihlerin toplantısında İskender'in yaptıklarını tekfir etti ve onlar da İskender'in katline fetva verdiler. Sonra Şahruh, İskender'le savaşmak için Tebriz'e gitti. İskender, Şahruh'un yaklaştığını duyup acilen birliklerini Şirvan'dan çıkardı.⁴⁸⁸

Şahruh, 1435/6'da Tebriz'e girdi. Onu İskender'in kardeşi, Cihanşah itaatle karşıladı ve Timurlu hânedanına bağlılığını bildirdi. Sonra Şahruh, Karabağ'a kışlamaya gitti. Halilullah da kardeşi Ferruhzad'la birlikte, Şahruh'a teşekkürlerini bildirmek için onunla görüşmeye geldi. O, Şahruh'un iltifat ve bahşişlerine layık görüldü.⁴⁸⁹

1438'in ilkbaharında İskender'in kardeşi Cihanşah, bazı Karakoyunlu ve Şirvan savaşçıları ile birlikte Erdebil'den Tebriz'e hareket etti. Onunla savaşmak için İskender de, Tebriz'den çıktı ve Heft Çeşme denilen yere geldi. Savaştan önce Karamanlı aşiretinin reisi Piri Bey'in Cihanşah tarafına geçmesi İskender'in zafer umudunu tamamen kırdı ve onun savaş meydanından kaçmasına neden oldu. O, kaçarak Nahcivan dağlarındaki Elince kalesinde saklandı. Cihanşah, kaleyi kuşattı.⁴⁹⁰ İskender, bu kalede kendi oğlu Şah Kubat tarafından öldürüldü.⁴⁹¹

d) Şeyh Cüneyt'le mücadele

Şirvan'da huzurlu yapılanma dönemi yeni bir savaşın, beklenmedik yeni bir düşmanın meydana çıkması ile durdu. Bu, güney Azerbaycan'da büyük nüfuz ve çok sayıda taraftar sahibi olan ünlü Şeyh Safi Erdebilî'nin torunu Şeyh Cüneyt idi.

⁴⁸⁷ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 133; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 22; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 865.

⁴⁸⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 309; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 355.

⁴⁸⁹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 74-75; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 309-310; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 134, 137; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 21-22, 25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 421; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 143; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 865; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 13, 16.

⁴⁹⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 309; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 74; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 71; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 134, 139; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 22-23, 26; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 422; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁹¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 309; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 75; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 71; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 140; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 26; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 183; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 422; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 43; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", s. 865; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 216.

Karakoyunlu Cihanşah tarafından Azerbaycan'dan kovulmuş olan Şeyh Cüneyt, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın iltifatına mazhar olmuştu. Hatta Uzun Hasan kız kardeşi Hatice'yi Cüneyt'le evlendirmiştir. Cüneyt kendi devletini kurmak amacıyla Şirvan'a saldırmak sevdasına kapıldı. O, Anadolu'ya yaptığı seferleri sırasında çeşitli bölgelerden toplamış olduğu 10.000 taraftarı ile Şirvanşahlar tahtına sahip olmak için Şirvan'a baskın yaptı. Dağıstan'da yaşayan Çerkezleri İslam'a kazanmak bu saldırı için iyi bir bahane oldu.⁴⁹²

Şeyh Cüneyt, Şirvan'a girince burada yerleşmeğe ve buradan bir daha çıkmamaya karar verdi. Halilullah, Şeyh Cüneyt'in niyetini fark etti. Beylerin tahriki ve Karakoyunlu Cihanşah'ın yardımı ile bir ordu toplayıp onun karşısına çıktı. 1460'da Samur nehrinin sol kıyısındaki Kıpçak köyünün yakınlarında meydana gelen kanlı çarpışmada Cüneyt'in birlikleri yenilgiye uğradı ve Cüneyt öldürüldü. Bir rivayete göre Cüneyt esir alınarak Şirvanşah'ın emriyle idam edilmiş, başka kaynaklara göre ise savaşta okla vurularak öldürülmüştür. Cüneyt'in müritleri onun cesedini Samur nehrinin sağ kıyısına geçirerek Gülhan köyünde⁴⁹³ defnetmişlerdir. Bu olaydan yüz sene geçtikten sonra, I. Şah Tahmasp Safevî, onun kabri üzerinde büyük bir türbe yaptırmıştır.⁴⁹⁴ Şimdi bile yerli halk için bir ziyaretgâhtır.

⁴⁹² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 310; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 67; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 132; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 355-356, 368-369; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 90; Yakup Mahmudov, *a.g.e.*, *AME*, s. 227; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 170, 176; Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 451; *Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980, c. XXVIII, s. 32; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safevîler", İstanbul, Meydan Yayınevi, 1988, c. 10, s. 820; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. 10, s. 53; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 11; Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri/Kökenleri ve Gelişimi*, çev., Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 55; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147, 153; Ahmet Küçükalka, *a.g.e.*, s. 156; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", s. 875, 879; Mustafa Eravcı, "Safevî Hânedanı", s. 883; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 463; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007, s. 42; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 153; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 112-113; Gıyas Şükürov, *Safevî Devlti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâil Devri (907-930/1501-1524)*, M. Ü. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 50, 55.

⁴⁹³ Bugünkü Gusar ilçesinin Hezre köyünde.

⁴⁹⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 310; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 133; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 67; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356, 370; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 90; Oktay Efendiyev, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, Bakü, 2007, s. 233; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165, 176; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 451; *Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", s. 32; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safevîler", s. 820; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", s. 54; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 11; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147, 153; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 55; Ahmet Küçükalka, *a.g.e.*, s. 156; ; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", s. 879; Mustafa Eravcı,

e) I. Halilullah'ın vefatı

Şirvanşah I. Halilullah, 1462'de vefat etmiştir. Yaklaşık yarım asırlık bir zaman süresince tahtta kalmış ve Şirvan'ı idare etmiştir. Tarihte “Sultan Halil, Ulu Sultan, Emir Nusret” gibi yüksek unvanlar almıştır.⁴⁹⁵

Konunun uzman araştırmacılarından Sara Aşurbeyli'nin, Mısır tarihçisi Celaleddin es-Suyuti'nin (1445-1505) “Nazimü'l-ukban fi 'ıyan” adlı eserinden I. Halilullah'ın ölüm tarihi ile ilgili bizlere aktardığı bilgilere göre: “Şirvanşah Halil bin Muhammed ed-Derbendi, hükümdarların en muhteremi ve onurlusu olmuştur. O, büyük Müslüman hükümdarların sonuncusudur. Şirvan memleketine elli yıla yakın hükümdarlık yapmış ve hicri 869'da vefat etmiştir. Onun yüze yakın yaşı vardı. Buna rağmen kolaylıkla okuyordu ve sağlığı yerinde idi”. Aşurbeyli aynı zamanda, Halilullah'ın vefatını Arap tarihçisi Muhammed bin Ahmed bin İlyas'ın da doğruladığını bizlere naklediyor. Onun aktardığı bilgilere göre Muhammed bin Ahmed bin İlyas, Halilullah'ın ölüm tarihini daha da netleştirerek, hicri 869 yılının Zilhicce ayında (M. S. 25 Temmuz/23 Ağustos 1465) vefat ettiğini rivayet ediyor. Numizmatik bilgiler de bu tarihi doğrulamaktadır. Onun oğlu Ferruh Yasar'ın darp ettiği ilk sikkeler h.869 (M. S. 1465) tarihindedir. I. Halilullah 48 yıl hüküm sürmüştür.⁴⁹⁶

6. Şirvan şahı Gazi Bey'in hâkimiyeti döneminde Bakü, Şah İsmail tarafından işgal edildikten sonra I. Halilullah'ın olasılıkla Şirvanşahlar türbesine defnedilmiş cenazesinin kalıntıları, Şah İsmail'in emri ile çıkarılarak yakılmıştır. Cenazenin çıkarılması sırasında Kızılbaşlar kabrin altından büyük hazine de bulmuşlardır.⁴⁹⁷

3. Şirvanşah I. Ferruh Yasar bin Halilullah

Şirvanşahlar devletinin 36. hükümdarı ve Şirvanşah I. Halilullah'ın oğludur. 1465/6'de babasının ölümünden sonra yerine geçti. O, çok karışık siyasi gelişmelerin yaşandığı bir dönemde iktidara geldi. Karakoyunlu devleti 1468'de Uzun Hasan

“Safevî Hânedanı”, s. 883; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147, 153; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 113; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 56.

⁴⁹⁵ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 133; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 50.

⁴⁹⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 310-311; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356.

⁴⁹⁷ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevarih)*, çev., Cevat Cevan, Ankara, Ardıç Yayınları, 2004, s. 57; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 329.

tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra onun yerinde Akkoyunlu devleti kuruldu. Uzun Hasan Güney Azerbaycan'ı ve Karabağ'ı işgal etti. Tebriz Akkoyunlu devletinin başkenti oldu. Ferruh Yasar, baba ve dedesinden farklı olarak Timurlulara değil, askeri başarılarını artıran ve Şirvan'a her an saldırıda bulunma tehlikesi olan Uzun Hasan'a yaklaşma mecburiyeti duydu.⁴⁹⁸

a) Fatih Sultan Mehmet ve Moskova Knezi III. İvan'la ilişkiler

Ferruh Yasar hâkimiyetinin ilk yıllarında diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla bir takım ülkelere elçiler gönderdi. Babası Halilullah gibi, o da 1453'de Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran güçlü Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmet'le (1451-1481) ittifak kurmaya çalışıyordu. Muhtemelen 1465'de Ferruh Yasar, kendi elçisi Ziyaeddin Yusuf Bey'i, değerli hediyelerle İstanbul'a göndermişti. O, iki altın külçesi ve ayrıca Sultan Fatih'in kendisine zırh yapılması için 7400 dirhem (23 kg 680 gr) altın ve gümüşü özel tüccarı Hacı Yar Ahmed Şirvani'den alarak göndermiştir. Muhtemeldir ki, Ferruh Yasar'ın Osmanlı sultanı ile diplomatik ilişkilere girmesi Uzun Hasan'ın Şirvan'ı işgal etmek korkusuyla ilgiliydi.⁴⁹⁹

XV. yüzyılda Şirvanşahlar devleti ile Moskova knezliği arasında daha yoğun ilişkiler kurulmuştur. Şirvan tüccarlarının, Derbent geçitinden Kuzeye giden kervanlar ve Hazar-Volga suyu vasıtasıyla Moskova devletinin sınırları içinde Volga nehrinin kıyısında yaşayan halklarla geniş ticari ilişkileri vardı. Şirvanşahlar devletinin önemli liman kentleri olan Bakü, Niyazabad, Derbend ve Şamahı'dan, Volga boyu ve Moskova kinezliği topraklarına çeşitli ipek ve pamuk kumaşlar, ham ipek, halı, kilim, ziynet eşyaları, baharat, pirinç, fındık, fıstık, ceviz, petrol, tuz, çeşitli silahlar vs. ihraç ediliyordu. Bu ticari ilişkilerin gerçekleşmesinde Astrahan önemli bir rol oynuyordu. Şirvan tüccarları Astrahan'dan sonra yolculuklarını sürdürerek su ve kervan yolu ile Moskova'ya ve Rusya devletinin başka ticaret merkezlerine gidiyorlardı. Rus tüccarları ise Astrahan'dan güneye inerek Şirvan'ın önemli ticaret merkezlerinden biri olan

⁴⁹⁸ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 315; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 211; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 165; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 50.

⁴⁹⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 315; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 370 Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 51.

Şamahı'ya gelir, buradan ise yollarına devam edip Şirvan'ın diğer illerine ulaşırlardı. Rus tüccarları Azerbaycan pazarlarına çeşitli samur ve diğer hayvan kürkleri, bal, balmumu, keten kumaşlar, gön, savaş silahları, av kuşları vs. getiriyorlardı.⁵⁰⁰

Şirvanşahlar devleti ile Moskova knezliği arasında diplomatik ilişkiler de oluşmuştur. Kaynakların verilerine göre Ferruh Yasar'ın elçisi Hasan Bey, 1465'de Moskova'ya gitmiştir. Buna cevap olarak Moskova kinezi III. İvan, 1466'da kendi elçisi Vasili Papin'i, bir heyetle ve değerli hediyelerle birlikte Şirvan'a göndermiştir. Bu seferin asıl amacı ticari olmakla birlikte, Moskova devleti ile Şirvan arasında Altın Orda'ya karşı ittifak oluşturmak maksadı da olabilir.⁵⁰¹

1499'da bir başka Şirvan elçisi Şehabeddin Moskova'ya gitti ve III. İvan'la görüşmeler yaptı. Şirvanşah'la Moskova ilişkileri daha da gelişti.⁵⁰²

b) Timurlu Ebu Said'le mücadele

Ferruh Yasar, iktidarının ilk yıllarında Timurlu Ebu Said'le çatışmalı oldu. Ebu Said, 1468'de Uzun Hasan'la savaşmak amacıyla Herat'tan çıkarak Karabağ'a doğru hareket etti. O, Ferruh Yasar'dan yardım almak ümidiyle Hazar'ın kıyısındaki Muğan, Mahmudabad ve Kızılağaç kasabalarına geldi.⁵⁰³ Ferruh Yasar, önce Ebu Said'e yardım etti ve deniz yolu ile onun askeri kampına gıda gönderdi. Fakat Uzun Hasan'ın tehditlerinden korkuya düştü. Ansızın Ebu Said'e yardım yapmayı keserek ve onunla ittifaktan vazgeçerek Uzun Hasan'a katıldı. Uzun Hasan, Ferruh Yasar ve Erdebil hâkimi Şeyh Cüneyt'in oğlu Şeyh Haydar Safevî'den oluşan güçlü bir ittifak kurdu ve Şirvanşahlar devletinin bağımsızlığına teminat verdi. Sonra ise Ebu Said'in kampına giden tüm büyük yolları ve geçitleri kesti. Kampta açlık başladı ve ordudaki atlar yemsiz kalarak, Muğan çölündeki zehirli otları yiyip toplu şekilde telef oldular. Uzun Hasan, Şeyh Haydar'ı elçi olarak Ebu Said'e gönderdi. Şeyh Haydar, geri dönüp Horasan askerlerinin gerçekten zor durumda olduğunu vurguladı ve Uzun Hasan'ı Ebu Said'le barış yapmaktan vazgeçirdi. Uzun Hasan, Ebu Said'in barış yapmak için gönderdiği adamlarını geri çevirdi. Elçilerin geri dönüp bilgi vermesine mahal

⁵⁰⁰ Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan tarihi*, s. 91-92.

⁵⁰¹ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 134-135; Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan tarihi*, s. 92; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 315.

⁵⁰² Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan tarihi*, s. 93.

⁵⁰³ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 445; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 80; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 145.

bırakmadan Uzun Hasan ve müttefiklerinin kalabalık ordusu saldırıya geçti. Ebu Said'in emirlerinin bir kısmı mevzilerini terk ederek Uzun Hasan'ın tarafına geçti. 31 Ocak 1468'de Ebu Said'in orduları yenilgiye uğradı, kendisi ise kaçtı. Uzun Hasan'ın iki oğlu onu takip ederek yakaladı ve Uzun Hasan'a getirdiler. Müttefiklerin toplantılarında Ebu Said Şirvanşah'ı ihanetle ve Timurlu birliklerinin yenilgiye uğramasına sebep olmakla suçladığı için, Şirvan emirleri ve gazileri onun idam edilmesini ısrarla talep ediyorlardı. Azerbaycan'ın bütünlüğünü korumak ve Ebu Said'in bir daha saldırı yapmamasını temin için idamına karar verildi.⁵⁰⁴

c) Şeyh Haydar'la mücadele

Şeyh Haydar, babası Şeyh Cüneyd'in siyasetini ısrarla sürdürdü. O, Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Hanım'la evlenerek hükümdar dayısı ile ittifakı daha da pekiştirdi. Karakoyunlu sultanı Cihanşah ve Timurlu Ebu Said'le mücadelede Uzun Hasan'a yardım etti. Uzun Hasan, 1470'de Şeyh Haydar'ı Erdebil'e getirdi ve onu Safevî tarikatının yönetimine atadı.⁵⁰⁵

Uzun Hasan, 1478'de Ramazan ayında vefat ettikten sonra Şirvanşah'ın, müttefikleri ile ilişkileri değişti. Uzun Hasan'ın oğlu ve varisi Yakup Bey (1478-1490) dış düşmanlarla mücadelede Şirvanşah'ı destekliyordu. O, Ferruh Yasar'ın kızı Gövher Sultan'la evlenmişti. Yakup Bey'in ondan Baysungur Mirza ve Murat Mirza yahut Sultan Murat isimli iki oğlu olmuştu. İyice güçlenen Şeyh Haydar, 1483'de Şirvan'a saldırdığında Yakup Bey, kayınpederi Ferruh Yasar'a askeri birlikleri ile yardım etmiştir.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 315-3126; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 445-446; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, s. 80-82; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 192; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 91, 168; V. F. Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Rahile Şükürova, *a.g.e.*, s. 59; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 145; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 65; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; Tofik Necefli, *a.g.e.*, s. 29; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 370-371; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 58.

⁵⁰⁵ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 88, 90; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 316; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 170, 177; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 195; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 153; Ahmet Küçükkalfa, *a.g.e.*, s. 156; *Türk Ansiklopedisi "Safevîler"*, s. 32; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 370; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 113; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 59.

⁵⁰⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 316; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 177; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 371; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 463.

Şeyh Haydar, dayısı ve kayınpederi Uzun Hasan'ın yardımcıları sayesinde civar bölgelerin müritleri ve sufileri üzerinde nüfuzunu güçlendirerek konumunu kuvvetlendirmişti. Şeyh Haydar da babası gibi Şirvan'ı işgal etmek istiyordu. O, Şirvanşah'tan babası Cüneyt'in öcünü almak amacıyla "kâfir" Çerkezlerle savaşmak bahanesiyle 10.000 süvari ordu topladı ve Ferruh Yasar'dan Şirvan toprakları üzerinden Dağıstan'a geçip, Çerkezlerin yurduna saldırmak için izin aldı. Çerkezlerin yurdunu talan ederek birçok esir aldı ve törenle Erdebil'e döndü. Şeyh Haydar, 1487'de Çerkezler üzerine ikinci kez baskın yaparak 6000 kişi esir aldı ve aynı şekilde Erdebil'e döndü. 1488'de bir daha Çerkezler üzerine saldırı yapmak için Uzun Hasan'ın kız kardeşi olan annesi Hatice Hatun'u izin almak üzere, Kum şehrinde bulunan Sultan Yakup'un sarayına gönderdi. Sultan Yakup, Şirvanşah'tan Çerkezlerle savaşmak için Şeyh Haydar'a yardım etmesini istedi.⁵⁰⁷

Şeyh Haydar, annesi döndükten sonra askeri birlikleri ile acele Erdebil'den Şirvan'a hareket etti. Yol boyu babası Şeyh Cüneyt'in çok sayıda müridi ona katıldı. O, Aras nehrinin kıyılarına vardığında Talış, Karabağ bölgelerinden ve Şamlılar aşiretinden oluşan kalabalık orduya sahip idi. Şeyh Haydar Aras nehrini geçtikten sonra Şirvanşah'ın yanına elçi gönderip Derbend geçidini açmayı ve İslam ordusuna (kendi ordusuna bu adı vermiştir) yardım göstermeyi talep etti. Aslında Ferruh Yasar'a casus bir elçi göndermekteki amacı Şirvanşah'ın ordusuyla ilgili bilgi almaktı. Öyle ki, bu ülke uzun süre barış içinde yaşıyordu ve askerler kendi evlerinde kendi işleri ile meşguldüler. Hükümdarın yanında ise sadece kumandanları, emirleri, görevlileri ve yakın dostları kalmıştı. Elçi geldiğinde Ferruh Yasar, evlatlarından birine düğün yapıyordu. Günlerini kaygısız, eğlenceli ve neşeli geçiriyordu. O, elçiyi saygıyla kabul edip savaşa yardım için kendi elçisi ile Şeyh Haydar'a bir miktar zırh, at ve askeri malzeme gönderdi.⁵⁰⁸

Şeyh Haydar'ın casus elçisi, Şirvanşah'ın elçisi ile birlikte dönerek; "eğer saldırı yaparsak bu, Ferruh Yasar için beklenmedik bir olay olur ve elverişli imkândan istifade

⁵⁰⁷ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 316-317; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 177; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 76; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safeviler", s. 821; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12; Ahmet Küçükalka, *a.g.e.*, s. 157; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 371; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147, 153; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 463; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 61-63.

⁵⁰⁸ Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 63; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 317; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 371-372.

etmemek akılsızlık olur” dedi. Şeyh Haydar, anlaşmayı bozdu ve Şirvanşah hakkında kötü sözler söyleyerek onun elçisine kaba davrandı. O, elçiye şöyle dedi: “*Git Şirvanşah’a de ki, biz onunla savaş yapmaya geliyoruz. Babamın her damla kanı için tüm insanların başını keseceğiz. Çarpışma şu günde olacak ve Safevî askerleri geç kalmadan Şamahı şehrine saldıracaktır*”. O, elçinin atını elinden alıp, onu yaya uğurladı. Elçi yaya olduğu için savaş gününe bir gün kala Şirvanşah’ın yanına vardı. O, durumu anlattığında halk telaşa düştü. Ferruh Yasar panikledi. Çünkü Şeyh Haydar’ın saldırgan niyetleri ve şımarık cesareti karşısında Şirvanşah’ın askerleri dağılmış halde olup, onun saldırısına karşı koymaları mümkün değildi. Şeyh Haydar, galip geleceği takdirde Şamahı’nın meydan ve mahallelerinde çok kan akacağı belli idi. Elindeki az sayıda askerleri ile direnmek mümkün olmadığından Şirvanşah hazinesini, ailesini, ayrıca şehir nüfusunun bir bölümünü Şamahı yakınlarındaki Gülistan kalesine götürdü. Ertesi gün Şeyh Haydar, süvari ordusu ile savaş meydanına ilerledi. Savaşa girmeye karar veren Ferruh Yasar, küçük bir grup ile Gülistan kalesinin yakınında durmuştu. O, güçlerin eşit olmadığını görüyordu.⁵⁰⁹

Şeyh Haydar, ordusu ile rakibin üzerine saldırıya geçince Şirvanşah, Gülistan kalesine çekilmeye mecbur oldu. İntikam hissiyle yanan Şeyh Haydar, kimseye aman vermeden şehir nüfusunu katletmeğe başladı. Kızılbaşlar⁵¹⁰ Şamahı’da çok sayıda erkek, kadın ve çocuk katlettiler. Nefretle dolu olan Şeyh Haydar, bununla yetinmeyerek Şamahı şehrini yaktı. Sonra, Gülistan kalesini uzun süreli kuşatma altına aldı. Kalenin etrafında mancınık ve toplar kurdurdu. Yedi ay kadar kuşatma altında kalan Ferruh Yasar, yardım için Sultan Yakup’a başvurdu. Onun elçisi Sultan Yakup’un, Sultaniye yakınlarındaki Güzeldere yaylağındaki sarayına geldi. Bu haber, Şeyh Haydar’ın artık kendisi için de bir tehlike oluşturduğunu gören Sultan Yakup’u öfkeliendirdi. O, katli edilen Müslümanların öcünü almak için kayınpederi Ferruh

⁵⁰⁹ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 317-318; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 77; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 62; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 372; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 63-64.

⁵¹⁰ Safevî ordusunun savaşçıları başlarına, 12 Şii imamının şerefine 12 kırmızı çizgili kumaştan hazırlanmış sarık takıyorlardı. Bu nedenle Safevî ordusu “Kızılbaş ordusu”, savaşçıları ise “Kızılbaşlar” diye adlandırıldı. Bkz. Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 177.

Yasar'a yardım etmeye karar verdi ve Sultaniye'den Erdebil yolu ile Şirvan'a hareket etti.⁵¹¹

Şeyh Haydar, Gülistan kalesini kuşatma altında tutarken, Şirvan'ın çeşitli yerlerine dağılmış emirler, Şirvan eşrafından Kiçi Beyin başkanlığında toplanarak, Şirvan askerlerinden ve ahaliden 10000 kişilik ordu toplayıp ona karşı cihat ilan ettiler. Onlar Gülistan kalesine elçi ile bir mektup göndererek, belirledikleri bir günde savaş meydanına çıkacaklarını, onlar dışarıdan saldırıya geçince Şirvanşah'ın da kalenin içerisinden hamle yapmasını bildirdiler. Fakat Şeyh Haydar casusu aracılığıyla bu plandan haberdar oldu. Şeyh Haydar, acilen Gülistan kalesini kuşatmadan vazgeçip, ekseriya Şirvan köylülerinden oluşan gayri nizami ordunun üstüne yürüdü. Şeyh Haydar, bu savaşta onları yenilgiye uğrattı. Kaynakların verdiği bilgiye göre, 1000'e yakın kişi katl edildi. Safevî ordularının acele gittiklerini gören Şirvanşah, onların korkudan ve gıda kıtlığından geri çekildiğini tahmin ederek, onları takip etmek amacıyla kaleden çıktı. Fakat düşmanın galip geldiğini ve geri dönerek Gülistan kalesini yeniden kuşatma niyetinde olduğunu anladı. Bu zaman Şirvanşah, yer değişimi yaparak, Şamahı'nın 20 km. kuzeybatısında, yüksek dağlarda bulunan, erişilmez Sulut kalesine sığınmayı tercih etti. Bu arada Sultan Yakup, komutanı Süleyman Bey Bicanoğlu ile birlikte, kalabalık bir ordunun başında Ferruh Yasar'a yardım etmek için Şirvan'a geldi. Yenilgiye uğrayarak ordusunun dağılmasından korkuya düşen Şeyh Haydar, Gülistan kalesini talan ederek, birliklerini Mahmudabad kasabasına götürdü. Orayı da işgal edip dağıttı. Sonra Derbende doğru hareket ederek, şehri kuşattı. Sultan Yakup, Şirvan'a vardığında ülkeyi tamamen viran olmuş ve dağılmış halde gördü. Ferruh Yasar, Sulut kalesinden inerek, askerleri ile Sultan Yakup'un komutanlarına katıldı. Ertesi gün onlar Samur çayını geçerek Derbend'e doğru hareket ettiler.⁵¹²

Onlar, Şey Haydar'ın ordusuna, Elburz dağının eteklerinde yetiştiler. 9 Temmuz 1488'de Ferruh Yasar'ın ve Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup'un birleşik orduları,

⁵¹¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 318-319; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 195; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 177; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 77; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 91, 168; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14; Ahmet Küçükalfa, *a.g.e.*, s. 157; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 372; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 64.

⁵¹² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 319; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 177; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 372; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 91; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 64.

Şeyh Haydar'ın ordusuna saldırdı. Müttefik askerler dağlık arazide ve uçurum kenarlarında savaştıklarından atlar ve askerler kayarak uçuruma düşüyorlardı. Buna rağmen her iki taraf inatla savaşıyordu. O sırada Şeyh Haydar okla boynundan ölümcül yaralandı. Kızılbaşlar onu attan indirip araya alarak, rakibin hamlesini def etmeye gayret gösterdiler. Fakat onların güçleri tükenmişti. Müttefik askerleri onların düzenini bozmayı başardı. Kızılbaşlar can vermekte olan Şeyh Haydar'ı rakibin elinde bırakarak kaçtılar. Kapıcı Ali Ağa, Şeyh Haydar'ın başını keserek Şirvanşah'a getirdi. Şeyh Haydar'ın öldüğünü gören Kızılbaşlar savaş meydanına dönerek ölesiye savaştılar. Fakat müttefik orduları onlara ağır darbe vurarak yenilgiye uğrattılar. Sultan Yakup'un karargâhına gönderilen elçi savaşın sonucu hakkında haberle birlikte, Şeyh Haydar'ın başını da götürdü Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ın başının birkaç günlüğüne ibreti âlem için teşhir edildikten sonra annesine (Uzun Hasan'ın kız kardeşine) verilmesini emretti. Ertesi gün ordusuyla birlikte başkent Tebriz'e giren Sultan Yakup emirlerine, düşmandan geri aldıkları Şirvan şehirlerini Ferruh Yasar'a iade etmeleri yönünde emir verdi.⁵¹³

Haydar'ın ölüm haberi komşu ülkelerde, özellikle Osmanlı devletinde derin yankı uyandırmıştır. Şeyh Haydar'ın ölümü sonrasında II. Bâyezid'e mektûp yazan Sultan Yakûb, Şeyh'in bir intikâm peşinden koşarak Şirvan'a saldırdığını belirtip, Şirvanşah'ın yardım talebi üzerine bu şer topluluğunun def'i için Süleymân Bey Bicanoğlu'nun komutanlığında bir ordu gönderdiğini, harp esnasında Şeyh'in katlolunduğunu ve bu işin tüm İslâm ümmetine fayda sağlayacağını bildirmiştir. Sultan Yakûb'a gönderdiği cevâp mektûbunda bu durumdan memnûniyetini açıkca dile getiren II. Bâyezîd ise Şeyh Haydar ve taraftarlarını sapık bir guruh olarak nitelendirmiş onlara beddua etmiştir. Dolayısıyla II. Bâyezîd de kuvvetli bir ordu ve geniş bir ülkeye sâhip olmasına rağmen, Şeyh Haydar'ın gittikçe sınırları genişleyen siyâsî faaliyetlerinden

⁵¹³ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136-137; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 32; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356, 372; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 457; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 195; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 91, 168; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 177-178; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 77; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 65; *Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", s. 32; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safevîler", s. 821; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", s. 54; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 62; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147, 153; Ahmet Küçükkalfa, *a.g.e.*, s. 157; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", s. 879; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 136-137; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Târihi*, c. V, s. 27;

rahatsızlık duymuştur. Aslında aynı günlerde tarikatın Anadolu’da geniş revâç bulmasında II. Bâyezid’in gevşek idâresinin de pek mühim bir rolü olmuştur.⁵¹⁴

Böylece, babası Cüneyt gibi, Şeyh Haydar’ın da Şirvan’ı işgal etme girişimi başarılı olmadı ve bu niyetleri onlar için felaketle sonuçlandı. Bu olaylar Safevîler’in nazarında Şirvanşahlara karşı olan nefreti daha da artırdı.⁵¹⁵

d) Akkoyunlu tahtı için mücadele

Sultan Yakup, Şirvanşah’a askeri yardımda bulundu, fakat buna karşılık ondan Akkoyunlu devletine bağlanmasını talep etti. 1489’da Ferruh Yasar’ın kendi mührü ile tasdik ettiği şartnamede kendine bağlılık taahhütlerini aldı. Fakat bir yıl sonra Sultan Yakup 1490’da öldükten sonra onun yerine geçen oğlu, aynı zamanda Şirvanşah’ın torunu olan, Baysungur dedesi Ferruh Yasar’ın etkisi altına düştü ve Şirvanşahlar Devleti yeniden bağımsız oldu. Baysungur Mirza (1490-1492) Tebriz’de tahta çıkarken dedesi Ferruh Yasar’dan yardım istedi. Ancak uzun sürmeyen bir hâkimiyetten sonra Uzun Hasan’ın başka bir torunu olan Rüstem Bey tarafından kovularak Şirvan’a dedesinin yanına gitti. Baysungur, dedesinden aldığı askeri destekle haklarını geri almak için çaba gösterse de, 1492/3’de Berde ile Gence şehirleri arasında, Rüstem Bey ile yapılan savaşta öldü.⁵¹⁶

Sultan Yakup’un diğer oğlu Sultan Murat da kardeşi Baysungur’un ölümünden sonra dedesi Ferruh Yasar’a sığınmıştır. O, 1497/8’de, Uzun Hasan’ın diğer torunu Ahmet Mirza’nın hâkimiyetinden memnun kalmayan Akkoyunlu beylerinin Tebriz’e çağırımlarına kadar dedesinin yanında yaşamıştır. Bu olaylardan sonra Şirvanşah Ferruh Yasar ve Sultan Murat, Safevîler’in güçlenmiş kudretinin kurbanları oldular.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 65; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 64.

⁵¹⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 320; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 91, 168; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 372; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 66; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 147.

⁵¹⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 321; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 196; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 457-459; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 65-66; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 14; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 178; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 78; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, “Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı”, s. 879; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 88; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 43; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. V, s. 109.

⁵¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 196-197; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 321; Ahmet Küçükalka, *a.g.e.*, s. 160; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, “Safevîler”, s. 821; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, “Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı”, s. 880; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 135; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 375; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 183; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 79; Hacı

e) Şah İsmail ile mücadele ve Cabanı savaşı

Sultan Yakup, Şeyh Haydar öldükten sonra, Sultan Ali, İbrahim ve İsmail adlı küçük yaşlardaki üç oğlu ve anaları Alemşah Begim'i yakalayıp, önce Ermeni manastırı Akdamar kalesine, sonra ise Şiraz yakınlarındaki İstahr kalesine göndererek hapsetti. Onlar dört yıl bu kalede hapiste kaldılar. Sultan Yakup öldükten sonra, 1492'de iktidara geçen Rüstem Bey, halası Alemşah Begim'in ricası üzerine onları hapisten azat ederek kendi yanına, Tebriz'e getirtti.⁵¹⁸

On üç yaşında iken Safevîler'in şeyhi sayılan İsmail, Akkoyunlu devletinde yaşanan ara çekişmelerden yararlanarak Gilan şehrinden Erdebil'e döndü. Onun etrafında 300 civarında savaştı mürit Kızılbaş toplandı. Ferruh Yasar'ın müttefikleri olan Erdebil hâkimi Ali Bey onları şehre sokmadı.⁵¹⁹ İsmail kendi müritleri ile dönüp Talış⁵²⁰ vilayetine geldi. Talış hâkimi Muhammed, onları şimdiki Astara ilçesinin Erçivan köyünde yerleştirdi. Onlar bir yıl burada kaldılar. Ferruh Yasar, Talış hâkimi Muhammed'e, İsmail'i ona vermesine karşılık 1000 tümen altın para teklif etti. Muhammed bu teklifi reddederek, "misafir Allah misafiridir" dedi. Bu nedenle de misafiri korumak her müslümanın kutsal borcudur. Akkoyunlu Şah Elvend'in gönderdiği ceza çetesinin lideri Kasım Bey, İsmail'in teslim edilmesini talep edince ise, "Kur'ana" el basarak yemin etti ki, onun ayakları Talış toprağında yoktur. Nitekim İsmail'i büyük bir sepete koyup sık yapraklı bir ağaçtan asmışlardı. Bu nedenle sonraları, bu ağacın olduğu köy "Şahağac" köyü olarak adlandırılmıştır.⁵²¹

Onların niyeti İsmail'i yakalayıp Şirvanşah'a göndermek idi. Ama bunu başaramadılar. İsmail ise, Talış ve Muğan vilayetlerinde bir sene kalıp kışı geçirdikten

Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *Tekmiletül Ahbar*, Farsçadan çev., Ebülfez Rehimli, Bakü, İlim neşriyatı, 1996, s. 24; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 91.

⁵¹⁸ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 321; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 64-65; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14; Ahmet Küçükkalfa, *a.g.e.*, s. 158; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 178; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 78; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; Mustafa Eravcı, "Safevî Hânedanı", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6, s. 883; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 137-138; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 372-373; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safevîler", s. 821; *Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", s. 32; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. V, s. 30.

⁵¹⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 322-323; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 69-70; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 16-20; Ahmet Küçükkalfa, *a.g.e.*, s. 158-160; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 171-172; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 179; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 154.

⁵²⁰ Azerbaycan'la İran sınırında bir bölgedir.

⁵²¹ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 179-180; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey *a.g.e.*, s. 20-21; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 171; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 373; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 46; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 80.

sonra önce Gence şehrine, sonra Gökçe gölünün kıyılarına, oradan da Erivan'ın güneyindeki Çukured bölgesine gitti. Oradan da Erzincana geldi. Erzincan'da, 1499'da onun bayrağı altında Ustaclu, Şamlu, Rumlu (Sivas, Amasya, Tokat bölgeleri), Tekeli (Antalya bölgesi), Dulkadir, Afşar, Kacar, Varsak (Tarsus bölgesi) aşiretlerinden, Erzincan'da bulunan Karacadağ sufilerinden ve Anadolu Türklerinden 7 bin kişi toplandı. İsmail, kışladığı Erzincan'da, Kızılbaş emirleri ile düzenlediği toplantıda, Safevîlerin ezeli düşmanı Şirvanşah Ferruh Yasar'a savaş açma kararı aldı.⁵²²

Şirvanşahlar tarafından öldürülen dedesi ve babasının intikamını almak emeli ile yaşayan İsmail, emirleri ile Gürcülere ve Ermenilere birkaç saldırı yaptıktan sonra 1500 yılında 7 bin kişilik ordu ile Ferruh Yasar'ın üzerine yürüdü. Ordunun Emir Bayram Han Karamani'nin komutasında olan, Tekeli ve Dulkadir aşiretlerinden oluşan öncü savaşçı grubu, Koyun Ölümü denilen yerde Kür nehrini geçmek zorunda idi. Fakat emir nehri geçmeyi mümkün bulmadı. Bunu gören İsmail atıyla nehre girdi ve ilk olarak atın üstünde yüzerek karşı kıyıya çıktı. Onun ardından bütün ordu nehri geçerek Şamahı'ya doğru ilerledi. Bu arada İsmail'in karşısına çıkan Şeki hâkiminin birlikleri Kızılbaşlar tarafından püskürtüldü. İsmail, Kilit-i Gilan'a yöneldi. Şirvanşah'ın kendisinin yaklaştığını duyup, savaşa hazırlanmak için Şamahı'dan çıkarak iyice güçlendirilmiş Kabala kalesine çekildiğini öğrenince Şamahı'yı ele geçirmeye karar verdi. O, halkın şehirden kaçmasını önlemek ve onların güvenliğini sağlamak amacıyla adamlarından Gulu Bey'i Şamahı'ya gönderdi. Fakat İsmail, Şamahı'ya girerken, halkın saklanmak için şehri terk ederek dağlara çekilmiş olduğunu gördü. Bir kaç gün Şamahı'da kalan İsmail, Şirvanşah'ın ordusuyla Buğurt kalesinin yakınındaki ormanda kamp kurduğunu ve kampın etrafını da kazıklarla ördürdüğünü öğrendi. İsmail düşmanı takip etmeye karar verdi, ama onu aynı yerde bulamadı. Ferruh Yasar ise İsmail'in Şamahı'yı ele geçirdiği haberini öğrendiğinde Gülistan kalesine çekilme kararı almıştı. Fakat o, bu kaleye ulaşmadan, İsmail, ordusu ile Cabanı denilen yerde onun karşısına çıktı. 1500 yılının sonbaharında burada Şirvanşah ve Şirvanlılar için felaketle sonuçlanan en kanlı

⁵²² Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 46-48; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 322-323; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 69-70; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 16-20; Ahmet Küçükalfâ, *a.g.e.*, s. 158-160; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 171-172; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 180-181; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 81-82; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safevîler", s. 821; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", s. 54; Mustafa Eravcı, "Safevî Hânedanı", s. 884; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 154; Hâce Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 21; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 373-374; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", s. 54; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 83-85.

çarpışmalardan biri yaşandı. İsmail, 7 bin kişilik süvarinin başında, 20 bin atlı ve askeri nizamla dizilmiş 6 bin piyadesi olan Şirvanşah'a karşı kanlı bir savaşa girişti. Muhtemelen kaynaklar kasten Şirvanşah'ın asker sayısını fazla, İsmail'in savaşçılarının sayısını ise az göstermişlerdir.⁵²³

Bu çarpışmada Ferruh Yasarın orduları püskürtüldü ve kaçtı. Sağ kalmış askerler Gülistan kalesine sığındı. Kızılbaşlar, ganimet olarak çok sayıda toprak ve sığır ele geçirdiler. Onlar zafer göstergesi olarak ölmüş askerlerin başlarından kule yaptılar. Fakat Şirvanşah orduları yenilgiye uğradıktan sonra da mertlikle çarpışarak, süvari ve piyadelerle birlikte hamleler yapıyordu. Tüm askerleri yenildikten, komutanları ise savaş meydanında öldükten sonra yalnız kalan Ferruh Yasar atıyla Buğrut kalesine doğru kaçmaya başladı. Fakat düşman askerleri Gülistan kalesinin yakınında onu yakaladılar. Onlar tanımadıkları Şirvanşah'ı attan indirerek silahını elinden aldılar. Kızılbaşlardan Şahgeldi Ağa adlı birisi, Ferruh Yasar'ın başını keserek İsmail'e getirdi. Esir Şirvan askerleri Ferruh Yasar'ın ölüsünü tanıyıp onu gömdüler.⁵²⁴ Fakat Hasan Rumlu, Ferruh Yasar'ın cesedinin İsmail'in emri üzere yakıldığını söyler.⁵²⁵

Ferruh Yasar, mağlup edilerek öldükten sonra İsmail, babasının ve dedesinin öcünü almak için tüm esirleri öldürttü. Ölenlerin başlarından kuleler yapıldı. O, üç gün savaş alanında kaldıktan sonra Şamahı'ya girdi. Burada onu Seyyidler, Kadılar, Reisler

⁵²³ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 172; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 323-324; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 20; Ahmet Küçükalfa, *a.g.e.*, s. 160; Oktay Efendiyev, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, Bakü, 2007, s. 233; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 181; Mustafa Eravcı, "Safevî Hânedanı", s. 884; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 53-54; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356, 374; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 139; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 154; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 21-22; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 464-465; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 48-49; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. V, s. 32; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 86-87.

⁵²⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 324; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 70; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 20; Ahmet Küçükalfa, *a.g.e.*, s. 160; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 172-173; Oktay Efendiyev, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, s. 233; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 181; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 55; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 139; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 374; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 465; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 48; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 172-173, 180; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 87.

⁵²⁵ Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 55; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 70, 82; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 20; Ahmet Küçükalfa, *a.g.e.*, s. 160; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 22.

ve şehir görevlileri karşıladı. Şamahı'ya giren İsmail tahta çıktı. Ancak şehirde sadece bir gün kaldı.⁵²⁶

Otuz beş yıla yakın hükümdarlık yapan Ferruh Yasar'ın ömrü böylece sona erdi. Geride varis olarak üç oğlu kaldı: Muhammed Gazi Bey, Behram Bey ve II Şeyh İbrahim (Şeyhşah). Onlar babalarının ölümünden sonra sırayla Şirvan'a hükmetmişlerdir.⁵²⁷

4. Şirvanşah Behram Bey bin Ferruh Yasar

Şirvanşahlar devletinin 37. hükümdarı, I. Ferruh Yasar'ın oğludur. Babasının ölümünden sonra, Şirvanşahlar devletinin varlığı sona ermedi. Şirvanşahlar tahtına, 1500'de oğlu Behram Bey geçti. O, bir yıl hâkimiyet sürdükten sonra 1501'de kendi eceli ile öldü. Kaynaklarda onun hâkimiyetine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu arada İsmail Tebriz'e girmiş, Azerbaycan topraklarının büyük bir bölümünü kendi hâkimiyeti altında birleştirmiş ve iyice güçlenmişti.⁵²⁸

İsmail, Şamahı'yı işgal ettikten sonra, Ferruh Yasar'ın savaş meydanından kaçıp canını kurtaran oğlu II. İbrahim'in (Şeyhşah) Hazar kıyısındaki Şehrinov kalesine çekildiğini ve babasının askerlerinden sağ kalanları etrafına topladığını öğrendi. İsmail, komutanı Hülafe Bey'e, bir askeri birlik ile onun üzerine yürümeyi emretti. Hülafe Bey'in üzerine geldiğini haber alan ve onun karşısında dayanma gücüne sahip olmadığını anlayan Şeyhşah güvendiği adamları ile birlikte Gilan eyaletinin hâkimi Karkıye Mirza Ali'den destek ve sığınma istemek amacıyla bir tekneye binerek onun yanına kaçtı. Şeyhşah, Reşt hâkimi emir Hüsameddin'nin sarayında gizlendi. O sırada bu emir ile Safevîler arasında düşmanlık bulunduğu için o, Ferruh Yasar'ın oğluna sığınma hakkı tanımıştı.⁵²⁹

⁵²⁶ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 49; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 32; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 82; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 22; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 374; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 55; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 154; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 87.

⁵²⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 324, 326-327; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 65; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 148.

⁵²⁸ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 327; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 64; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 65; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 141; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 67; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 180.

⁵²⁹ Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 22; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 327; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 139; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21; Şerafeddin Han,

Her hangi bir direnişe rast gelmeyen Hülafe Bey, Şehrinov kalesini aldıktan sonra kamp kurdu. Şehrin hâkimi onun yanına gelerek itaatini bildirdi. Ertesi gün İsmail kendisi de buraya geldi. İsmail, Şehrinov kalesini aldıktan sonra Mahmudabad'a kışlamaya gitti. Burada ona Bakü şehri halkının, kalelerinin sağlamlığına güvenerek haraç vermekten vazgeçip Kızılbaşlar'a direnç gösterdiklerini haber aldı. Şirvanşahların kale ve şehirleri bütün hazineleri ile birlikte İsmail'in eline geçmişti. Onların sadece bazıları teslim olmak istemiyordu. İsmail uzun sürmeyen kuşatmadan sonra 1501'in ilkbaharında Bakü'yü de işgal etti.⁵³⁰

5. Şirvanşah Sultan Muhammed Gazi Bey bin Ferruh Yasar

Behram Bey'in ölümünden sonra 1501'de Şirvanşahlar tahtına kardeşi Gazi Bey bin Ferruh Yasar çıktı. O, İsmail'in Bakü şehrini işgalinden sonraki altı ay süreyle hâkimiyet sürmüştü.⁵³¹

İsmail'in Bakü'yü işgali

XVI. yüzyıla ait tarihi kaynaklarda İsmail'in Bakü'yü işgal etmesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. İsmail, komutanlarından Mehmet Bey Ustaclı ve Hınıslı İlyas Bey Aygutoğlu'na askeri birlikleri ile birlikte Bakü kalesini almayı emr etti. Kendisi ise kışlamak amacıyla Mahmudâbâd'a gitmiştir.⁵³²

Bakü kalesi fethedilmesi zor bir kale olarak görülürdü. Kale, üç kat muhteşem duvarla, bir yandan denizle, karada ise geniş ve derin hendeklerle çevrilmişti. Şehre yaklaşan Kızılbaş askerleri kalenin Çin seddini andıran surlarının azametini hayran kaldılar. İsmail için bu kale ve şehri almak çok önemliydi. Çünkü o zamanlar Bakü, Şirvanın başkenti ve Hazar denizinde en iyi transit ticaret merkezi idi. Kızılbaş askerleri Bakü kalesini kuşattı ve savaş başladı. Eskiden beri Şirvanşahlar hânedanına sadık olan

a.g.e., s. 465; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 55; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 49, 67; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 88.

⁵³⁰ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 49; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 327; Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 22; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 465; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 55.

⁵³¹ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 141; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 328; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 65; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 67; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 180.

⁵³² Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 181; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 328; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 140; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 56; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 49; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 88.

Bakü halkı kalenin müstahkem oluşu, bol miktarda silah, savunma malzemesi ve gıda rezervine güvenerek yiğitçe savaştılar.⁵³³

Bu arada Gazi Bey'in elinde kalan topraklar Bakü, Mahmudabad ve Salyan vilayetlerinden ibaretti. O, Şirvan'ın dağlarda bulunan kalelerinde direnç göstermeye devam ediyordu. Gazi Bey, Bakü kalesinde olmadığı için, şehrin savunmasını, mert ve savaştı bir kadın olan karısı Bibihanım yönetiyordu. O, İsmail'in teslim olma önerisi ve tavsiyesi ile yanına gelmiş elçisinin idam edilmesini emretti. Onu İsmail'in öfkesi ile korkutarak, tehditle şehri Kızılbaşlara teslim etmesini öneren, Bakü darğası (vali) Abdülfettah Bey'in de başına aynı akıbet geldi.⁵³⁴

Bakü halkının kararlılıkla direnişi İsmail'i, komutan Hülafe Bey'in başkanlığında yeni kuvvetler göndermeye mecbur etti. Kuşatmanın sonuna doğru kendisi de buraya geldi. Kuşatma altında bulunanların kararlı direnişini gören İsmail, lağım atıp kale burçlarından birinin patlatılmasını emretti. Şehrin savunucuları duvardaki yarığı çadır ve keçelerle tutarak üç gün savundular. Fakat sonra Kızılbaş birlikleri şiddetli bir hamle ile kaleyi ele geçirip halkın çoğunu kılıçtan geçirdiler. Bakü'nün 70 kadar muteber ve nüfuzlu insanı artık direnç göstermenin anlamsız olduğunu görerek, ellerinde Kuran-ı Kerim, boyunlarında kılıç, sırtlarında kefen İsmail'in yanına gelerek itaatlerini bildirdiler. Böylece İsmail 1501'in ilkbaharında Bakü şehrini ele geçirdi.⁵³⁵

Hasan Bey Rumlu'nun rivayetine göre, İsmail sağlam kalenin altından bir kanal açılmasını emretti. Kazı sırasında büyük bir kaya parçasına rastladılar ve onu sirke kullanarak parçaladılar. Kalenin bir kulesi yıkıldı ve kalede bulunanlar çadır keçeleriyle bu boşluğu doldurdularsa da ancak üç gün dayanabildiler. Kızılbaşlar saldırıya geçerek kısa sürede kaleyi ele geçirip halkın bir kısmını öldürdüler. Bakü'nün ileri gelenlerinden yaklaşık 70 kişi Kuran'ı ellerine alıp, aman çığlıkarnı Zuhal katına yükselttiler. Hakan-ı

⁵³³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 328; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 55-56; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 49; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 154-155; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 88.

⁵³⁴ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 181-182; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 328; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 56; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 50; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 155; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, s. 173; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 88-89.

⁵³⁵ Oktay Efendiyev, "Azerbaycan Safeviler Devleti", *AME*, Bakü, 2007, s. 233; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 328-329; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 140; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 50-51; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 155; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 89; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 182; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 173; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. V, s. 32.

İskender-şân (İsmail) onların suçlarını bağışladı. Bakü’de oturanlar kan bedeli olarak imar kasasına 1000 tümen ödediler.⁵³⁶

İsmail, komutanı Hülafe Bey’e, Şirvanşahların hazinesini ele geçirip kendi kampına götürmesi için sarayı derhal ele geçirmeyi emretti. Hülafe Bey, saraydaki altın, mücevver ve Şirvanşahların tüm servetini Bakülülerin değerli hediyeleri ile birlikte İsmail’e gönderdi.⁵³⁷ Kızılbaşlar, bu soygunla yetinmeyib Şirvanşah I. Halilullah’ın cenazesinin kalıntılarını bulup yaktılar, keza onun türbesinin kubbesi altında çok miktarda altın da buldular. İsmail, dedesi Şeyh Cüneyt’in öldürülmesinde iştirak eden savaşçıların kabirlerini kazıp, kemiklerini ateşte yakmayı emretmiştir.⁵³⁸

Bakü’nün İçerişehir bölümünde, Şirvanşahlar sarayının bahçesindeki türbede yapılan kazılar sonucunda, Halilullah’ın aile üyelerinin mezarlarına dokunulmadığı tespit edilmiştir. Muhtemelen üzerinde yazılar olan kabir taşları kırılmış ve böylece günümüze kadar ulaşamamıştır.⁵³⁹

İsmail, Bakü’yü aldıktan sonra Gülüstan kalesine hareket etti. Şirvan askerlerinden sağ kalanların oraya çekilmiş olduğunu duymuştu. Kalenin savunucuları Buğurt ve Surhab, kalelerinin Gazi Bey’in erkek çocuklarının elinde olduğunu kabul ederek, bildirdiler ki, Gazi Bey kendi kalesini teslim ederse, onlar da teslim olurlar. Fakat İsmail kısa bir zamandan sonra kalenin kuşatmasını kaldırdı. Emirlerine de rüyada imamlar tarafından bu şekilde emredildiğini söyleyerek 1501’de Şirvan’ı terk etti ve Güney Azerbaycan’a, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Elvend’le savaşmak üzere yola koyuldu. Kızılbaşlar Şirvan’ı terk ederken burada kendi temsilcilerini bırakıp gittiler. İsmail, kendi dayesi Hüseyin Lala Bey Şamlu’yu, Şirvan’a kendi halifesi tayin etti. O ise kendi yerine vekili Şahgeldi Ağa’yı bıraktı. Bakü kalesinde, Şirvanşahlar Sarayının yakınlarındaki mahallelerinden biri son zamanlara kadar Şahgeldi mahallesi olarak bilinirdi. Muhtemelen o burada yaşadığından onun adıyla anılmıştır. İsmail, Şirvan’dan çekilerek Akkoyunlu hükümdarı Elvend’i Nahcivan’da yenilgiye uğratarak

⁵³⁶ Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 56-57; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 89.

⁵³⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 329; Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan tarihi*, s. 173; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 140; Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 51; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 89.

⁵³⁸ Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 57; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 140; Oktay Efendiyevev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 51; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. V, s. 32; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 89.

⁵³⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 329.

öldürdükten sonra bütün Azerbaycan topraklarını ele geçirdi ve 1501’de (h. 907) Tebriz’e girerek kendisini şah ilan etti. Böylece, Kızılbaşlar Devleti kurulmuş oldu.⁵⁴⁰

Şirvanşahlar devleti ağır bir yara almasına ve Şeyh İbrahim’in oğulları ve torunlarının vaktindeki gibi kuvvetli olmamasına rağmen, varlığını sürdürüyordu. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Gazi Bey altı ay kadar hâkimiyet sürmüştür. Oğlu Sultan Mahmut, babasına isyan ederek 1501/2’de onu öldürmüş ve yerine geçmiştir.⁵⁴¹

Onun iktidarı döneminden, adına basılmış “Gazı Bey” diye adlandırılan sikkeler mevcuttur.⁵⁴²

6. Şirvanşah Sultan Mahmud Bey bin Muhammed Gazi Bey

Mehmet Gazi Bey 1502’de öldürüldükten sonra Şirvanşahlar tahtına onun isyancı oğlu, kaynaklarda “yalancı ve kan içen müstebit” olarak adlandırılan Sultan Mahmud bin Gazi Bey geçti. Fakat onun iktidarı çok az sürdü. Şirvan ahalisi ona isyan etti. Gilan’a, amcası Şeyh İbrahim’e (Şeyhşah) elçi göndererek Şirvan’a dönüp, Şirvanşahlar tahtına sahip çıkmaya davet ettiler. Sultan Mahmud Şirvanşahlar tahtında birkaç ay oturmuştur. Şeyhşah’ın Şirvan’a döndüğünü ve halkın onun tarafına geçtiğini öğrenen Sultan Mahmud, ülkeyi terk ederek Tebriz’e, Şah İsmail’e sığındı. Şeyhşah, 1502’de II. İbrahim adı ile tahta çıktı.⁵⁴³

Bakü’de yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunan hazine, 1502 yılının ilk yansında basılmış sikkeler bulunmuştur. Sikkenin ön tarafında üç satırlık yazı vardır: “h. 907’de (m. 1501) Şamahı’da darpolunmuştur” ve “Âli Hazret Sultan Mahmud,

⁵⁴⁰ Oktay Efendiyev, “Azerbaycan Safevîler Devleti”, *AME*, s. 233; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 330; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 140-141; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 374-375; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 182-183; Halil Altay Göde, *a.g.t.*, s. 82; Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 22; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21-22; *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, “Safevîler”, İstanbul, 1989, c. 18, s. 588; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, “Safevîler”, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1988, c. 10, s. 821; Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. 10, s. 54; *Türk Ansiklopedisi* “Safevîler”, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980, c. XXVIII, s. 32; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 465; Ahmet Küçükalfâ, *a.g.e.*, s. 160; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 57-58; Oktay Efendiyev, “Azerbaycan Safevîler Devleti”, *AME*, s. 233; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 51-54, 69; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 155; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 173-174, 180; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 89-93.

⁵⁴¹ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 141; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 330; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 356-357; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 67; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 180.

⁵⁴² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 330.

⁵⁴³ Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 332; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 180; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 180; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 67.

Allah onun iktidarını ebedi etsin”. Paranın diğer yüzünde ise geleneksel dini sembol ve dört halifenin adı kazanmıştır. Ayrıca kazılar sonucunda bulunmuş bir diğer hazinede ise onun adına h. 908’de (1502) darpolunmuş aynı yazılarla süslenmiş sikkeler bulunmuştur. Bu paraların diğer yüzünde “sultan” adının üstünde “adil” kelimesi vardır.⁵⁴⁴

7. Şirvanşah II. İbrahim (Şeyhşah) bin Ferruh Yasar

II. İbrahim veya Şeyhşah, Şirvanşahlar Devletinin 40. Hükümdarı, Şirvanşah Sultan Mehmet Gazi Bey’in oğludur. Şah İsmail’den kaçarak Gilan şehrine giden Şeyhşah, 1502’de Şirvan’a dönerek mücadele etmeden Sultan Mahmud’un terk ettiği Şirvanşahlar tahtına çıktı. Şah İsmail’in dayesi, Hüseyin Lala Bey’in vekili Şahgeldi Ağa, Şirvan’ı terk etmeye mecbur oldu. Şirvan halkı Şeyhşah’ın adil hükümdarlığından memnun idi. Muhtemelen üç yıl sonra, 1505/6 yılında, Şah İsmail’in sarayında yaşayan Sultan Mahmud amcasını devirip yeniden Şirvan’da yönetimi ele geçirmek için sabırsızlanmaya başladı. O, zaman kaybetmeden Şirvanşahlar tahtını yeniden ele geçirmek için Şah İsmail’in Kızılbaş askerleri ile Şirvan’a geldi. Sultan Mahmud, Şeyhşah’ın kendi birlikleri ile sığındığı Gülistan kalesini üç aydan fazla kuşatma altında tuttu. Şeyhşah oldukça zor bir durumda kalmıştı. Fakat meydana gelen bir olay onu yenilgiden ve ölümden kurtardı. Sultan Mahmud’un çok sevdiği kölesi Memlûk Kara Bey, efendisi uykudayken başını keserek, aynı gece Şeyhşah’a gönderdi. Bu duruma çok sevinen Şeyhşah, davulları vurdurup, bayrakları açmayı emrederek, sabahın olmasını beklemeden birlikleri ile kaleden çıktı. Ani saldırıya uğrayan Kızılbaşlar kaçmaya başladılar. Ancak çoğu ya esir düştü ya da öldürüldü.⁵⁴⁵

a)Şah İsmail ile mücadele

S. Aşurbeyli’ye göre, Sultan Mahmud öldürüldükten sonra Şeyhşah, Kızılbaşları Gülistan kalesinin yakınında yenilgiye uğratsa da, ancak Şah İsmail’in hâkimiyetini

⁵⁴⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 332.

⁵⁴⁵ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 180-181; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 333; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 141-142; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 180; W. Barthold, “Şirvanşah”, *İ.A.*, s. 575; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 67, 69.

tanıdıktan ve onun adına para bastırdıktan sonra, tahtını kuvvetlendirmiş ve iktidarını devam ettirebilmiştir.⁵⁴⁶

Fakat Şeyhşah, Şirvan'ı bağımsız idare etmek fikrinden vaz geçmemiştir. Bu kapsamda Osmanlı sarayı ile iletişime geçerek birtakım diplomatik teşebbüslerde bulunmuştur. Bu tür diplomatik çabalarla Safevîler'e karşı mücâdelede Şeyhşah'ın Osmanlı yardımını ummuş olduğu muhtemeldir. Aynı günlerde meydana gelen başka bir olay, yani Şah İsmail'in 1507/8'de Dulkadiroğulları aşiretinin isyanını bastırmak için Maraş vilayetine hareketini fırsat bilen Şeyhşah, İsmail'e ödemekte olduğu haracı vermekten imtina etti ve onun elçilerine saygı göstermedi. Bu tarihten itibaren, yani 1507/8'de Şeyhşah, yeniden kendi adına sikke bastırmaya başladı. Şah İsmail, Şeyhşah'ın haraç vermek istememesi üzerine 1509'da ikinci kez Şirvan'a yürüdü. O, Kür nehrine ulaşır, nehri kayıklardan yaptırdığı köprülerle geçti. Bu haber tüm Şirvan'a yayıldı. Şah İsmail'in geldiğini duyan Şeyhşah, güç dengesini dikkate alıp dağlardaki Buğurt kalesine çekildi. Şah İsmail, emirlerini Şamahı'yı ele geçirmek için gönderdi. Kendisi ise birliklerinin bir bölümü ile Bakü'ye gitti. Bakü kalesinin komutanı hediyelerle şahın karargâhına gelerek itaat gösterdi ve şehrin anahtarlarını ona sundu. Şah İsmail, Bakü'den Şâberan'a gitti. Bu vilayetin valisi ve diğer Şirvan kalelerinin hâkimleri de şahın huzuruna gelip kendi itaatlerini bildirdiler. Böylece ödüle ve onursal kıyafete layık görüldüler. Şah bu kalelerin yönetimini Hüseyin Lala Bey Şamlu'ya tahsis etti.⁵⁴⁷

Bundan sonra Şah İsmail Derbend'e yaklaştı. Derbend kalesinin sağlamlığına güvenen Yar Ahmet Ağa ve Mehmet Bey, Şah'ın karşısına çıkmadılar ve ona hediye göndermediler. Şah İsmail, Derbend'i kuşattı. Kızılbaşlar kalenin burçları altından 12 lağım attılar. Kuşatma altında olan Derbendliler Kızılbaşların üzerine taş ve ok yağdırırdılar. Direniş göstermenin anlamsızlığını gören Yar Ahmet ağa ve Mehmet Bey boyunlarında kılıç, omuzlarında kefen Şah İsmail'in karargâhına gelerek teslim oldular. Şah İsmail, Mansur Bey'i Derbend hâkimi tayin etti. Babası Şeyh Haydar'ın 22 yıl

⁵⁴⁶ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 333; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 158; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 67, 69-70; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 181.

⁵⁴⁷ Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 184; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 333-334; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 375; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 142-144; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 133; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 180; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 475; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 70; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 181.

Şirvanda gömülmüş cenazesinin kalıntılarını Erdebil'e taşıttırarak orada aile türbesine defn edilmesini emretti. Şirvan'ı yeniden kendine tabi kılan Şah İsmail geri dönerek Kür'ü geçip kışı Karabağ'da geçirdi. İlkbaharda ise Tebriz'e giderek, Horasan üzerine yeniden yürüyüşe hazırlanmaya başladı. Şirvan'a seferinden sonra Şah İsmail'in zaferlerini ve üstünlüğünü gören Şeyhşah, onunla yakınlık kurmaya karar vererek haraç vermeyi kabul etti.⁵⁴⁸

b)Tebriz ziyareti ve Safevî hânedanı ile akrabalıklar

Şah İsmail, 1510/11'de Horasan'da Özbek hükümdarı Şeyban Han'a galip gelince Şeyhşah, diğer hâkimler gibi, Şah İsmail'in sarayına elçi göndererek, onu tebrik etti. O zamandan sonra Şah İsmail'le dostluk ilişkileri kesilmedi. 1518'de Tebriz sarayında şehzade Sam Mirza'nın doğumu tantana ile kutlanırken Şah İsmail, Şeyhşah'la istişareler yapmak için emirleri Mirza Şah Hüseyin ve Cemalettin Muhammed'i Şirvan'a gönderdi. Onlar Şeyhşah'ı Şahın ona iyi duygular beslediğine dair temin ettiler ve Tebriz'e gelmesi için davet ettiler. Şeyhşah, cevabında onlarla birlikte Şah İsmail'e iyi yetiştirilmiş atlar, Berde katırları, Türk ve Avrupa kumaşları, çok miktarda para ve mücevherlerle birlikte kendi oğlunu da Safevî sarayına gönderdi. Eğer Şah emrederse, bizzat kendisinin de Safevî sarayına gelebileceğini vaat etti.⁵⁴⁹ Hasan Bey Rumlu'nun verdiği bilgilere göre Şeyhşah, 1518/9'da Reşt Padişahı Emîr Debbac ve Lâhican valisi Karkiya Sultan Ahmet'le birlikte, Şah'ın Tebriz'deki sarayına gelmiştir. Şah İsmail, ona büyük iltifat ve ikramda bulunmuştur. Şirvan'ı yönetmek hakkında yeni fermanlar vererek kendi ülkesine uğurlamıştır.⁵⁵⁰

Şeyhşah, söz verdiği gibi oğlu, Sultan Halil'i değerli hediyelerle Tebriz'e Şah İsmail'in sarayına gönderdi ve dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmek amacıyla, şahın

⁵⁴⁸ Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 133-134; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 334; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 184; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 144; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 180; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 70.

⁵⁴⁹ Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 35; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 334-335; Mustafa Eravcı, "Safevî Hânedanı", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6, s. 885; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, "Safevîler", s. 821; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, s. 54; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 452; Oktay Efendiyev, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, s. 233; Gazanfer Recebli, *a.g.e.*, s. 185; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 55; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 376; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 144-145. Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 177; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 477; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182.

⁵⁵⁰ Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 207-208. Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 36; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 494; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 31; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 66; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182.

kızını oğluna istedi. Teklif kabul edildi ve Şah İsmail, kızı Perihan Hanım'ı Şirvanşahın oğlu Sultan Halil'e nişanladı.⁵⁵¹

Şah İsmail, Çaldıran savaşında yenidikten sonra, muhtemelen gelecekte Sultan Selim tarafından düzenlenebilecek akınlarda, Şeyhşah'ın yardımından yararlanmak niyetiyle, Şirvanşahla ilişkilerini daha da iyileştirmek amacıyla, kendi kızını onun oğluna vermekle kalmayarak, 1523'de Şeyhşah'ın küçük yaşta olan kızıyla evlenmek istediğini bildirdi.⁵⁵² O bu amaçla emir Celaledin Muhammed'i ve Demir Bey'i değerli hediyelerle Şamahı'ya gönderdi. Bu tekliften son derece memnun kalan Şeyhşah, Şah İsmail'in elçilerini son derece saygıyla kabul edip, kızını elçilerle ve kendi adamlarıyla birlikte Şah İsmail'e gönderdi. 5 Kasım 1523'de (H. 25 Zilhicce 929) Tebriz yakınlarında Şah İsmail'le Şirvanşahın kızının gösterişli düğünü oldu.⁵⁵³

c) Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler

19 Ağustos 1516'da Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in kendisini halife ilan etmesi ile ilgili fethnamesi ilk kez Şirvanşah Şeyhşah'a gönderilmiştir. Şirvanşah'a fethnamenin İdrisi Bitlis'i bizzat kendisi sunmuştur. Aynı zamanda Şirvanşah 1521'de Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını tebrik eden bir mektup göndermişti.⁵⁵⁴

Çaldıran savaşındaki zaferden sonra, Mısır ve Suriye'de de büyük zaferler elde eden Sultan Selim, Şeyhşah'a gönderdiği "Mısır fetihnâmesi"nde kendisinin Orta Doğu'nun bu iki devletinde kazandığı zaferini haber vererek, önümüzdeki yeni seferi konusunda da bilgi vermiş ve kısa süre sonra Şah İsmail üzerine yeniden saldırıya geçmek istediğini belirtmiştir. Şirvan'a ulaştığı takdirde Şeyhşah'dan Osmanlı ordusu için azık ve ülüfe hazırlanmasını rica etmiştir. Sultan Selim, mektubunda: "Kızılbaşlar üzerine saldırı kâfirler üzerine cihaddan daha zaruridir" diye yazarak yeniden şii-sünni meselesini ortaya atıyor, Şirvanşah'la aynı mezhebden olduğunun altını çiziyordu. Şirvan'ı kendi nüfuz alanına alarak, neredeyse bütün Şirvanşahlar devletinin

⁵⁵¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 335; *Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", s. 32; Oktay Efendiye, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, s. 233; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 37; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 145; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 180-181; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. V, s. 202; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁵² Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 53; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182.

⁵⁵³ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 146; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 335; *Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", s. 32; Oktay Efendiye, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, s. 233; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁵⁴ Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212.

topraklarında, Derbend ve Kür nehri arasındaki, Hazar kıyılarına sınır olan topraklarda kendisinin nüfuzunu genişletmeye çalışan Sultan Selim bu mektubunda kendisinin büyüklüğünü de gözler önüne seriyor.

Şirvanşah şu şekilde cevap vermiştir: “Bana ulaşan habere göre, Şah İsmail, size elçi göndermek ve kendisinin sadakatini ve bağlılığını sunmak niyetindedir. Eğer onun elçisi kötü karşılanırsa ve onların (kızılbaşların) bu dilekleri kabul edilmezse, belli ki, o yine bu kulunu aracı edecektir. Eğer sultan bizim aracılığımızı onaylamazsa, bu iş büyük kavgaya neden olacaktır. Biz Kâbe’yi ziyarete giden Hacı Mahmud Bakuvî’ye, şifahi olarak sizin huzurunuzda ulaştırmak için birkaç kelime arz ettik. Neye işaret ederseniz, ona göne amel edeceğiz”. Kısa sürede Şeyhşah’a Sultan Selim’den yeni bir mektup geldi. Sultan Selim, Hacı Mahmud Bakuvî’nin kendi huzuruna geldiğini, Şirvanşah’ın ona yazdığı gibi kızılbaş elçilerinin de arka arkaya İstanbul’a teşrif etmiş olduklarını belirtmiştir. Buna rağmen, kendisinin, “Kızılbaş-ı ovbaşın bedkirdar vücutlarını” keskin kılıçlarla yeryüzünden silmek ve “âlemi Şah İsmail’in şer ve şûrundan temizlemek” niyetini bildirmiştir. Bu mektubu alan Şeyhşah, Sultan Selim’i Azerbaycan üzerine sonraki saldırısından caydırmak amacıyla hemen cevap mektubu göndermiş, onu bu eylemden vazgeçmeye çağırarak, “ey İslam’ın penahı, bu işi yapmayın” diye yazmıştır. Fakat Şeyhşah’la Sultan Selim arasında, bu konuda mektuplaşma yine devam etmiştir. Sultan Selim ona kendi görüşünün kesin olduğunu, fitne fesadın ortadan kaldırılması konusunda sürekli düşündüğünü yazmıştır.⁵⁵⁵

Şeyhşah, Sultan Selim’in vefatı ve Sultan Süleyman’ın tahta çıkması nedeniyle 1524’de (h. 930) el-Hacı Hüseyin’le Osmanlı sarayına resmi mektup göndermiş, “saltanat, cahandarlık, hilafet ve şehriyarlık” tahtının kendi varisine ulaşmasını tebrik etmişti. Sultan Süleyman ise ona gönderdiği cevabında “aramızdaki vefadarlık ebedi olsun” yazarak Şirvanşah’a iyi yaklaşımda olduğunu bildirmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 52-53; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 168-169.

⁵⁵⁶ Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 54.

d) Şeyhşahın vefatı

Şeyhşah, 22 yıl adaletle egemenlik sürmüştü⁵⁵⁷ ve 1524'de kendi eceli ile ölmüştür.⁵⁵⁸ Kaynaklarda o bilge, adil, mümin ve ulemayı himaye eden bir hükümdar olarak zikredilir. O, yedi oğul bırakmıştır. Çocuklarından biri Muhammed Mirza, sonraları I. Tahmasb'ın sarayına gelmiş ve 1528/9'da Zurabad yakınlarında Özbeklerle savaşta ölmüştür. Kaynaklarda Şeyhşah'ın diğer çocuklarının adıyla ilgili fazla bilgi geçmemektedir. Şirvanşah Şeyhşah'ın adına Şamahı'da 1502-1504/5'de, sonraları ise 1507/8'den başlayarak 1523/4'de ölümüne kadar her yıl gümüş sikkeler darp edilmiştir. Sikkelerin yazı tarafında (Sultan) Âli Hazret (Şeyh İbrahim). Tura tarafında ise, Şamahı (darphane) yıl ve geleneksel dini simgeler vardır. 1514/5'de basılmış paraların tura tarafında sünni yerine şii sembolik simgeler gösterilmeden on iki imamın adları kazanmıştır. Bu da muhtemelen Safevîler'in, Şah İsmail'in hatırı için şiiliği kabul etmiş Şirvanşah üzerindeki nüfuzunu gösterir.⁵⁵⁹

8. Şirvanşah II. Halilullah bin II. İbrahim (Şeyhşah)

II. Halilullah, Şirvanşahlar devletinin 41. hükümdarıdır. Şirvanşah II. İbrahim'in (Şeyhşah'ın) oğludur. II. İbrahim (Şeyhşah) 1524'de (h.930) öldükten sonra Şirvan'ı onun büyük oğlu, II. Halilullah diye adlandırılan, Sultan Halil idare etmeye başladı. O, Şah İsmail'in kızı Perihan Hanım'la evlenmekle, onun himayesine nail oldu. Kardeşlerinden hiçbiri ona karşı gelmemiştir. O, kaynaklarda zeki ve becerikli, gösterişli seyahetleri, şarap ve eğlenceyi seven hükümdar olarak gösteriliyor. Onun bilim adamı ve şairlerle iletişimi sevmesi, son derece cömert olması da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Onun döneminde Şirvanşahlar devletininin Tebriz sarayı ile ilişkileri daha da pekişmiştir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁵⁸ Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 146; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 66; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 228.

⁵⁵⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 335-336; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 54; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 67-68.

⁵⁶⁰ Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 336; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 173-174; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 66; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 54; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 158, 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 182; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 84; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 147; Oktay Efendiyev, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, s. 233.

a) Sefeviler ve Osmanlı Devleti ile ilişkiler

Şah İsmail, 1524'de (h.930) öldükten sonra, Tebriz sarayının Şirvanşahlarla olan ilişkileri değişti. Şah İsmail'in Safevî tahtına çıkan genç oğlu ve varisi 12 yaşındaki I. Tahmasb, ablasının kocası olmasına rağmen, Halilullah'dan şüphelenmeye başlamıştır. Şah Tahmasb, Halilullah'a itibar etmeyip, Şirvanşahlar devletini kendisine tabi kılmaya ve sülaleyi tamamen ortadan kaldırmaya hazırlanıyordu.⁵⁶¹ Şerafeddin Han Bitlisi'nin verdiği bilgilere göre Şah Tahmasb, 1532/3'de (h.939) Şirvan'ın yönetimine kardeşi Elkas Mirza'yı görevlendirdi. Bedirhan Ustaclı'yı ise ona danışman tayin etti.⁵⁶²

Şah Tahmasb'ın Şirvanşaha güvenmemesi, Gilan Biyapış hâkimi Emire-Dibac diye bilinen Sultan Muzaffer'e, sığınma hakkı vermesinden sonra daha da derinleşti. Osmanlı sultanı Süleyman Tebriz'i ele geçirdiğinde, Sultan Muzaffer Şah Tahmasb'e bağlı olduğu halde ona hiyanet etmiştir.⁵⁶³

Sultan Süleyman Azerbaycan'ı terk ettikten sonra Emire-Dibac Kızılbaşlarla çarpışmada mağlup edilerek Gilan'dan kovuldu ve deniz yolu ile Şirvan'a kaçarak, Şirvanşah'ın himayesine sığındı. II. Halilullah, onun bağışlanmasını Şah Tahmasb'dan iltimas edeceğini vaat etti. Fakat Halilullah kısa bir zaman sonra öldü ve vaadini gerçekleştirmedi. Şah Tahmasb, kendi adamlarını Şirvan'a göndererek, Emire-Dibac'ı getirmelerini emretti. Şirvan emirleri buna engel olamadılar. Şah Tahmasb'ın adamları onu yakalayıp Tebriz'e götürdüler.⁵⁶⁴ Şeref Han Bitlisi'nin verdiği bilgilere göre, “*Onu (Şah'ın) emri ile tahta kafese saldılar. Kafesi Muzafferiye camiinin minaresinden asarak, petrol döküp yaktilar*”.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 336-337; Oktay Efendiye, “Azerbaycan Safeviler Devleti”, *AME*, s. 235; Gazenfer Recebli, *a.g.e.*, s. 188; Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 38; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 158, 159; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 181-182; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 497; Mustafa Eravcı, “Safevî Hânedanı”, s. 886; Tahsin Yazıcı, “Safeviler”, *İA*, s. 54; *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, “Safeviler”, s. 821; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, *DİA*, s. 453; *Türk Ansiklopedisi* “Safeviler”, s. 32; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 57; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 380; Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 226; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 182.

⁵⁶² Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 508; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁶³ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 337; Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 56; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 147; Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 84-85; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183.

⁵⁶⁴ Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 56; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 337; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 147; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 515.

⁵⁶⁵ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 515; Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 56.

Sultan Süleyman, 1534’de İrakeyn seferi sırasında Erzincan’da bulunurken Şirvanşah II. Halilullah’a kendisine bağlanması için elçi göndermiştir. II. Halilullah da Osmanlı Devletine bağlanmayı kabul etmiştir.⁵⁶⁶

b) Şirvanşah II. Halilullah’ın vefatı

Şirvanşah II. Halilullah, Şirvan’da 12 yıla yakın hüküm sürerek 6 Kasım 1535’de (h.942), cuma günü varis bırakmadan öldü ve evladı olmadığından hâkimiyet için mücadeleler başladı. II. Halilullah’ın hâkimiyet yıllarında (1524-1535) Şamahı’da onun adına gümüş sikkeler darp edilmiştir.⁵⁶⁷

9. Şirvanşah II. Ferruh Yasar bin II. İbrahim (Şeyhşah)

II. Ferruh Yasar, Şirvanşahlar devletinin 42. hükümdarıdır. Şirvanşah II. İbrahim’in oğludur. II. Ferruh Yasar’ın adına kesilmiş sikke bulununcaya kadar bilim dünyası onu tanımıyordu. 1934’de Salyan’dan⁵⁶⁸ Bakü’ye II. Şeyh İbrahim ve II. Halilullah’ın adına Şamahı’da darp edilmiş 906 tane gümüş Şirvanşah sikkesinden oluşan define getirilmiştir. Aralarında h.934 (1527/8) senesine ait, konunun araştırmacılarından olan Rus tarihçisi E. A. Pahomov’a göre, “*başka kaynaklarda bilinmeyen*” II. Ferruh Yasar’ın adına darp edilmiş bir sikke de vardı. Fakat Ferruh Yasar bin Şeyhşah’ın adı, Şahruh’un babası gibi yazılmıştır.⁵⁶⁹ Konunun başka bir Azerbaycan’lı araştırmacısı Sara Hanım, Hasan Bey Rumlu, Münecimbaşu ve Cennabi’ye dayanarak, “Şahruh bin Sultan Ferruh Mirza” veya “Şahruh bin Ferruh Mirza” diye yazıldığını zikreder. Böylece, yazılı kaynaklara göre, Ferruh Yasar yahut Sultan Ferruh, Şeyhşah’ın oğlu, II. Halilullah’ın kardeşi ve Şahruh’un babasıdır.⁵⁷⁰

Ferruh Yasar’ın adı geçen h.934 (1527/8) senesine ait bir sikke 1935’de Bakü’de bulunmuş, II. Halilullah ve Şahruh adına Şamahı’da darp edilen küçük gümüş Şirvanşah sikkeleri definesinde (459 tane) açığa çıkarılmıştır. Numizmatik bilgiler

⁵⁶⁶ Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212.

⁵⁶⁷ Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 337; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 85; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 182; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183.

⁵⁶⁸ Bu günkü Azerbaycan’da bir ilçedir. Eski Şirvanşahlar devletinin vilayetlerinden biri idi.

⁵⁶⁹ E. A. Pahomov, *Monetnıye Kladi Azerbaydjana i Druqih Respublik, Krayev i Oblastey Kafkaza*, II. sayı, Bakü, 1966, s. 48.

⁵⁷⁰ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 338.

gösteriyorki, II Ferruh Yasar, h.934'de (1527/8) Şirvan'da hakemlik yapan ve Şamahı'da sikke darb ettiren kardeşi Şirvanşah II. Halilullah'la eş zamanlı para bastırmıştır. Muhtemelen, Şah İsmail'in ölümünü fırsat bilen Ferruh Yasar, hâkimiyeti kardeşi Şirvanşah II. Halilullah'dan gasp etmiştir.⁵⁷¹

II. Ferruh Yasar, 1527/8'de (h.934) hâkimiyeti bir kaç ay süreyle kardeşi II. Halilullah'ın elinden almış ve bu dönemde kendi adına sikke darp ettirmiştir. Muhtemelen Halilullah tarafından kovulduktan sonra, Ferruh Yasar, Dağıstan'a, akrabası olan "Şamhal ülkesine" kaçmış ve onun himayesinde yaşamıştır. Orada onun Şahruh adında oğlu doğmuştur. Kendisinden sonra veresei olmayan II. Halilullah öldükten sonra Şirvan beyleri Şahruh'u Şamahı'ya getirerek Şirvanşahlar tahtına oturtmuşlar. Böylece, nümizmatik bilgiler kısa süre, muhtemelen birkaç ay, Şirvan'da hâkimiyet sürmüş, hala kendisi hakkında çok şey bilinmeyen Şirvanşah Ferruh Yasar'ı ortaya çıkarmaya imkân vermiştir. Bundan sonra Şirvan'da 1535'e kadar yeniden (h.942) II. Halilullah egemenliğini sürdürmüştür.⁵⁷²

10. Şirvanşah Şahruh bin II. Ferruh Yasar

Şahruh bin II. Ferruh Yasar, Şirvanşahlar devletinin 43. hükümdarı, Şirvanşah II. Ferruh Yasar'ın oğludur. Şirvanşah Şahruh, Şirvanşahlar devletinin son hükümdarıdır.⁵⁷³

Kendisinden sonra varisi olmayan II. Halilullah, 1535'de (h.942) öldükten sonra Şirvan beyleri Ferruh Yasar'ın oğlu ve Şeyhşah'ın torunu on beş yaşındaki Şahruh'u acilen Dağıstan'dan Şamahı'ya getirerek Şirvanşahlar tahtına oturtular. 1535/6'da Şamahı'da, Şahruh'un adına gümüş sikke basılmıştır.⁵⁷⁴

Bu dönemde Derbendî Şirvanşahlar hânedanı artık yıkıma uğradı. Şirvan'da hâkimiyet aslında, devleti çocuk yaştaki Şahruh'un adına yöneten, asilzade beylerin, başta emir Hüseyin Bey Lala olmak üzere, Şirvan beylerinin elinde idi. Kaynaklarda artık hiçbir kanun ve kuralın kalmadığı Şirvan'da, yerli beylerin zulmü ve başına

⁵⁷¹ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 338.

⁵⁷² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 338; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357.

⁵⁷³ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁷⁴ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 85; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 339; W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 147.

buyruk davranmalarından, halk kitlelerinin ağır durumundan, “ülkede apaçık toplumsal kargaşa kurulmasından” haber verilmektedir.⁵⁷⁵

a)Şirvan’da isyan ve I. Şah Tahmasb’ın Şirvan’a Seferi

Şirvan’da 1537’de (h.944) kış aylarında, kendini Şeyhşah’ın oğlu Sultan Muhammed diye adlandıran, Kalenderî tarikatına mensup bir meczup dervişin önderliğinde halk kitlelerinin isyanı başladı. O, çevresine çok sayıda isyancı toplayarak Salyan şehrini ele geçirdi ve Şamahı’ya doğru hareket etti. Komutanların arasında birlik olmayan ordu savaşmak istemediği için Şahruh, isyancıların önüne çıkmak iktidarında değildi. Şahruh, emirlerle birlikte Şamahı’yı terk ederek Buğurt kalesine kaçtı. Kalenderî Şeyh’i şehri savaşız ele geçirdi. Fakat güçlü bir lider ve disiplin olmadığından isyancılar düzen kuramadılar ve Şirvan halkının itirazına sebep oldular. Bir kaç gün Şamahı’da kaldıktan sonra isyancılar aralarında anlaşmazlığa düştüler ve şehri terk ederek Salyan’a doğru hareket ettiler. Kalenderî Şeyh’in geri çekildiği haberini alan Şahruh emirleri ile Buğurt kalesinden çıkarak isyancıları takip etmeye başladılar. Salyan yakınlarında onlara ulaşır, savaşarak yenilgiye uğrattılar. Kalenderî Şeyh’i esir alıp öldürdüler.⁵⁷⁶

İsyan bastırıldıktan sonra, Kalenderî Şeyh’i, Şirvanşah olarak tanıyan ve Safevî sarayının talimatı ile faaliyet gösteren II. Halilullah’ın dul karısı Perihan Hanım, Şirvan’dan Tebriz’e giderek, Şirvan’ın durumu ve orayı kolaylıkla ele geçirmenin mümkün olduğunu kardeşi Şah Tahmasb’a haber verdi ve kardeşini Şirvan’ı işgal etmeye teşvik etti. Bu arada Şirvan emirleri ve ileri gelenlerin halka yaptıkları zulüm daha da artmış idi. Bu sırada gorçubaşı⁵⁷⁷ Padar, bir grup asker ile Tebriz’e geldi, Tahmasb’a şikâyetle bulunarak ondan Şirvan’a müdahale etmesini istedi. Şirvanşah

⁵⁷⁵ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 339; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 85; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183.

⁵⁷⁶ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 85-86; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 148; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 339; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357, 384; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 182; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183.

⁵⁷⁷ Gorçubaşı, özel Şah alayının askeri birlikleri olan gorçi çetelerinin lideri anlamındadır. Geniş bilgi için bkz., Şahin Ferzeliyev, *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1983, s. 44.

Şahruh'un mektup göndererek sadakatini bildirdiği Osmanlı sultanının ciddi tehlike doğurması Tahmasb'ı acil tedbirler almaya sevketti.⁵⁷⁸

Şirvan'ı çoktan beri Safevîler devletine katmak düşüncesinde olan Şah Tahmasb için bu durum iyi bir fırsat oluşturdu. Böylece Şah Tahmasb Ustaclı, Kaçar ve Talış boylarının emirlerine Elkas Mirza'nın başkanlığı altında Karabağ ve Muğan'ın gayri-nizami birlikler ve 20.000 kişilik Kızılbaş ordusu ile Şirvan'a hareket etmeyi emretti. 1538'de (h.945) ilkbahar aylarında Elkas Mirza Gorçubaşı Padar'la birlikte Kür nehrini geçerek Şirvan'a girdi ve Surhab ve Kabele kalelerini ele geçirdi. Sonra onlar Şirvan'ın en muhkem kalesi olan Gülüstan kalesini kuşattılar. Kızılbaş emirleri, birliklerin bir kısmını Gülistan kalesi kuşatmasında bırakarak, Şirvanşah Şahruh'un, vekili Hüseyin Bey Lala ve Şirvan ileri gelenleri ile barındığı erişilmez Buğurt kalesine doğru hareket ettiler.⁵⁷⁹

Elkas Mirza'nın dört ay kuşatma altında tuttuğu Şahruh ve onun emirleri mahrumiyetlere ve durumlarının ağırlığına rağmen, Buğurt kalesinde yiğitçe savunma yapıyorlardı. Bu arada kendi askeri birlikleri ile kuşatma altında olan Şahruh'un yardımına gelen Şeki hâkimi Derviş Muhammed Han, Buğurt kalesi yakınlarında yenilgiye uğradı ve savaşılarının çoğunu kaybederek geri çekildi. Buğurt kalesinin burçları toprakla tahrip edilip yıkıldıktan sonra Derviş Muhammed Han'ın yardımından da umudu kesen kale savunucuları direnişi durdurdular. Vekil Hüseyin Bey, Şah Tahmasb geldiği takdirde teslim olacaklarını bildirdi. Saraya gönderilen haberci Şah Tahmasb'i Merend şehrinde buldu.⁵⁸⁰

Buğurt kalesine gelen Şah Tahmasb adamlarını Şahruh'un yanına göndererek, ona eman, büyük ikta ve çeşitli hediyeler verileceğini vaat etti. Fakat bunların hepsi yalan çıktı. Sonra Şah Tahmasb, Şamahı'nın tüm ileri gelenlerine her türlü nimetler vaat

⁵⁷⁸ Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 11; Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 86-87; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 339-340; Oktay Efendiye, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, s. 233; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 182.

⁵⁷⁹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 340; Mustafa Eravcı, "Safevî Hânedanı", s. 887; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 518; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 148-149; Gazenfer Recebli, *a.g.e.*, s. 189; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 60; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 182; Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 87.

⁵⁸⁰ Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 182, 184; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 340; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 149; Gazenfer Recebli, *a.g.e.*, s. 189; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 60; Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 98.

ederek onları aldattı. O, şehrin yüksek rütbeli sakinlerinden zorla büyük miktarda para almış, sonra da onların çoğunun idam edilmesini emretmişti. Ertesi gün Şahruh, Hüseyin Bey, Mehmet Bey ve Şirvan emirleri hediyelerle Tahmasb'in yanına gelerek saraylarının ve hazinelerinin anahtarlarını şahın vekillerine sundular. Şirvanşahlar'ın XIII. yüzyıldan beri Buğurt kalesinde saklanan hazinelerine Tahmasb el koydu.⁵⁸¹

b)Şahruh'un ölümü ve Şirvanşahlar Devletinin çöküşü

Şirvanşah Şahruh, Hüseyin Bey ve Muhammed Bey, Şah Tahmasb'in emriyle cezaevine kondu. Buğurt kalesinin yıkılması emredildi. 27 Eylül 1538'de (h.945) Cuma günü Gülistan kalesinin emiri Nimetullah Bey, Şah'ın huzuruna gelip kaleyi ona teslim etti. 17 Ekim'de Hüseyin Bey Lala idam edildi.⁵⁸²

Şerafeddin Han Bitlisi'nin verdiği bilgilere göre Kızılbaşların acımasız kılıçları ile kalede kuşatma altında olanlardan altı yüze yakın kişi öldürüldü. Hatta Şah Tahmasb dedesi Şeyh Haydar'ın kan bedeli olarak, birkaç Şirvan eşrafını bizzat kendi eliyle öldürdü.⁵⁸³ Şah Tahmasb, Şirvan'i ikta gibi kardeşi Elkas Mirza'ya verdi. Şirvanşah Şahruh'u da gerçek bir köle gibi kelepçleterek kendisi ile Tebriz'e götürdü ve 1539'da (h.946) gizlice idam ettirdi. Böylece Şirvanşah Şahruh'un hayatı Şah Tahmasb'in emriyle sona erdi.⁵⁸⁴

Tahmasb, 1538'de Şirvan'i ele geçirdikten sonra Şirvanşahlar hânedanının devrildiğini ilan etti ve Şirvan'ı Safevîler devletine bağladı. Ülke Şah'ın kardeşi Beylerbeyi Elkas Mirza'nin yönettiği bir vilayete çevrildi. Şirvan'ın neredeyse bütün

⁵⁸¹ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 341; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 87; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 149; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 183.

⁵⁸² Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 341; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 87; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 384; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 183.

⁵⁸³ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 518.

⁵⁸⁴ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 341; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 87; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Târîhi*, c. VI, s. 52; Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, s. 212; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 149; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 65; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174; Gazenfer Recebli, *a.g.e.*, s. 189; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 60; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 183; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183.

asilleri ve eşrafı öldürüldü. Onların toprakları Kızılbaş aşiretlerinin başkanlarına ve emirlere dağıtıldı.⁵⁸⁵

1535’de Tebrizi ele geçiren Osmanlı padişahı Sultan Süleyman’ın tarafında olan Emir Gazi Han Tekeli sonra ihanet ederek, 6 binlik göçebe Tekeli aşireti ile Sürlük yaylasında Şah Tahmasb’in yanına geldi. Şirvan bölgesinin bir kısmı Salyan, Mahmudabad ve Bakü vilayetleri ona bağışlandı. Fakat bağımsızlık geleneklerine sadık kalan Şirvanlılar uzun süre, Şirvanşahlar devletinin yok olması fikrini kabullenmeyerek bazı bölgelerde Kızılbaşlara direnç gösteriyordu. Gazi Han Tekeli ısrarlı ve şiddetli mücadeleden sonra 1540/1’de (h.947) direnç gösteren Bakü kalesini ele geçirerek halkın çoğun idam ettirdi. Fakat 1543/4’de Şah Tahmasb’a yapılan suikastte parmağı olduğundan şüphelenilen Gazi Han Tekeli, Şah’ın emrine göre Elkas Mirza tarafından kardeşleri ile birlikte Şirvan’da idam edildi.⁵⁸⁶

Şirvan’da artık bundan sonraki olaylar Osmanlı müdahaleleri ve Şirvanşahlar soyundan Burhanali Sultan, Ebubekir Mirza, Kasım Mirza ve diğer şahısların liderliğinde Şirvanşahların Safevîler’e karşı isyanları ile ilgilidir.⁵⁸⁷

Şirvanşahlar hanedanının soyu bu olayla kesilmemiştir.⁵⁸⁸ Şirvanşahlar devletinin 41. hükümdarı II. Halilullah’ın oğlu Burhanali Sultan ve onun oğlu Ebû Bekir⁵⁸⁹ 1544’de ortaya çıkıp Şirvan’ı Safevîler’den geri almaya çalıştı. Kanûnî 1548 seferi sırasında ona haber yolladı ve kendisiyle irtibat kurdu. Osmanlı ordusunun çekilmesinin ardından Şah Tahmasb, Burhanali’nin üzerine Ustaclu Abdullah Han’ı göndererek duruma hâkim olmak isterken Burhanali’nin bir hastalık sonucu öldüğü haberi geldi.

⁵⁸⁵ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 518; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, s. 87-88; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 341; W. Barthold, “Şirvanşah”, *İ.A.*, s. 575; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174; Oktay Efendiyev, “Azerbaycan Safevîler Devleti”, *AME*, s. 233, 236; Gazenfer Recebli, *a.g.e.*, s. 189; Gıyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 60; Şahin Fazıl Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası*, s. 54; Mahmut İsmayıl, *a.g.e.*, s. 159; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 183.

⁵⁸⁶ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 520, 522; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 341-342; Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 61, 63.

⁵⁸⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 342; W. Barthold, “Şirvanşah”, *İ.A.*, s. 575; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan tarihi*, s. 184.

⁵⁸⁸ İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357.

⁵⁸⁹ W. Barthold, “Şirvanşah”, *İ.A.*, s. 575; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174-175.

Şirvanlılar Mihrab adlı birini onun yerine geçirdilerse de Abdullah Han, Şirvan'a girip burada yeniden Savefi idaresini tesis etti (1551). Mihrab ise kaçtı.⁵⁹⁰

Osmanlılar XVI. Yüzyıl boyunca Şirvan'la olan ilgilerini sürdürüp buradaki mahallî liderleri “Şirvanşah” ünvanıyla andılar. 1579'da Ebû Bekir bin Burhanali bir süre Osmanlı valisi sıfatıyla görev yaptıysada 1607'de Savefi egemenliğinin kesin olarak kurulmasıyla Şirvanşahlar hânedanı tarih sahnesinden silinerek sona erdi.⁵⁹¹

Böylece VI. yüzyılda ortaya çıkan, 861'de ise Arap Şeybanî kabilesinin Yezdî kolunun başında bulunduğu yerel bir siyasi oluşum olan Şirvanşahlar Devleti varlıklarını 1000 yıl kadar sürdürdükten sonra ortadan kalkmıştır.⁵⁹²



⁵⁹⁰ Şerafeddin Han, *a.g.e.*, s. 528-529; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. VI, s. 202; Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 96-97; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 150-151; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 54-55; Abbasguluğa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 55; Minorskiy, *a.g.e.*, s. 174; Oktay Efendiye, *Azerbaycan tarihi*, s. 184 Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁹¹ Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, s. 212; İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Hayrullah Efendi, *a.g.e.*, c. VI, s. 202; Cihangir Zeyneloğlu, *a.g.e.*, s. 153-154; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, s. 56.

⁵⁹² İsmail Mehmetov, *a.g.e.*, s. 357; Giyas Şükürov, *a.g.t.*, s. 183.

SONUÇ

Azerbaycan, Avrupa ve Asya arasındaki, transit yollar üzerinde önemli bir coğrafi konuma sahiptir. İlk çağlardan itibaren yer altı ve yer üstü zenginliği, deniz kıyısında olması ve stratejik açıdan önemi nedeniyle yabancı devlet ve milletlerin ilgi odağı olmuştur. Orta Asiyadan gelen Türk kökenli kavim ve aşiretlerin göçleri ve İslam ordularının bu toprakları fetih etmesi sonucunda yeni ve değişik kültürler bu coğrafyaya yerleşerek zengin ve rengarek Azerebaycan kültürüne reng katmıştır.

Çeşitli kabile yapısına sahip olan Azerbaycan'ın Şirvan bölgesi, ilk ve orta çağlardan itibaren Türk, Fars ve Arap kabileleri ile birge, farklı Kafkas milletlerinden oluşan kabile ve aşiretlere misafirlik etmiştir. Zamanla bu kabileler arsında sosyal, kültürel, akraba ve manevi yaklaşımlar sonucunda yeni bir Azerbaycan kültürü formallaşmıştır. Günümüzde bile Şirvan bölgesindeki, Arap ve Fars menşeli toponimler ilk dönemlerde olduğu gibi adlarını koruyup saklayarak varlığını sürdürmektedirler.

Azerbaycan toprakları ilk çağ Sâsânî ve Bizans dönemlerinden itibaren kuzey ve güney olarak ikiye ayrılarak idare edilmiştir. Kuzey Azerbaycan toprakları, Şirvanşahlar devleti olmakla beraber, güneyine nispeten vergi verse de yarıbağımsızlığını, zaman zaman da bağımsızlığını sürekli muhafıza edebilmiştir.

Şirvanşahlar devleti, ilk dönemlerde Şaberençay ve Gilgilçay havzasındaki topraklara sahip olsada, çok geçmeden güneyde Kür nehri, kuzeyde Derbend şehri, doğusunda Hazar denizi ve batısında da Şeki ve çevresindeki Gürcistana kadar olan toprakları sınırlarına katarak idari bölgesini genişletti.

İslâm ordularının bu toprakları fetih etmesinden sonra da kuzey bölgesi, yarı bağımsız özelliğini korumuştur. Hz. Ömer zamanında bölgeye düzenlenen fetih harekâtından sonra Azerbaycan toprakları, aynı zamanda Şirvan arazileri İslâm topraklarına katıldı. Yapılan ilk anlaşma ile bu toprakların idaresi yerli idarecilere bırakıldı.

Emevîler döneminde de halife Muaviye bin Ebu Süfyan, Şirvan bölgesinin idaresini kendinden önceki Hülafâ-yi Râşidîn halifeleri gibi yerli idarecilere bıraktı.

705 senesinde halife Abdülmelik'i kandırmayı başaran Ermeni katalikosu İlya, Şirvan bölgesini yerli idareciler tarafından yönetilmesine son verdirdi. Bu seneden sonra

söz konusu bölgenin idaresi Azerbaycan'ın başka bir bölgesi olan Arran'dan idare edilmeye başladı. Fakat Halife, bölgenin büyük olması nedeninden dolayı bu toprakların hepsinin idaresini Azerbaycan veya İrminiyye valiliğine bağladı. Ancak, bu idari yapılanma ve değişikliklere rağmen Şirvan bölgesi Şirvanşah isimli yarı bağımsız idareciler tarafından yönetilmeye devam etti.

Abbâsî halifeleri de Şirvan bölgesinin idari yönetimini Emevîlerden kalan adet ve usûllere göre devam ettirdi. Ancak Abbâsîler, bölgedeki eski Emevî taraftarları olan kabile ve aşiretleri başka yerlere göç ettirerek, kendilerini destekleyen kabile ve aşiretleri Şirvan bölgesine yerleştirmeye çalıştılar. Kısmen bu konuda başarı sağlasalar da Emevîler döneminde Derbend'de yerleştirilen Suriyeli aşiretleri başka yere göç ettire bilmediler.

Beylerin ve idarecilerin yerli halka zulümleri ve insanların haklarını gaspetmesi neticesinde Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde aynı zamanda Arran ve Şirvan'da hilafete karşı ayaklanmalar oldu. Hilafetin güçlü olduğu dönemlerde bu isyanlar hilafet orduları tarafından kısa zamanda bastırılıyordu. Ancak iç çatışmalarla zayıflayan hilafet, bu ayaklanmaları ve isyanları bastıramaz hale geldi. İşte bu fırsatı değerlendiren Şirvan bölgesinin valisi Yezid bin Mezyed, hilafete vergi vermekten imtina ederek bağımsızlığını ilan etti.

Şirvanşahlar, hanedanlık olarak, ilk dönemlerden itibaren varlıklarını korumayı başarmışlardır. Emevîler döneminde yerli idareçilerden oluşan bu hanedanlık kesintiye uğrasa da, Abbâsîler zamanında Arap valiler tarafından bu isim onlardan alınarak yeniden kullanılmıştır.

Şirvan'ın önemli şehirlerinden olan Derbend, Bakü ve Şamahı Sâsânî, Emevî ve Abbâsîler döneminde ekonomik ve stratejik açıdan vazgeçilemeyen şehirler olmuştur. Bu şehirlerden toplanan vergiler, hâkim güçlerin bütçelerini önemli bir ölçüde kabartmaya yetiyordu. Sadece Bakü'den çıkan petrolün geliri o kadar yüksek idi ki, Emevî ve Abbasiler döneminde Derbend'e bulunan askeri garnizonu beslemeye yeterli idi.

Şirvan bölgesi aynı zamanda medeni ve kültürel yönden, diğer Azerbaycan bölgelerine göre daha zengin ve renklidir. İlk dönemlerden itibaren değişik kavim ve aşiretlere misafirlik eden Derbend ve Bakü şehirlerinde çeşitli halkların farklı medeni esintileri günümüzde bile gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

- AĞAYEV Ağali, *Ağdaş Tarihinden Sahifeler*, Bakü, Seda Neşriyatı, 1998.
- AKA İsmail, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- AKA İsmail, *Timurlular*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- AKPINAR Yavuz, "Seyyid Azim Şirvani" *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37.
- AKSU Hüsametdin, "Fazlullahi-i Hurûfî" *DİA*, İstanbul, 1995, c. 12.
- ALAN Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 2007.
- ALİYEV İlham, *Kafkasya'da İmparatorluklar ve Ermenilerin Azerbaycan Arazilerine Göç Ettirilmesi*, Bakü, 2012.
- ALLOUCHE Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri/Kökenleri ve Gelişimi*, çev., Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- ALTINTAŞ Ramazan, "Şirvânî Sadreddinzade" *DİA*, İstanbul 2010, c. 39.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Nesimî", İstanbul, 1989, c. 16.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Yahya Şirvani", İstanbul, 1989, c. 22.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Bakû", İstanbul, 1989, c. 3.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Derbent", İstanbul, 1994, c. 10.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Hazarlar", İstanbul, 1989, c. 10.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Safevîler", İstanbul, 1989, c. 18.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Şirvan", İstanbul, 1989, c. 20.
- ARASLI Hamit, *İmadeddin Nesimi Seçilmiş Eserleri I-II*, Bakü, Lider Neşriyatı, 2004, c. I.
- ARTAMONOV M. İ., *Hazar Tarihi*, Rusçadan çev., Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004.
- ASE, "Bakü", Bakü 1976, c. I.
- ASE, "Derbent", Bakü 1979, c. III.
- ASE, "Derbendname", Bakü 1979, c. III.
- ASE, "Gebele", Bakü, 1979, c. III.

- ASE, “Gobustan Kaya Üstü Resimleri”, Bakü 1979, c. III.
- ASE, “Hazarlar”, Bakü 1987, c. X.
- ASE, “Şabran”, Bakü, 1987, c. X.
- ASE, “Şamahı”, Bakü 1987, c. X.
- ASE, “Şirvan Beylerbeyliyi”, Bakü 1987, c. X.
- ASE, “Şirvan”, Bakü 1987, c. X.
- ASE, “Şirvani”, Bakü 1987, c. X.
- ASE, “Şirvanşahlar Devleti”, Bakü, 1987, c. X.
- AŞURBEYLİ Sara, “Şirvanşahlar”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 39.
- AŞURBEYLİ Sara, *Bakü şehrinin Tarihi*, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006.
- AŞURBEYLİ Sara, *Şirvanşahlar Devleti VI-XVI. asırlar*, Bakü, Avrasya Press, 2006.
- ATEŞ Ahmed, “Hâkânî”, *İ.A.*, c. 5.
- AVARİSKİY Maksut Alihanov, *Tarihi Derbend-name*, Tiflis 1898, s. 7 (Tıpkıbasımı: Bakü, Nağıl Evi, 2011).
- AYDIN Mustafa, “Şirvan”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 39.
- BABAYEV Neriman, NERİMANOV Rafiq, *Berde Tarihin Aynasında*, Bakü, İlim ve Hayat Neşriyatı, 1998.
- BAKIHANOV Abbasguluğa, *Gülüstan-ı İrem*, Bakü, Müminin Neşriyatı, 2001.
- BALA Mirza, “Bakû”, *İ.A.*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, c. 2.
- BALA Mirza, “Dağıstan”, *İ.A.*, İstanbul 1977, c. 3.
- BARATOV Sulhan, *İstoriya Gruziiy*, Sang-Petersburg 1871.
- BARTHOLD W., “Berza’a”, *İ.A.*, İstanbul, 1979, c. 2.
- BARTHOLD W., “Derbend”, *İ.A.*, İstanbul 1977, c. 3.
- BARTHOLD W., “Şirvanşah”, *İ.A.*, İstanbul, 1979, Milli Eğitim Basımevi, c. 11.
- BİLGİN A. Azmi, “Nesîmî”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33.
- BÜNYADOV Ziya, *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007.
- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, “Bakü”, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1987, c. 2.
- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, “Derbend”, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1987, c. 3.
- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, “Safevîler”, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1988, c. 10.
- ÇANDAR Cengiz, *Benim Şehirlerim*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.

- DURŞUN Davut, "Bakü", *DİA*, İstanbul, 1991, c. 4.
- EFENDİYEY Oktay, "Azerbaycan Safevîler Devleti", *AME*, Bakü, 2007.
- EFENDİYEY Oktay, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007.
- EFENDİYEY Oktay, *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII. Asırlar, Yeddi ciltte*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2007, c. III.
- el-BAKUVÎ Abdurraşid, *Kitab Telhis el-Asar ve Acaib el-Malik el-Kahhar*, (Abidelerin hülasesi ve kudretli hükümdarın mucizeleri), Bakü, Şur Neşriyatı, 1992.
- el-BELÂZURÎ Ahmed bin. Yahya, *Fütuhû'l-Büldân*", çev., Mustafa Fayda, İstanbul, Siyer Yayınları, 2013.
- el-MESUDÎ, *Mürûcu'z-Zeheb*, Mısır 1964, c. 1.
- ERAVCI Mustafa, "Safevî Hânedanı", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6.
- ERDEM İlhan, Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6.
- ERDEM İlhan, UYAR Mustafa, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 6.
- EVLİYA ÇELEBÎ, *Tam Metin Seyahatname*, İstanbul, Üçdal Neşriyatı, c. I-II.
- FAZİLİ Abdulla, *Atropatena (m. ö. IV -m.s. VII)*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1992.
- FERZELİBEYLİ Şahin Fazil, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası (XV-XVI. Asırlar)*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1995.
- FERZELİBEYLİ Şahin Fazil, *XV Asr Azerbaycan Devletlerinin Kuruluşu*, Bakı, Elm-Tahsil Neşriyatı, 2003.
- FERZELİYEY Şahin, *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1983.
- GENCEVİ Nizami, *İskendername*, Bakü, Adiloğlu Neşriyatı, 2011.
- GENİYEY S., İSMAYİLOVA M., *Şamahı Mektepleri Maarif Fedaileri*, Bakü, Ozan Neşriyatı, 1999.
- GOLDEN Peter B., *Hazar Çalışmaları*, İngilizceden çev., Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.
- GÖDE Halil Altay, *Zeyneloğlu Cihangir'in Muhtasar Azerbaycan Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelemesi*, E. Ü. SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1993.
- GÖKYAY Orhan Şaik, "Dede Korkut" *DİA*, İstanbul 1994, c. 9.
- GÖLPINARLI Abdûlbâkî, "Nesîmî", *İ.A.*, c. 9.

- GURBANOV Abbas, *Abbâsîler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan (132–232/750–847)*, S. Ü. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007.
- GÜNDÜZ Tufan, “Safevîler”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35.
- HAN Şerafeddin, *Şerefname*, Fransızcadan çev., Rıza Katı, İstanbul, Yaba Yayınları, 2010, c. 4.
- HAYRULLAH EFENDİ, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Târîhi*, Hazırlayan: Zuhuri Danışman, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1971, c. III-V-VI.
- İBNİ HURDAZBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.
- İBNÜ’L-ESİR, *El-Kamil Fit-Tarih*, çev., Abdullah Köşe, İstanbul, Bahar Yayınları, c. 1.
- İPEK Ali, *İlk İslami Dönemde Azerbaycan (632-750)*, İ.Ü. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- İSMAYIL Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, Azerbaycan Poligrafya Birliği Neşriyatı, 1997.
- İZBIRAK R., “Şirvan”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1981, c. XXX.
- KAFESOĞLU İ., “Sabirler veya Sabarlar”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, c. XXVII.
- KALANKATUKLU Moisey, *Albaniya Tarihi*, Terc. Ziya Bünyadov, Bakü, Avrasya Press Neşriyatı, 2006.
- KARAHAN A., “Nesîmî”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1977, c. XXV.
- KERİMOV Neriman, *Abşerona ve Büyük Kafkasa Seyahet*, Bakü, Azerbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, 1957.
- Kitab-ı Dede Korkut*, Bakü, Önder Neşriyatı, 2004.
- KÜÇÜKKALFA Ahmet, *Şahlar-Sufiler-Türkmenler*, İstanbul, Savra Yayıncılık, 2011.
- MAHMUDOV Yakup, “Azerbaycan 15. yüzyılda”, *AME*, Bakü, 2007.
- MEHMEDOĞLU Aliyev Saleh, “Demirkapı”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 9.
- MEHMEDOĞLU Aliyev Saleh, “Derbend”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 9.
- MEHMETOV İsmail, *Türk Kafkas’ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.

- MEMMEDOVA Feride, *Azerbaycan'ın (Albanya'nın) Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993, s. 151-152.
- MEMMEDOVA Feride, *Politiçeskaya İstoriya i İstoriçeskaya Geografiya Kafkazskoy Albanii (III-VIII vekov)*, Bakü, Elim Neşriyatı, 1986.
- MİNORSKİY Vladimir Federoviç, *İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI vekov*, Moskova 1963.
- MÜRSELOV Cengiz, *İslâmî Dönemde Şirvan Tarihi (Hicri İlk Üç Asır)*, M. Ü. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- NAĞIYEV H., VERDİYEVA H., *Azerbaycan Tarihi (M. Ö. IX-M. S. XII. yüzyıllar) Ders Vesaiti I. hisse*, Bakü, "MBM" Yayınları, 2007.
- NEBATİ Zakir, *Bakü Şirvanşahlar Sarayı*, M. Ü. SBE, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2006.
- NECEFLİ Tofik, *Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi-Muasır Türk Tarişinaslığında*, Bakü, Çaşioğlu Neşriyatı, 2000.
- NEZİROV Elnur, *Raşidi Halifeler Devrinde Azerbaycan'ın Fethi*, Bakü 2006.
- NİMET Akdes, "Hazarlar", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. XIX.
- ONULLAHİ Seyidağa, *XIII-XVII. Yüzyıllarda Tebriz şehri (Sosyal-iktisadi tarihi)*, Bakü, İlim Neşriyatı, 1982.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, "Arran", *DİA*, İstanbul, 1991, c. 3.
- ÖZTÜRK Oğuz Mete, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, İstanbul, Nokta Kitap Yayınları, 2007.
- PAHOMOV E. A., *Monetniye Kladı Azerbaydjana i Druqih Respublik, Krayev i Oblastey Kafkaza*, II. sayı, Bakü, 1966.
- PAHOMOV Evgeni Aleksandroviç, *Kratkiy Kurs İstorii Azerbaydjan*, Bakü 1923.
- PAHOMOV Evgeni Aleksandroviç, *Monetniye Kladı Azerbaydjana i Druqih Respublik, Krayev i Oblastey Kafkaza*, IX. sayı, Bakü, 1966.
- PARMAKSIZOĞLU İ., "Sâbir Mirzâ", *Türk Ansiklopedisi*, c. XXVII.
- PİRİYEV Vagif, "Azerbaycan 13-14. yüzyıllarda", *AME*, Bakü, 2007.
- RASONYİ Laszlo, *Tarihte Türklük*, İstanbul, Örgün Yayınları, 2007.
- RECEBLİ Gazanfer, *Azerbaycan Tarihi Oçerklər*, Bakü, İlim ve Tahsil Neşriyatı, 2013.
- RUMLU Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahşenü't Tevarih)*, çev., Cevat Cevan, Ankara, Ardıç Yayınları, 2004.

- RÜSTEMOV Cafergulu, MURADOVA Firuze, *Gobustan K ıçıkdaş Abideleri*, Bak , E.L. Neşriyyat ve Poligrafiya şirketi, 2008.
- SARAY Mehmet, *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Bak , şark-Garb Neşriyatı, 2010.
- SEYİDOV Mirali, *Azerbaycan Halkının Soy kökünü Düşünürken*, Bak , 1989.
- SULTANOV Memmedağa, *Xaqani şirvani Seçilmiş Eserleri*, Bak , Lider Neşriyatı, 2004.
- SÜMER Faruk, *Kara Koyunlular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967, c. 1.
- SÜMER Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- ş M  Nizamüddin, *Zafename*, Farsçadan ev., Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.
- şEMSEDDİN SAM , *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, İkdâm Matbaası.
- ş RAZ  Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey, *Tekmiletül Ahbar*, Farsçadan ev., Ebülfez Rehimli, Bak , İlim neşriyatı, 1996.
- şüKüROV Gıyas, *Safevî Devlti'nin Kuruluşu ve I. şah İsmâil Devri (907-930/1501-1524)*, M.  . SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- şüKüROVA Rahile, *Ebu Bekir Tahrani ve Onun "Kitab-i Diyarbekriyye" Eseri*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2006.
- TABERÎ, *Tarihi Taberi Tercemesi*, İstanbul, Can Kitabevi, 1979, c. III.
- TAşAĞIL Ahmet, "Hazarlar", *D A*, İstanbul, 1998, c. 17.
- TOGAN Ahmet Zeki Velidi, *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*, Bak , Tahsil Neşriyatı, 2009.
- TOGAN Zeki Velidi, "Hazarlar", * .A.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, c. 5.
- TOĞAN Ahmet. Zeki Velidi, "Arran", * .A.*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1965, c. 1.
- Türk Ansiklopedisi* "Safevîler", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980, c. XXVIII.
- Türk Ansiklopedisi*, "Bak  Hanlığı", İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967, c. V.
- Türk Ansiklopedisi*, "Bak  veya Bak ", İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967, c. V.
- Türk Ansiklopedisi*, "Berzaa", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1953, c. VI.
- Türk Ansiklopedisi*, "Derbend Geçidi", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. XIII.
- Türk Ansiklopedisi*, "Derbend Hanlığı", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. XIII.
- Türk Ansiklopedisi*, "Derbend", Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. XIII.

- Türk Ansiklopedisi*, “Hakanî”, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1970, c. XVIII.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Hakanî”, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981, c. 4.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Hazarlar”, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981, c. 4.
- Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, “Nesimî” İstanbul, Anadolu Yayıncılık, c. 8.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- ÜLKÜ Hayati, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, Akit Yayınları, c. 3.
- VELİHANLI Naile, “Azerbaycan 7. yüzyılın ortaları, 13. yüzyılın başlarında”, *Azerbaycan Milli Ensiklopedisi (AME)*, Bakü, 2007.
- VELİHANLI Naile, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.
- VELİHANLI Naile, *Azerbaycan tarihi (III-XIII asrın I rübü) Yeddi ciltte*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2007, c. II.
- VELİHANLI Naile, *IX-XII. Asır Arap Coğrafyaşünas Seyyahları Azerbaycan Hakkında*, Bakü, 1974.
- YAKUBOVSKİ A. Y., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev., Hasan Eren, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- YAZICI Tahsin, “Hâkânî-i Şirvânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15.
- YAZICI Tahsin, “Safevîler”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, c. 10.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi*, “Bakü”, İstanbul, Türkiye Gazetesi, 1993, c. 3.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Bakü”, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 1985, c. 1.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Hunlar”, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, c. 4.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Şirvan”, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 1985, c. 10.
- YILDIZ Hakkı Dursun (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, c. 5.
- YILMAZ Hayati, “Mirza Ali Ekber Sabir”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, Bornova – İzmir, 2012.
- YUSİFOV Yusif, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, İlim Neşriyatı, 2006, c. I.
- YÜCEL Yaşar, *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

YÜKSEL Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet ilişkisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009.

ZEYNELOĞLU Cihangir, *Şirvanşahlar Yurdu*, İstanbul, Sebat Matbaası, 1931.

ZLOBİN G. B., *Moneti Şirvanşahov Dinastii Derbendi*, Moskova, 2010.





3. Şirvanşahlar devlet arması



4. Şirvanşahlar devleti bayrağı



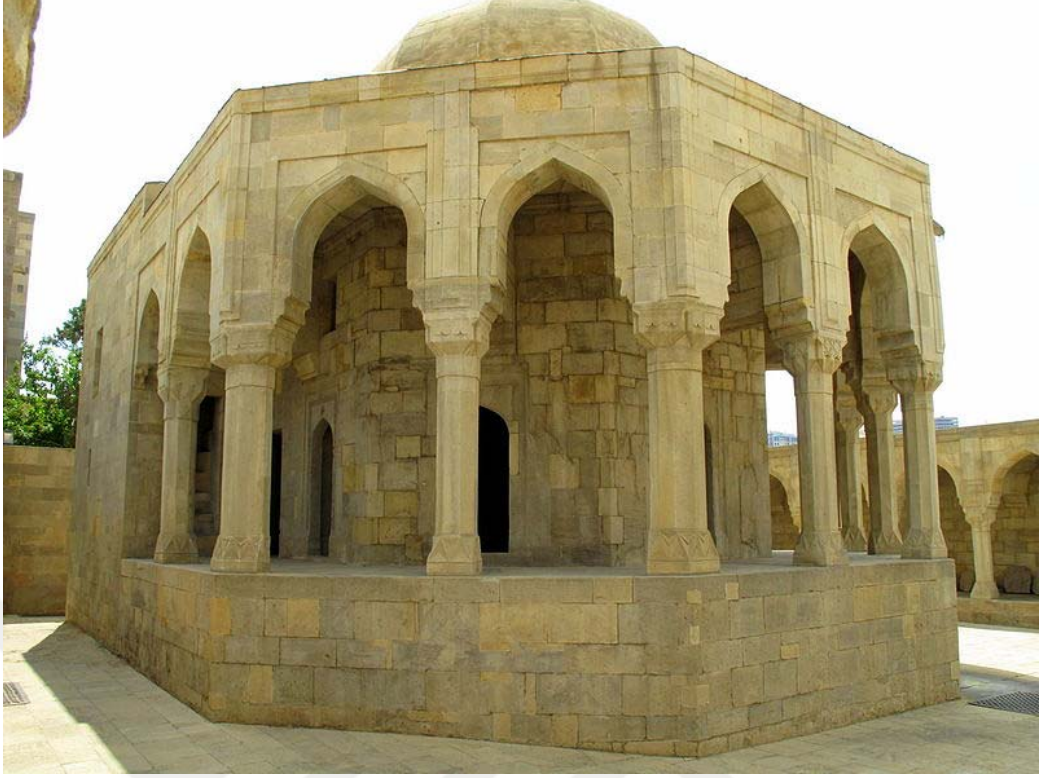
5. Şirvanşahlar sarayı külliyesinden bir görüntü



6. Bakü kalesinin giriş kapıları



7. Şirvanşah sarayında Osmanlı Sultanı III. Murad adına yapılmış kapı



8. Şirvanşahlar sarayında divanhane (mahkeme binası)



9. Derbendiler hanedanının kurucusu Şeyh I. İbrahim



10. Şirvanşah sikkeleri



11. Cabanı Savaşını tasvir eden bir minyatür (Ferruh Yasar ile Şah İsmail arasında)



12. Şirvan yöresine ait bayan kıyafetleri (Şamahı ve Bakü)



13. Şirvan yöresine ait erkek kıyafetleri



14. Şirvan halıları



15. Şirvan halıları



16. Ortaçağa ait Şirvan bayan takısı

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Elnur	İsmayılov
Doğum Yeri ve Yılı	Azerbaycan	1980
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Rusça	İyi
	Arapça	Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1986 1997	Kasım Bey Zakir adına Ortaokul
Lisans	2008 2013	Bakü İslam Üniversitesi
Yüksek Lisans	2014 2016	Uludağ Üniversitesi
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	elnur.ismail80@mail.ru	
Tarih	12.07.2016	
İmza Adı Soyadı	Elnur İsmayılov	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Elnur İSMAYILOV
Tez Adı	XIV-XVI. yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti (Derbendiler Hânedânı)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Yrd. Doç. Dr. İlhami ORUÇOĞLU
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	<input checked="" type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum <input checked="" type="checkbox"/> Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input checked="" type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	<input checked="" type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 12/07/2016

İmza :

